

VILNIAUS UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETAS
PRIVATINĖS TEISĖS KATEDRA

Ivonos Dubovskajos
Neakivaizdinio skyriaus IV kurso (4 metų)
Darbo teisės studijų atšakos studentės

Magistro darbas
SOCIALINĖ RIZIKA: SAMPRATA IR RYŠYS SU SOCIALINĖS
APSAUGOS IŠMOKOMIS

Vadovas: asist.. Vida Petrylaitė
Recenzentas: dr. Jurij Maculevič

Vilnius 2011

TURINYS

ĮVADAS	3
1. SOCIALINĖS APSAUGOS SAMPRATA	6
2. SOCIALINĖS RIZIKOS SAMPRATA IR SISTEMA	25
3. SOCIALINĖS RIZIKOS RYŠYS SU SOCIALINĖS APSAUGOS IŠMOKOMIS	35
3.1. Senatvė	35
3.2. Liga	41
3.3. Nelaimingas atsitikimas darbe ar profesinė liga	44
3.4. Motinystė (tėvystė)	47
3.5. Neįgalumas	51
3.6. Šeimos maitintojo netekimas	56
3.7. Nedarbas	60
IŠVADOS	66
LITERATŪROS SĄRAŠAS	69
SANTRAUKA	76
SUMMARY	77

ĮVADAS

XX amžiaus pabaigoje ne tik Lietuva bet ir kitos Europos valstybės susidūrė su socialiniais pokyčiais šeimos ir užimtumo struktūrose, pasikeitusia ekonomine situacija (sumažėjo ekonominė plėtra ir deindustrializacija) ir demografiniais iššūkiais (visuomenės senėjimas), kuriems skirtina bene daugiausia dėmesio. Socialinio solidarumo ir socialinio saugumo principas susidūrė su liberalios ekonomikos plėtros koncepcija, kurios esmė, kad socialinis draudimas neturi trukdyti ekonomikos plėtrai. Pakito ir tradicinė gerovės samprata, kadangi didėjančios socialinės apsaugos išlaidos ir ekonomikos sulėtėjimas vertė valstybes ieškoti naujų socialinės apsaugos sistemų organizavimo ir valdymo formų.¹ Pastebėtina, kad po Europos Ekonominės Bendrijos (Bendrijos) steigimo sutarties sudarymo 1957 m. kovo 25 d. darbo ir socialinės apsaugos teisės vaidmuo Europoje gerokai pasikeitė. Bet jos reglamentavimas buvo dar gana siauras. Ir tik praėjusio šimtmečio aštuntajame dešimtmetyje įvykę krizinei darbo rinkos pokyčiai privertė Bendriją pradėti veikti ir socialinėje apsaugos srityje. Tačiau socialinės apsaugos raidos koncepcija turėjo trūkumų, dažnai paini ar neįprasta teisės aktų kalba, nacionalinei teisinei sąmonei nesuprantama Europos Teisingumo Teismo argumentacija.² Visa tai turėjo nemažai įtakos ir Lietuvos socialinės apsaugos sistemos susiformavimui atkūrus Nepriklausomybę. Kadangi nuo 1990 metų pradėta vykdyti socialinės apsaugos sistemos reformą, kuri yra nuolat pildoma ir formuojama.

Šiuolaikinėje visuomenėje socialinės apsaugos klausimai yra gana aktualūs, nes priklauso nuo ekonominių pokyčių. Ypač ekonominės krizės sąlygomis kyla probleminių klausimų dėl socialinio draudimo pensijų ir pašalpų skyrimo, mokėjimo ir didelio nedarbo pasekmių. Taip pat esant dideliame darbuotojų migrantų skaičiui, spręstinas šių darbuotojų socialinės apsaugos klausimas, jiems dirbant užsienio valstybėse. Tai yra vieni iš svarbesnių valstybės spęstinių probleminių klausimų.

Darbo tikslas yra apibrėžti socialinės rizikos sampratą ir nustatyti ryšį su socialinės apsaugos išmokomis. Šiam tikslui pasiekti yra keliami tokie uždaviniai:

- 1) nustatyti socialinės apsaugos sampratos ribas;
- 2) apibūdinti socialinės rizikos sampratą;
- 3) išskirti socialinės rizikos rūšis;
- 4) aptarti socialinės apsaugos išmokas susijusias su socialinėmis rizikomis.

¹ Bitinas A. *Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas*. Vilnius, 2011, p.7.

² Nekrošius I. Davulis T. Vertinga Europos socialinės teisės studija. *Teisė*, 2001, Nr. 39, p. 165.

Šiame darbe nagrinėjami labiausiai aktualūs socialinės apsaugos klausimai. Darbo objektu yra socialinės apsaugos ir socialinės rizikos sampratų nagrinėjimas ir socialinės apsaugos išmokų susijusių su socialinėmis rizikomis keliami probleminiai aspektai.

Darbe naudojamas analizės metodas nagrinėjant socialinės apsaugos ir socialinės rizikos sampratas. Taip pat loginis metodas naudojamas atskleidžiant darbo tikslus, aiškinant teisės normų turinį ir pateikiant išvadas. Istorinis metodas naudojamas nagrinėjant Lietuvos ir Europos socialinės apsaugos sistemos kūrimosi procesą ir kaitą. Lyginamasis metodas naudojamas vertinant Lietuvos socialinės apsaugos išmokas ir užsienio šalių socialinės apsaugos išmokas. Teleologinis metodas naudojamas vertinant teisės aktų taikymą, atskleidžiant jų normų tikslus ir uždavinius.

Reikėtų pastebėti, kad socialinės apsaugos tema yra plačiai nagrinėjama. Nemažai yra diskutuojama socialinės apsaugos sampratos nustatymo klausimu. Daug keliami klausimų dėl atskirų veiksnių pripažinimo socialine rizika, t. y. naujų socialinių rizikų atsiradimo ir kai kurių rizikų ne aktualumo. Ypatingo dėmesio yra sulaukęs socialinės apsaugos senatvės pensijų išmokos klausimas. Šiuo klausimu yra parašyta nemažai mokslinių straipsnių, monografijų ir kitų šaltinių, pavyzdžiui paminėtina viena naujausių doc. dr. Audriaus Bitino monografija „Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas“. Labiausiai vertingas šioje srityje yra lenkų profesorius Andrzejus Mariano Świątkowskio trijų tomų veikalas „Euopos socialinė teisė“, kuriame yra nagrinėjama Europos Sąjungos darbo ir socialinės apsaugos teisė. Taip pat paminėtinas kiek anksčiau parašytas Danny Pieters „Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus“. Darbas originalus tuo, kad analizuojant socialinės apsaugos išmokas yra lyginama su ES valstybių socialinėmis išmokomis ir aptariamos socialinės rizikos sistemomis. Šiam palyginimui daryti bus naudojami Tarptautinės socialinės apsaugos sistemos MISSOC duomenys.

Aptariant šaltinius reikia pažymėti, kad vienas svarbesnių tarptautinių teisės aktų yra Tarptautinės Darbo organizacijos Konvencija Nr. 102 „Dėl minimalių socialinės apsaugos garantijų“. Jos pagrindu buvo paruošta „Europos socialinės apsaugos konvencija“ ir vėliau „Europos socialinės apsaugos kodeksas“. Socialinės apsaugos garantijos taip pat minimos „Europos socialinėje chartijoje“. Paminėtinas „Europos laikinasis susitarimas dėl kitų nei senatvės, invalidumo ir maitintojo netekimo socialinės apsaugos sistemų“. Vienas pagrindinių ir esminių Lietuvos įstatymų yra Valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas, taip pat kiti įstatymai reglamentuojantys socialinės apsaugos išmokų sistemą. Taip pat vienas svarbesnių paminėtinas šaltinis, aptariantis socialinės apsaugos sistemą iki Nepriklausomybės

atkūrimo, yra profesoriaus I. Nekrošiaus „Tarybinė socialinio aprūpinimo teisė“. Šis veikalas nustato visos socialinės apsaugos sistemos esmę. Vertingas vokiečių autorių veikalas „Socialinė apsauga: tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra“, kuriame autoriai pateikia savo socialinės apsaugos sampratą ir jos sistemą. Darbe naudojami ir užsienio autorių straipsniai, tai lenkų autoriaus Ryszardo Szarfenbergo, rusų Elenos Machoulskaios, M. E. Maslovos. Lietuvių autorių galima būtų išskirti J. Maciulevičiaus straipsnį „Socialinės apsaugos teisės reformos keliai ir klystkeliai amžių sandūroje“, taip pat bendras straipsnis su V. Petrylaite anglų kalba apie motinystės (tėvystės) išmokų sistemą Lietuvoje. Paminėtinas V. Petrylaitės straipsnis „Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų reglamentavimo ypatumai“ ir straipsnis „Socialinės apsaugos sistemų koordinavimo srities nustatymo problematika reglamentuojant kai kurias Lietuvos socialinės apsaugos išmokas“. Taip pat Vaidoto A. Vaičiūčio straipsnis „Teisė į pensiją ir Konstitucinio Teismo praktika“. Paminėtini profesoriaus A. Guogio tyrinėjimai socialinės politikos srityje, jo veikalas „Socialinės politikos modeliai“. Darbe naudojami ir Konstitucinio Teismo nutarimai, kuriuose Teismas aiškina socialinės apsaugos sistemos aspektus, pašalpų skyrimo ir mokėjimo tvarkos, socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimo tvarkos.

Darbas susideda iš trijų dalių. Pirmoje dalyje yra nagrinėjama socialinės apsaugos samprata. Remiamasi įvairių autorių tyrinėjimais, taip pat tarptautiniais teisės aktais. Antroje dalyje apibrėžiama socialinės rizikos samprata ir išskiriamos rūšys. Nagrinėjama veiksmų išskirimo socialinėmis rizikomis problematika. Remiamasi tiek užsienio autorių tyrinėjimais tiek Lietuvos autorių. Trečioje dalyje aptariamos pagrindinės socialinės rizikos ir atitinkamos socialinės apsaugos išmokos. Pasirinktos yra pagrindinės socialinės rizikos, į kurias labiausiai atkreiptinas dėmesys. Nagrinėjamos socialinės apsaugos išmokos lyginamos su ES valstybių socialinėmis išmokomis ir tų išmokų sistema.

1. SOCIALINĖ APSAUGOS SAMPRATA

Kalbant apie socialinę apsaugą, rikėtų prisiminti, kad ši sąvoka kaip ir jos paskirtis atsirado pakankamai neseniai. Nes tik XVIII amžiuje įvykus pramonės perversmui Anglijoje, o XIX a. jam persikėlus į Europą, galima pamatyti darbininkų klasės susiformavimą. Pradėjo būti įgyvendinamos socialistinės idėjos. Buvo atkreiptas dėmesys į žemiausią, bet tuo pačiu ir svarbiausią klasę - darbininkus. Laikui bėgant, darbininkai žymiai pagerino savo padėtį, užsitikrino tam tikras socialines garantijas, tai yra normuotą darbo dieną, užmokestį ir kt. Kaip ir kiekvieno asmens prigimtis, jie siekė apsaugoti save, bei savo šeimą. Kuriantis naujoms valstybės valdymo sistemoms, tuo pačiu kūrėsi ir nauja socialinių garantijų, socialinės apsaugos sistema. Svarbus persilaužimo momentas yra 1880 - eji metai. Tais metais Vokietijoje buvo įvestas socialinis draudimas, privalomas visiems darbuotojams ir kontroliuojamas valstybės. Tai buvo ligos ir motinystės draudimas (1883), nelaimingų atsitikimų draudimas (1884), pensijos draudimas (1889).¹

Šiai dienai nors socialinės apsaugos sistema yra jau susiformavusi, tačiau nuolat pildoma, tikslinama. Tai priklauso nuo įvairių ekonominių, socialinių ir kitų pokyčių.

Pabrėžtina, kad nėra vieningai pripažintos socialinės apsaugos sąvokos apibrėžimo. Ji yra įvairiai interpretuojama, visai aiškinama. Tačiau, sutinkama tik dėl jos tikslo, paskirties, turinio.

Vokiečių autorių kolektyvas savo studijoje apie socialinę apsaugą ir pažymi, kad socialinė apsauga, kaip valstybinės politikos priemonė, yra dar visai nesenas reiškinys, gyvuojantis ne daugiau kaip vieną šimtmetį. O šios srities mokslas ir mokymas vis dar neturi galutinai suformuluotų ir visuotinai priimtų terminų bei sąvokų. Nes skirtingose valstybėse yra nevienodas politinių vertybių vertinimas, skirtingos visuomeninės ir ekonominės struktūros, nevienodos gyvenimo sąlygos, įvairios socialinės apsaugos formos ir nevienodos apimties apsaugos sistemos.² Yra akcentuojama, kad socialinė apsauga remiasi įstatymais. Normos, kuriomis nustatomi lėšų kaupimo ir panaudojimo būdai, taip pat planingo visos sistemos valdymo pagrindai, apibendrinant yra suprantamos kaip socialinė teisė. Jos turinį ir apimtį reglamentuojantys teisiniai aktai pagrindžiami konkrečiai visuomenei priimtinomis vertybėmis ir vyraujančiais įsitikinimais,

¹ Szarfenberg R. Prawo do zabezpieczenia społecznego. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2010-11-11]. Prieiga per internetą: <www.ips.uw.edu.pl/rszarf/> [žiūrėta 2010-11-11].

² *Socialinė apsauga. Tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra*. Vilnius, 1998. p. 3. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2010-11-25]. Prieiga per internetą: <http://www.sec.lt/docs/pubs/socbook_97.pdf> [žiūrėta 2010-11-25].

atsižvelgiant į įvairius visuomenės raidos aspektus ir konkrečią padėtį.¹ Pastebėtina, kas ši teisės sritis yra nuolat kintanti, atsižvelgdama į kintančius valstybės ir visuomenės, pramonės ir aplinkos, mokslo bei technikos santykius. Naujos ir patobulintos teisinės nuostatos turėtų būti formuluojamos atsižvelgiant į socialinių – politinių procesų raidą.

Vokiečių autorių nuomone, socialinės apsaugos teisė turėtų būti visiškai suprantama, aiški, atvira, kompleksiška ir pastovi. Tačiau, šis tikslas pasiekiamas ne visada, kadangi, šiuo metu daugelyje valstybių priiminėjama daugybė įstatymų, dar nėra galutinai susiformavusios teisinių sistemų struktūros. Bet svarbiausias visos socialinės apsaugos teisės tikslas yra skatinti asmens gerovę ir išsaugoti visuomeninę santauką. Pati socialinės apsaugos sąvoka yra kildinama iš amerikietiško pavadinimo „Social security Act“. Ši sistema apima iš įmokų formuojamą draudimą ir mokesčių mokėtojų pinigais paremtas socialinės apsaugos priemones.

Įvairiose kalbose socialinė apsauga vadinama *sécurité sociale*, *protection sociale*, *social security*, *social protection* ir *soziale Sicherung*, *soziale Sicherheit*, *sozialer Schutz* arba *Sozialschutz*, rusų kalba *социальное обеспечение*, lenkų kalba *zabezpieczenie społeczne*. Vartojamos sąvokos vertimai: socialinė apsauga, socialinis saugumas ir socialinė sauga. Vokiečių autoriai pažymi, kad sąvoka socialinis, vartojama su kitomis sąvokomis, galėtų būti neretai sutapatinama su sąvoka visuomeninis. Žodžių junginys socialinis saugumas išreiškia bendromis visuomenės pastangomis pasiektą garantuoto saugumo būseną nepriklausomai nuo gyvenime pasireiškiančios rizikos.² Socialinė apsauga – iš visuomenės mokesčių ir įmokų finansuojamos programos bei priemonės, skirtos numatytiems tikslams įgyvendinti.

Skirtingų valstybių socialinės apsaugos sistemoms bendra tai, kad jos remiasi Konstitucija, ir sukuriamos remiantis konstitucinėmis piliečių teisėmis siekiant įgyvendinti socialinius valstybės uždavinius. Beveik kiekvienos valstybės įstatymuose galima sutikti nuostatas apie žmogaus garbės ir orumo neliečiamumą, kuri valstybė privalo garantuoti, ir kiekvienos asmenybės nevaržomą vystimąsi, kuri garantuodama valstybė privalo vykdyti tikslingą veiklą socialinių nepriteklių laikais.

Tyrinėtojas A. Bitinas savo monografijoje pristato prancūzų socialinio sektoriaus eksperto P. Laroque‘so nuomonę, kuris nusakė, kad socialinės apsaugos teisė apsaugo visų žmonių gyvenimą nuo žmogaus pradėjimo iki paskutinio atodūžio.³ Autorius pastebi, kad Tarptautinė darbo organizacija socialinės apsaugos teisę apibūdino kaip pamatinę

¹ *Socialinė apsauga. Tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra*. Vilnius, 1998, p. 4. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2010-11-25]. Prieiga per internetą: <http://www.sec.lt/docs/pubs/socbook_97.pdf> [žiūrėta 2010-11-25].

² Ten pat, p. 5.

³ Bitinas A. *Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas*. Vilnius, 2011, p. 10.

žmogaus teisę ir esminį socialinio bendradarbiavimo instrumentą, taip pat socialinės apsaugos teisė yra taikos, socialinės integracijos garantas ir svarbi demokratijos plėtrai. Europos Taryba socialinę apsaugą apibrėžia kaip socialines garantijas, taikomas socialinių rizikų atveju ir suteikiančias asmenims tam tikras teises.¹

Tarptautinė socialinės apsaugos organizacija (angl. ISSA) savo tinklapyje nurodo, kad socialinė apsauga gali būti apibrėžiama kaip bet kokia socialinės apsaugos programa, kurią nustato įstatymai ar bet kurios kitos priemonės, kuri suteikia individams pajamų apsaugos laipsnį, kai tie susiduria su tokiais aplinkybėmis kaip senatvė, maitintojo netekimo, nedarbingumo, invalidumo, nedarbo ar vaikų auginimu. Ji taip pat teikia priėjimą prie gydymo ir profilaktinės medicinos priežiūros.² ISSA pažymi, kad socialinė apsauga turėtų būti prieinama visiems, pagrindinis socialinės apsaugos sistemų tikslas yra paruošti ir valdyti darbo rinkos poveikį, demografinius ar kitus pokyčius visuomenėje arba ekonomiką pasaulyje. Tuo tarpu socialinės apsaugos administracijų veikla turi būti suprantama, efektyvi, kurianti pasitikėjimą bei suteikianti visuomenei pasirinkimo teisę. Socialinė apsauga turi investuoti į asmenis, šeimas ir paremti žmogiškojo kapitalo plėtotę, socialinė apsauga turi būti naujoviška, skatinanti novatoriškus sprendimus, teisinga bei pastovi.³ Pats A. Bitinas socialine apsauga vadina politikos priemones, kuriomis siekiama apsaugoti asmenis, kai atsiranda socialinių rizikų: darbo pajamų praradimas, išlaikymo praradimas, atsiradus specialioms poreikiams, nepajėgumas užsitikrinti minimalų pragyvenimo lygį. Jo teigimu, socialinės apsaugos sistemos esmė – lėšas perskirstyti tarp darbingų ir nedarbingų asmenų bei gaunančiųjų mažas pajamas, apsaugoti asmenis nuo socialinių rizikų ir garantuoti pajamas minimaliems poreikiams patenkinti.⁴

Reikėtų pabrėžti, kad socialinė apsauga yra aiškinama plačiaja ir siaurąja prasme. Danny P. pažymi, kad siaurai traktuojama socialinė apsauga, t. y. kaip visuma priemonių, užtikrinančių piniginių pašalpų ar išmokų gavimas.

Platesnė socialinės apsaugos sąvokos reikšmė. Kai kurie autoriai socialinę apsaugą suvokia kaip visapusišką žmogaus apsaugą nuo bet kokių pavojų. Tokiu atveju socialinės apsaugos samprata apimtų: žmonių saugą darbe ir aplinkoje, užimtumo skatinimo priemonės ir darbo biržas, švietimą bei profesinį mokymą, įvairias profilaktines sveikatos apsaugos priemones, visų rūšių kolektyviai organizuojamas paslaugas – pagalbos centrus vaikams, ligoniniams, seneliams ir asocialiems žmonėms, kitas priemones, civilinės teisės

¹ Bitinas A. *Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas*. Vilnius, 2011, p. 10.

² Tarptautinė socialinės apsaugos organizacija. Socialinės apsaugos apibrėžimas. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2011-03-03]. Prieiga per internetą:

<<http://translate.google.lt/translate?hl=lt&langpair=en%7Clt&u=http://www.issa.int/>> [žiūrėta 2011-03-03].

³ Bitinas A. *Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas*. Vilnius, 2011, p. 11.

⁴ Ten pat, p. 13.

įstatymais įpareigojančias trečiąją šalį ar reguliuojančias turto paskirstymą skyrybų ar mirties atvejais.¹

Pats autorius socialinę apsaugą vadina visuma priemonių, kurių dėka sukuriama solidarumas tarp žmonių, netekusių (ar iškilus grėsmei netekti) darbo pajamų arba turėjusių ypatingų išlaidų.² Jis aiškina, kad socialinė apsauga yra visuma priemonių, sukuriančių solidarumą tarp žmonių, netekusių darbinį pajamų arba turinčių kokių nors ypatingų išlaidų. Tačiau ilgainiui atsirado naujų solidarumo plėtojimo būdų, kuriuos ne visada galima priskirti socialinei apsaugai. Šeima ir giminės, santaupos, civilinės teisės įstatymai, reglamentuojantys atsakomybę ir išlaikymą, - visa tai solidarumo elementai socialinės rizikos atvejais.

Lenkų autorius J. Piotrowski, socialinę apsaugą plačiaja prasme aiškina taip: socialinė apsauga, kaip visuma priemonių ir visuomeninių (institucijų) veiksmų, kurių pagalba bendruomenė stengiasi apsaugoti savo narius nuo pagrindinių poreikių, visuomeniškai pripažintų svarbiais, nepatenkinimo grėsmės. Siaurąja prasme, socialinė apsauga tai materialinė asmenų apsauga, kurie kaip taisyklė be savo kaltės užtektinai neturi pragyvenimo šaltinio arba neturi jo iš viso. Tokia apsauga yra realizuojama per pašalpas ir draudimines rentas, per visuomeninius pagalbos šelpimus, per visuomeninę sveikatos tarnybą ir kt.³

Profesorius I. Nekrošiaus manymu socialinė apsauga siaurąja prasme – tai nusenusių ir nedarbingų piliečių materialinis aprūpinimas tik iš tiesioginių biudžetinių valstybės asignavimų.⁴ Reikėtų pastebėti, kad profesorius vartoja socialinio aprūpinimo sąvoką ir rašo apie tarybinę socialinę apsaugą, šiuolaikinėje mūsų valstybėje pati sistema yra kiek pasikeitusi, daugiau socialinių rizikų pripažįstama, tačiau pats principas ir suvokimas likęs tas pats. Bet verta pristatyti ir tarybinį socialinės apsaugos suvokimą. Tik vietoj socialinio aprūpinimo sąvokos vartojama – socialinės apsaugos sąvoka.

Kalbant apie socialinę apsaugą plačiaja prasme, profesorius mini dvi autorių grupes. Vienu autorių nuomone, socialinė apsauga – tai sistema valstybės nustatytų priemonių nedarbingiems piliečiams materialiai aprūpinti. Taigi socialinės apsaugos teisės dalykas yra visuomeniniai santykiai, susiklostantys materialiai aprūpinant nedarbingus piliečius iš specialiai tam sudarytų visuomeninio vartojimo fondų, taip pat santykiai, atsirandantys vykstant kai kurias kitas priemones, finansuojamas iš minėtų fondų. Taigi, pabrėžtina, kad tarybinėje sistemoje buvo valstybės pagalba tik senatvės ir nedarbingumo atvejais.

¹ Danny P. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998, p. 14.

² Ten pat, p. 13.

³ Szarfenberg R. *Zabezpieczenie społeczne*. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2010-11-11]. Prieiga per internetą: <<http://www.ips.uw.edu.pl/rszarf/zabezpieczenie/w1.htm>> [žiūrėta 2010-11-11].

⁴ Nekrošius I. *Tarybinė socialinio aprūpinimo teisė*. Vilnius, 1983, p. 3.

Kitokios mums žinomos rizikos, kaip pavyzdžiui, motinystės, nelaimingų atsitikimų darbe, šeimos ir kitokios, buvo nepripažįstamos.

Kita grupė autorių tvirtina, kad socialinė apsauga plačiąja prasme – tai valstybės organizuojamų arba jos palaikomų socialinių bei ekonominių priemonių visuma aprūpinant piliečius senatvėje ir netekus darbingumo, taip pat priemonės, susijusios su vaikų aprūpinimu, piliečių medicininiu aptarnavimu ir gydymu.¹ Kiti autoriai linkę pripažinti socialinės apsaugos dalimi ir vaikų aprūpinimą bei piliečių gydymą, kas tarybinėje visuomenėje buvo be galo svarbu. Nors tas aiškinimas ir kiek platesnis negu pirmasis, bet vis tiek neapima to visapusiško socialinės apsaugos suvokimo, kokį mes turime šiandien. Daroma prielaida, kad anksčiau į socialinės apsaugos sampratą įėjo patys svarbiausi ir labiausiai visuomenei rūpinantys dalykai reikalingi gyvybiškai svarbių poreikių tenkinimui, tai yra aprūpinimas senatvėje, bedarbystės atveju, vaiko aprūpinimas ir medicininis aptarnavimas. Kitos mums dabar žinomos garantijos nebuvo svarbūs socialinės apsaugos elementais.

Pats profesorius I. Nekrošius palaikė pirmąją koncepciją. Jo teigimu socialinė apsauga atsirado kaip tam tikra žmonių gyvybiškai svarbių poreikių (t. y. tokių poreikių, kurių nepatenkinęs žmogus negalėtų egzistuoti) patenkinimo forma esant tam tikroms sąlygoms. Tarybinėje literatūroje pagrindine socialinės apsaugos forma buvo įvardijama kaip piliečių gyvybiškai svarbių poreikių tenkinimas. Visuomenėje šie piliečių poreikiai tenkinami tokia apsaugos forma iš visuomeninių vartojimo fondų tuo atveju, kai jie dėl aplinkybių, įstatymo pripažintų svarbiomis (invalidumas, senatvė ir t. t.), negali tų savo poreikių patenkinti iš individualaus vartojimo fondo, skirstomo visuomenės nariams apmokėjimo už darbą forma. Taigi, profesorius daro išvadą, kad socialinė apsauga nedarbingų piliečių atžvilgiu atlieka iš esmės tokią pat funkciją, kaip darbo užmokestis darbingų piliečių atžvilgiu.² Svarbiausias socialinės apsaugos santykių teisinio reguliavimo metodo bruožai yra tai, kad jų dalyviams socialinės apsaugos organai neatlygintinai suteikia tam tikras materialines gėrybes arba paslaugas. I Nekrošius akcentuoja, kad teisiniu požiūriu socialinė apsauga iš esmės yra tam tikrų valstybinių organų, kuriems valstybė pavedė vykdyti atitinkamas nedarbingų piliečių materialinio aprūpinimo funkcijas, vykdomoji bet tvarkomoji veikla. Taigi prie socialinės apsaugos gali būti priskirtos priemonės, kurias vykdo specialiai įgalioti valstybiniai organai.

Rusų tyrinėtojos E. Machulskajos teigimu socialinė apsauga plačiąja prasme tai yra išmokų grynaisiais ir socialinių paslaugų teikimo visuma. Siaurąja prasme socialinė

¹ Nekrošius I. *Tarybinė socialinio aprūpinimo teisė*. Vilnius, 1983, p. 4.

² Ten pat.

apsauga apima tik išmokas grynaisiais.¹ Galima suprasti, kad socialinių paslaugų teikimas yra įvairialypis ir valstybė prisiima didelę našta siekiant apsaugoti savo piliečius nuo įvairiausių rizikų.

Pasak Danny P. yra autorių, kurie socialinę apsaugą apibrėžia kaip piniginių ir natūrinių pašalpų bei paslaugų teikimą tam tikroms gyventojų grupėms. Pastebėtina, kad šiuolaikinėje visuomenėje socialinė apsauga dažniausiai išreiškiama pinigėmis pašalpomis.

Platesnis socialinės apsaugos apibūdinimas pateikiamas Tarptautinės darbo organizacijos (toliau TDO) pranešime „Kelyje į XXI amžių. Socialinės apsaugos raida“. Čia socialinė apsauga traktuojama kaip atsakas į pagalbos šauksmą, o ne kaip sudėtingas mechanizmas, teikiantis tokią pagalbą. Kitur irgi pritariama tokiai socialinės apsaugos sampratai. Jų nuomone, socialinė apsauga saugo nuo rizikos, susijusios su industrinės visuomenės atsiradimu ir vystimusi, arba, kitaip tariant, - nuo socialinės rizikos. Tačiau nepasakoma, apie kokią apsaugą kalbama, ir kokia rizika yra socialinė.²

Pažymėtina, kad vienas reikšmingiausių tarptautinių dokumentų socialinės apsaugos teisėje yra 1952 m. birželio 28 d. priimta TDO konvencija Nr. 102 „Dėl minimalių socialinės apsaugos garantijų“ (toliau TDO Konvencija Nr. 102). Lietuvos Respublikos ji nėra nei ratifikuota nei pasirašyta, tai reiškia, kad mūsų socialinės apsaugos sistemoje ji netaikoma. Kalbėtina apie ją tik tarptautinės teisės lygiu. Ji nepateikia socialinės apsaugos apibrėžimo, o išvardija socialinės apsaugos išmokas, kurios mokamos darbuotojui esant socialinės rizikos atvejams: sveikatos priežiūra, ligos išmokos, bedarbio išmoka, senatvės išmoka, nelaimingo atsitikimo darbe ar profesinės ligos išmoka, šeimos išmoka, motinystės išmoka, invalidumo išmoka, maitintojo netekimo išmoka.³

Kitas, ne mažiau svarbus teisės aktas, priimtas 1964 metais, yra Europos socialinės apsaugos kodeksas. Jo tikslas yra užtikrinti minimalią socialinę apsaugą įvairiais socialinės rizikos atvejais. Šis kodeksas beveik atkartoja TDO Konvencijos Nr. 102 nuostatas. Apart sveikatos priežiūros garantijos, šis kodeksas numato tokias socialinės apsaugos išmokas: ligos išmoką, bedarbio išmoką, senatvės išmoką, nelaimingo

¹ Machoulskaia E. The modern system of social security of Russia and trends in social security law. *Darbo ir socialinės apsaugos teisė XXI amžiuje: iššūkiai ir perspektyvos*. Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 2006, p. 575.

² Danny P. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998, p. 12.

³ 1952 m. Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 102 „Dėl minimalių socialinės apsaugos garantijų“. Международная Организация Труда. Конвенции и рекомендации. 1919-1956. Женева, 1991. T.1.

atsitikimo darbe išmoką, šeimos išmoką, invalidumo išmoką, našlių ir našlaičių išmoką, kuri yra įvardijama vietoj maitintojo netekimo išmokos TDO Konvencijoje Nr. 102.

Paminėtinas Europos Parlamento ir Tarybos 2004 metais priimtas Reglamentas Nr. 883/2004. Šio reglamento 3 straipsnio 1 dalis numato, kad pastarasis taikomas visiems teisės aktams, kurie apima šias socialinės apsaugos sritis: 1) ligos išmokas; 2) motinystės ir lygiavertės tėvystės išmokas; 3) invalidumo išmokas; 4) senatvės išmokas; 5) maitintojo netekimo išmokas; 6) išmokas dėl nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų; 7) išmokas mirties atveju; 8) bedarbio išmokas; 9) priešpensines išmokas; 10) išmokas šeimai.¹ Pastebėtina, kad aukščiau paminėti teisės aktai numato daugiau ar mažiau vienodas socialinės apsaugos veikimo sritis. Paminėtinas ir Europos laikinasis susitarimas „Dėl kitų nei senatvės, invalidumo ir maitintojo netekimo socialinės apsaugos sistemų“.² Šis teisės aktas taikomas visiems socialinės apsaugos įstatymams susijusiems su ligos, motinystės ar mirties pašalpomis, sužalojimu darbe, bedarbyste ir šeimos pašalpomis.

Europos socialinės chartijos (pataisytos), priimtos 1966 m., 12 straipsnis numato teisę į socialinę apsaugą. Reikėtų pažymėti, kad šis teisės aktas yra ratifikuotas ir įsigaliojęs Lietuvoje nuo 2001 m. Valstybės, pasirašiusios šį teisės aktą turi siekti užtikrinti, kad būtų veiksmingai įgyvendinta teisė į socialinę apsaugą. Jos įsipareigoja:

1. Sukurti arba toliau išlaikyti socialinės apsaugos sistemą.
2. Išlaikyti tinkamo lygio socialinės apsaugos sistemą - bent tokio, kuris yra būtinas Europos socialinės apsaugos kodeksui ratifikuoti.
3. Stengtis, kad socialinės apsaugos sistema nuolat tobulėtų, pasiektų aukštesnį lygį.
4. Imtis priemonių sudarant atitinkamus dvišalius ar daugiašalius susitarimus ar kitais būdais ir laikantis tokiuose susitarimuose nustatytų sąlygų, kad būtų užtikrintas: a) vienodas kitų Šalių piliečių ir jų pačių piliečių naudojimas teisėmis į socialinę apsaugą, įskaitant pagal socialinės apsaugos įstatymus teikiamų lengvatų išlaikymą nepriklausomai nuo asmenų, kurie naudojami teise į socialinę apsaugą, kilnojimosi Šalių teritorijose; b) teisių į socialinę apsaugą suteikimas, išlaikymas ir atnaujinimas tokiomis priemonėmis kaip draudimo laikotarpio ar darbo stažo, įgyto pagal kiekvienos Šalies įstatymus, susumavimas.³

Maža to, minimo teisės akto 13 straipsnis numato teisę į socialinę paramą ir medicinos pagalbą. Šalys įsipareigoja:

¹ 2004 m. balandžio 29 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EEB) Nr. 883/2004 dėl socialinės apsaugos sistemų koordinavimo. Europos Sąjungos oficialusis leidinys. L166/1, p. 72.

² Europos laikinasis susitarimas „Dėl kitų nei senatvės, invalidumo ir maitintojo netekimo socialinės apsaugos sistemų“. Valstybės žinios, 1999, Nr. 62-2038.

³ Europos socialinė chartija (pataisyta). Valstybės žinios, 2001, Nr. 49-1704.

1. Užtikrinti, kad kiekvienas asmuo, kuris neturi pakankamai lėšų pragyvenimui ir kuris negali gauti tokių lėšų savo pastangomis ar iš kitų šaltinių, ypač iš socialinės apsaugos sistemos, gautų reikiamą paramą, o susirgęs - priežiūrą, būtiną pagal jo sveikatos būklę.

2. Užtikrinti, kad asmenims, kurie gauna tokią pagalbą, dėl šios priežasties nebūtų ribojamos politinės ir socialinės teisės.

3. Imtis priemonių, kad kiekvienas žmogus galėtų gauti iš atitinkamų valstybinių ar privačių tarnybų tokią konsultaciją ir asmeninę pagalbą, kokios gali prireikti, kad būtų galima išvengti jo paties ar šeimos nepritekliaus, pašalinti jį ar palengvinti.

4. Taikyti teisėtai esantiems jų teritorijose kitų Šalių piliečiams šio straipsnio 1, 2 ir 3 punktuose nurodytas nuostatas tokiomis pat kaip ir savo piliečiams sąlygomis pagal įsipareigojimus, kurie yra apibrėžti 1953 metų gruodžio 11 dieną Paryžiuje pasirašytoje Europos socialinės paramos ir medicinos pagalbos konvencijoje.

Nemažai svarbus yra ir 16 straipsnis, numatantis šeimos teisę į socialinę, teisinę ir ekonominę apsaugą. Valstybė skatinama rūpintis ne tik savo atskiru piliečiu, bet ir visa jo šeima. Nes šeima tai yra pagrindinė visuomenės ląstelė, kuri turi normaliai, sveikai vystytis. Todėl valstybė turi įsipareigoti prisidėti prie šeimos gyvenimo ekonominės, teisinės ir socialinės apsaugos tokiomis priemonėmis kaip socialinės ir šeimos pašalpos, palanki valstybės mokesčių politika, šeimos aprūpinimas būstu, lengvatos jaunavedžiams ir kitomis reikiamomis priemonėmis. Aišku, tokia savo pagalba valstybė neturėtų kištis į kitokį privatų šeimos gyvenimą. Bet čia aiškiai turėtų atsiriboti valstybės pagalba šeimai, esant tam tikrai situacijai, nuo kišimosi be pagrindo.

Kitas svarbus teisės aktas yra Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas. Lietuvoje įsigaliojęs nuo 1992 m.

Šio pakto 9 straipsnis numato, kad kiekviena valstybė, pasirašiusi šį paktą, pripažįsta kiekvieno žmogaus teisę į socialinę apsaugą, įskaitant ir socialinį draudimą.¹ Šiame pakte nemažai skiriama dėmesio šeimai, kaip pagrindinei visuomenės ląstelei. Šio pakto 10 straipsnis 1 dalis numato, kad šeimai turi būti teikiama kuo didesnė apsauga ir pagalba, ypač tuomet, kai ji yra kuriama, ir tol, kol ji yra atsakinga už nesavarankiškų vaikų išlaikymą ir auklėjimą. Taigi, valstybė yra raginama įvairiapusiškai padėti ir palaikyti savo pilietį ir jo šeimą, vieną iš pagrindinių visuomenės dalių. Tik tokiu būdu bus sveika visuomenė ir klestinti valstybė.

Akcentuotina, kad socialinės apsaugos klausimas yra svarbus ne tik tai valstybės nacionalinėje teisėje bet ir tarptautiniame lygmenyje. Tarptautiniuose teisės aktuose yra

¹ Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 77-3290.

nemažai skiriama tam dėmesio, bandoma ieškoti vis naujų išeičių. Ir jeigu valstybė pati negali susikurti tinkamos socialinės apsaugos sistemos, ji visada gali pasisemti patirties iš tarptautinės teisės.

Pažymėtina, kad Lietuvos socialinės apsaugos sistemos pagrindus nustato Valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas. Šio įstatymo 1 straipsnis pateikia Lietuvos socialinės apsaugos apibrėžimą, tai yra kaip turi būti suvokiama socialinė apsauga pagal Lietuvos įstatymus. Taigi, valstybinė socialinė apsauga, tai valstybės nustatytų socialinių ekonominių priemonių sistema, teikianti gyvenimui reikalingų lėšų ir paslaugų Respublikos gyventojams, kurie negali dėl įstatymų numatytų priežasčių apsirūpinti iš darbo ir kitokių pajamų arba yra nepakankamai aprūpinti.¹ Minėto įstatymo 3 straipsnis numato atvejus, kada taikomas socialinis aprūpinimas. Remiantis Lietuvos Respublikos įstatymu, socialinė apsauga taikoma:

1) asmenims, sulaukusiems pensijinio amžiaus arba jaunesniems, jeigu dėl amžiaus negali dirbti pagal savo profesiją;

2) invalidams ir asmenims, laikinai netekusiems darbingumo;

3) maitintojo netekusioms šeimoms;

4) asmenims, kuriems reikalingas gydymas, medicininė profilaktika ir rehabilitacija;

5) šeimoms, turinčioms vaikų;

6) asmenims, laikinai netekusiems darbo;

7) asmenims, kuriems būtina valstybės parama.

Pabrėžtina, kad Lietuvos socialinės apsaugos taikymo sritys daugiau ar mažiau sutampa su minėtuose tarptautiniuose teisės aktuose numatytais sritimis.

Aptarus socialinės apsaugos sampratą ir taikymo sritis, reikėtų panagrinėti sistemos kūrimo problemas. Danny P. teigimu formuluoti, kurti socialinės apsaugos teisę reikėtų sprendžiant tokius klausimus:

Žmonėms, kurie patiria arba kuriems gresia pavojus patirti socialinę riziką, svarbu ir nepiniginė parama. Todėl net labiau akcentuojama, kaip svarbu užkirsti kelią socialinei rizikai atsirasti, o jau tada galvoti, kaip sugrąžinti žmogų į buvusią padėtį (prieš atsirandant rizikai), ir tik paskutiniu atveju imtis materialinio žalos atlyginimo. Tokia schema buvo sukurta žmogaus sužalojimo (darbingumo netekimo) atvejui, tačiau tinka ir kitoms rizikos rūšims. Todėl reikia galvoti tiek apie tai, kaip žmogų apsaugoti nuo nedarbo, tiek ir apie tai, kaip padėti jam grįžti į darbą per darbo biržas ar profesinio

¹ Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas. Valstybės žinios, 1991, Nr. 16-411.

rengimo kursas. Šie aspektai vis dažniau akcentuojami kalbant apie piniginių išmokų skyrimą bedarbiams.

Kitas svarbus klausimas, tai paslėptosios piniginės pašalpos, gaunamos per mokesčių sistemą. Reikia pabrėžti, kad socialinės apsaugos ir mokesčių ryšys gali būti labai glaudus. Vienose šalyse egzistuoja sudėtingos šeimos šelpimo schemos, kartais atsižvelgiant į šeimos pajamas, o kitose šalyse šis tikslas įgyvendinamas reguliuojant (mažinant arba didinant) pajamų mokestį.¹

Vokiečių autoriai savo studijoje išskyrė socialinės apsaugos taikomų sprendimų tipus: *Pirma*, apsaugos sistemos, kur socialinės politikos vystymasis yra pagrįstas vien privačios ekonomikos lemiamais sprendimais, kuriais išryškinami konkurencijos principai. Šiuo atveju yra nustatomos tik pagrindinės sąlygos, kuriais labai nežymiai suvaržoma pasiūla ir paklausa besivadovaujančių rinkos subjektų veikimo laisvė. *Antra*, egzistuoja valstybinės apsaugos sistemos, kurios garantuoja kiekvienam gyventojui, nepriklausomai nuo jo padėties visuomenėje, pakankamą arba deklaruojamą pagrindinę socialinę apsaugą nuo gyvenime pasitaikančios rizikos. Tokioms sistemoms būdinga, kad jos remiasi tik mokesčių mokėtojų lėšomis arba teikia būtent tokie finansavimo formai pirmenybę, o tai daro socialinę saugą didžiaja dalimi priklausomą nuo centralizuotai veikiančių vykdomųjų institucijų. Kritikuojama, kad socialinė apsauga priklausoma nuo sunkiai apibrėžiamų svarbos kriterijų, kurie taikomi priimant sprendimus dėl pirmojo ar antraeilio finansavimo, įvertinant kitus valstybinio lygio tikslus ir siekiant garantuoti žmogaus egzistavimui būtinas sąlygas socialinio nestabilumo atveju. *Trečia*, kai kur egzistuoja mišrios sistemų formos, t. y. organiškai arba visiškai atsitiktinai siejami valstybiniai ir privačios ekonomikos elementai. Tokioms struktūroms priklauso visuomeniniu arba profesiniu pagrindu susikūrusios kooperacinės bendrovės ir daugelis kompleksinius sprendimus priimančių vietos savivaldos institucijų, besiremiančių pagrindine bendro indėlio idėja ir atliekančių socialinės apsaugos funkcijas piliečiams labai prieinama ir suprantama forma.²

Vokiečių autoriai mini, kad TDO 1953 metais pateikė socialinės apsaugos apibrėžimo turinio aprašymą, naudojama atliekant lyginamuosius socialinės apsaugos išlaidų tyrimus³. Šio turinio esmė numato:

¹ Danny P. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998, p. 14.

² *Socialinė apsauga. Tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra*. Vilnius, 1998, p. 6. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2010-11-25]. Prieiga per internetą: <http://www.sec.lt/docs/pubs/socbook_97.pdf> [žiūrėta 2010-11-25].

³ Ten pat, p. 7.

- socialinės apsaugos sistemos tikslas turi būti gydomųjų arba profilaktinių medicinos paslaugų teikimas, pajamų išsaugojimas priverstinio arba viso arba dalies darbingumo netekimo atveju arba atlyginimo padidinimas asmenims, kurie slaugo arba prižiūri šeimos narius;

- sistema turi būti sukurta remiantis įstatymais, kurie individams numato konkrečias teises garantijas, o valstybinėms, pusiau valstybinėms arba nepriklausomoms institucijoms – konkrečias prievole;

- sistemą turi valdyti valstybinės, pusiau valstybinės arba nepriklausomos institucijos.

Remiantis šiuo 1953 m. turinio aprašymu, galima teigti, kad socialinė apsauga tuo metu pasireiškė vien medicininės pagalbos teikimu, pajamų išsaugojimu darbingumo netekimo atveju, o kitos garantijos, dėl kurių yra kovojama šiandien, buvo neaktualios arba apie jas nekalbėta. Tai rodo visą socialinės apsaugos kaip teisės raidą. Pirmiausia gyvybiškai svarbiais žmogaus poreikiais buvo vadinama medicininė pagalba žmogui kaip darbuotojui ir svarbi buvo apsauga darbingumo netekimo atveju, o vėliau, kai su užduotimi valstybės susitvarkė, pradėta kalbėti apie kitas priežastis, valstybės pripažintos svarbiomis, dėl kurių pilietis – darbuotojas nebegali minimaliai patenkinti gyvybiškai svarbių poreikių.

Tarybinėje literatūroje buvo skiriami tokie socialinės apsaugos bruožai:

1) socialinė apsauga yra alimentarinio pobūdžio, tai tenkinimas gyvybiškai svarbių žmogaus poreikių, kurių jis dėl tam tikrų priežasčių, valstybės pripažintų svarbiomis, negali patenkinti iš darbo pajamų;

2) socialinė apsauga turi būti visuomeniško pobūdžio, t. y. jį turi vykdyti valstybiniai ar visuomeniniai organai iš fondų, skirtų nedarbingiems piliečiams, nedarant tokiam aprūpinimui finansuoti jokių atskaitymų iš piliečių darbo pajamų;

3) prie socialinės apsaugos gali būti priskiriamos tik tokios apsaugos rūšys, kurios reglamentuotos normatyviniais aktais, ir todėl piliečiai, įvykus tam tikriems juridiniams faktams, gali reikalauti tokią apsaugą suteikti.

Remiantis šiais požymiais, Nekrošius I. socialinę apsaugą apibūdina kaip sistemą valstybės nustatytų alimentarinio pobūdžio socialinių – ekonominių priemonių, teikiamų *darbo žmonėms* iš fondų, skirtų nedarbingiems piliečiams aprūpinti, kai jie dėl įstatymo numatytų svarbių priežasčių negali patenkinti savo poreikių iš darbo pajamų.¹ Vėlgi atkreiptinas dėmesys į tai, kad tarybinėje visuomenėje buvo orientuojamasi į nedarbingus, dėl kokios nors priežasties, piliečius.

¹ Nekrošius I. *Tarybinė socialinio aprūpinimo teisė*. Vilnius, 1983, p. 6.

Šitaip suprantant tarybinę socialinę apsaugą, profesorius prie jos priskiria visų rūšių pensijas, pašalpas, mokamas iš fondų nedarbingiems piliečiams aprūpinti, taip pat įvairias lengvatas ir paslaugas, teikiamas gyventojams iš fondų, skirtų nedarbingiems piliečiams aprūpinti. Tačiau kyla klausimas kas tas nedarbingas pilietis. Ar jis nedarbingas tik tai dėl senatvės, ligos, invalidumo, nelaimingo atsitikimo darbe ar ir dėl kitokių čia nenurodomų atvejų. TDO Konvencijoje Nr. 102, yra numatyti atvejai, kai asmuo yra darbingas, tačiau jam reikalinga socialinė apsauga, tai pavyzdžiui, bedarbystės atvejis ir atvejis kai mokama šeimos išmoka. Bet darant prielaidą, pastebėtina, kad tarybinėje visuomenėje tokie atvejai, kaip šeimos išmoka, nebuvo nagrinėjami.

Nekrošius I. akcentuoja, kad kitas tarybinis autorius V. Andrejevas ir kiti, prie socialinės apsaugos priskyrė gyventojų medicininį aptarnavimą ir gydymą, taip pat vaikų išlaikymą.

Minimas autorius išskiria socialinės apsaugos teisės skiriamuosius bruožus:

1. ji reguliuoja tokius visuomeninius santykius, kurių vienas subjektas yra pilietis, o kitas – valstybės valdymo arba visuomeninis organas, kuriam valstybė suteikė atitinkamus įgaliojimus;
2. socialinio aprūpinimo teisiniai santykiai yra alimentarinio pobūdžio, ir, be to, atitinkamą aprūpinimą turi teikti antrasis šių santykių subjektas;
3. socialinio aprūpinimo teisės reguliuojamuose santykiuose aprūpinama iš fondų, skirtų nedarbingiems piliečiams.¹

Taigi, socialinės apsaugos teisės dalyku gali būti priskiriami tik tokie visuomeniniai santykiai, kurie atitinka minėtus požymius.

Pabrėžtina, kad socialinės apsaugos sistemos yra klasifikuojamos. Pagal klasikinį skirstymą yra Bismarko ir Beveridžio sistemos. Tačiau taip klasifikuojant atsižvelgiama tik į socialinio draudimo elementus.

Pagal Bismarko sistemą socialinis draudimas skirtas tik dirbantiems, ir būtent – samdomiems darbuotojams. Ši sistema apima išmokas, kurių dydis, o dažnai ir mokėjimo trukmė, priklauso nuo darbo stažo ir nuo pajamų dydžio, gauto iki socialinės rizikos atsiradimo. Socialinio draudimo schemas yra finansuojamos iš darbuotojų ir jų darbdavių įmokų. Galima išskirti tokius Bismarko socialinės apsaugos bruožus: socialinio draudimo privalomumas; socialinio draudimo įmokos diferencijuojamos pagal skirtingas socialines grupes (asmenys, dirbantys pagal darbo sutartis, savarankiškai dirbantys asmenys ir kt.); socialinės apsaugos sistemos finansinių krizių atveju galima finansinė valstybės intervencija subsidijų forma; valstybė turi didžiausią įtaką socialinės apsaugos sistemoje

¹ Nekrošius I. *Tarybinė socialinio aprūpinimo teisė*. Vilnius, 1983, p. 11.

ir yra socialinės integracijos garantas; užtikrinamos minimalios pajamos senatvėje visiems gyventojams; socialinio draudimo išmokos priklauso nuo asmens mokamų įmokų ir priklausymo tam tikrai socialinei grupei; socialinio draudimo įmokas moka tiek darbdaviai, tiek darbuotojai; atskiras socialinio draudimo šakas administruoja skirtingos administracinės struktūros.¹

Beveridžio sistemos socialinio draudimo schemų tikslas – apimti visus gyventojus. Pašalpos yra tam tikro nustatyto dydžio ir finansuojamos per mokesčių sistemą. Beveridžio socialinės apsaugos tradicijos bruožai: sistema apima visus gyventojus, nepriklausomai nuo mokamų įmokų; socialinio draudimo išmokos nesiejamos su asmens mokamomis įmokomis ir yra vienodo dydžio; sistema finansuojama mokesčių pagrindu (tačiau tai netaikoma išmokų šeimai ir sveikatos draudimo sritims); socialinio draudimo įstaigos yra viešojo sektoriaus dalis; valstybės dalyvavimas socialinės apsaugos sistemoje neturi užgožti asmens iniciatyvos teisių, jiems patiems sudarant sąlygas rūpintis socialiniu draudimu; viešojo sektoriaus įstaigos glaudžiai bendradarbiauja su konkrečiais asmenimis, mokančiais įmokas ar besikreipiančiais išmokų.²

Tačiau dažnai pritariama nuomonei, kad šiuo metu nė viena iš šių socialinio draudimo sistemų niekur neegzistuoja grynu pavidalu, ir sunku būtų nesutikti su tuo, kad visos nacionalinės socialinės apsaugos sistemos gali būti interpretuojamos kaip tiesioginės kurios nors – Bismarko ar Beveridžio – sistemų pasekėjos.³ Reikėtų pažymėti, kad Lietuva laikosi Bismarko socialinio draudimo sistemos.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas yra ne kartą pasisakęs dėl socialinės apsaugos išaiškinimo ir taikymo Lietuvos teisės sistemoje. LR Konstitucijos 52 straipsnyje nustatyta, kad valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais atvejais.⁴ Jau 1997 m. kovo 12 d. nutarime⁵ jis gana plačiai nagrinėjo šios problemos aspektus. Tik reikia pabrėžti, kad tuo metu buvo naudojama socialinio aprūpinimo sąvoka, bet darbe naudotina socialinės apsaugos sąvoka.

Taigi, minėtomis nuostatomis, kurios numatytos Konstitucijos 52 straipsnyje, išreiškiamas valstybės socialinis pobūdis. O socialinė apsauga, t. y. visuomenės prisidėjimas prie išlaikymo tų savo narių, kurie negali dėl įstatymuose numatytų svarbių

¹ Bitinas A. *Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas*. Vilnius, 2011, p. 22.

² Ten pat, p. 23.

³ Danny P. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998, p. 18.

⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės Žinios, 1992, Nr. 33-1014.

⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gruodžio 18 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. vasario 20 d. nutarimu Nr. 266 patvirtintų Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sudarymo ir vykdymo taisyklių 19 punkto 11 papunkčio atitikimo Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 1 straipsniui. Valstybės žinios, 1997, Nr. 117-3032.

priežasčių apsirūpinti iš darbo ir kitokių pajamų arba yra nepakankamai aprūpinti. Socialinei apsaugai pripažįstamas konstitucinės vertybės statusas. Tokios nuostatos derinasi ir su tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtintais socialinės apsaugos principais.

Konstitucinis teismas aiškino, kad socialinės apsaugos priemonės padeda asmeniui apsisaugoti nuo galimų socialinių rizikų. Tai yra pilietinės visuomenės principas, tačiau jis nepaneigia asmeninės atsakomybės už savo likimą. Abipusės asmens ir visuomenės atsakomybės pripažinimas yra svarbus užtikrinant socialinę darną, laiduojant asmens laisvę ir galimybę apsisaugoti nuo sunkumų, kurių žmogus pats nepajėgtų įveikti. Todėl valstybė turi sukurti tokią socialinės apsaugos sistemą, kuri padėtų išlaikyti žmogaus orumą atitinkančias gyvenimo sąlygas, o prireikus suteikti būtiną socialinę pagalbą. Asmenims, dėl nedarbingumo, ar kitų nuo jų nepriklausančių priežasčių negalintiems užsidirbti pakankamų lėšų pragyvenimui, socialinė apsauga yra teikiama dviem formomis – socialinio draudimo ir socialinės paramos.

Valstybinius socialinės apsaugos santykių pagrindus įtvirtina 1990 m. spalio 23 d. priimtas Valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas. Juo nustatyta, kad valstybinės socialinės apsaugos sistema yra visuomenės socialinės apsaugos pagrindas. Be šios sistemos, valstybėje gali egzistuoti įvairios visuomeninės ir privačios socialinės apsaugos sistemos. Reikia pabrėžti, kad Valstybinio socialinio aprūpinimo pagrindų įstatymo 4 straipsnyje nurodyta, kad socialinės apsaugos sistemą sudaro privalomas (valstybinis) socialinis draudimas ir socialinė parama iš valstybės lėšų. Taigi, trumpai aptartina socialinės apsaugos sistema.

Socialinės apsaugos terminų žodyne terminas „socialinis draudimas“ reiškia visumą suderintų valstybinių privalomųjų draudimo sistemų, garantuojančių išmokas ligos, invalidumo, senatvės, mirties, maitintojo netekimo, motinystės ir panašiais atvejais.¹

Teisę į socialinį draudimą mini įvairūs tarptautiniai teisės aktai. Tai įtvirtina 1948 m. gruodžio 10 d. Jungtinių Tautų visuotinė žmogaus deklaracija. 1966 m. gruodžio 16 d. Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto 9 straipsnis numato kiekvieno žmogaus teisę į socialinę apsaugą, įskaitant socialinį draudimą. Taip pat kiti teisės aktai.

Valstybinio socialinio draudimo įstatymas nustato, kad valstybinis socialinis draudimas yra socialinės apsaugos sistemos dalis, kurios priemonėmis visiškai ar iš dalies kompensuojamos apdraustiesiems asmenims ir įstatymų numatytais atvejais jų šeimų

¹ Sveikatos ekonomikos centras. *Socialinės apsaugos terminų žodynas*. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2011-03-01]. Prieiga per internetą: <http://www.sec.lt/pages/zodynas/index_.html> [Žiūrėta 2011-03-01].

nariams dėl draudžiamųjų įvykių prarastos darbo pajamos arba apmokamos papildomos išlaidos.¹ Įstatymo 3 straipsnyje yra numatytos tokios socialinio draudimo rūšys:

1) pensijų socialinis draudimas, kuriuo draudžiama pagrindinei ar pagrindinei ir papildomai pensijos dalims, numatytoms Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatyme;

2) ligos ir motinystės socialinis draudimas, kai draudžiama ligos ir motinystės, tėvystės bei motinystės (tėvystės), profesinės reabilitacijos išmokoms, numatytoms Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatyme. Asmenys šio įstatymo numatytais atvejais draudžiami ligos ir motinystės socialiniu draudimu, kai draudžiama tik motinystės, tėvystės bei motinystės (tėvystės) išmokoms, numatytoms Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatyme, gauti;

3) nedarbo socialinis draudimas, kai draudžiama išmokoms, numatytoms Nedarbo socialinio draudimo įstatyme;

4) nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinis draudimas, kai draudžiama išmokoms, numatytoms Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatyme;

5) sveikatos draudimas, kai draudėjas draudžia sveikatos priežiūros paslaugoms ir kompensacijoms, numatytoms Sveikatos draudimo įstatyme.

Valstybinio socialinio draudimo tikslas, kaip pažymi A. Bitinas, yra sumažinti skurdą ir apsaugoti nuo jo asmenis, kai jiems tam tikrų socialinių rizikų tokia pagalba reikalinga, skatinti socialinę integraciją ir lygybę tarp skirtingų socialinių grupių.²

Žymaus ekonomisto Guogio A. teigimu valstybinis socialinis draudimas, tai valstybės nustatytų socialinių ekonominių priemonių sistema, teikianti apdraustiesiems gyventojams, taip pat teisės aktų numatytais atvejais apdraustųjų šeimų nariams gyvenimui reikalingų lėšų ir paslaugų, jei jie negali dėl teisės aktuose numatytų priežasčių apsirūpinti iš darbo ir kitokių pajamų ir dėl teisės aktuose numatytų svarbių priežasčių turi papildomų išlaidų. Socialinis draudimas – viena psichologiškai labiausiai priimtinių ir daugelyje pasaulio valstybių plačiai paplitusių pajamų perskirstymo formų, kai kiekvienas žmogus žino, kad jo ir už jį draudėjų (darbdavių) mokamos valstybinio socialinio draudimo įmokos bus naudojamos išimtinai įstatymais reglamentuotoms, socialinę paskirtį turinčioms išmokoms.³

¹ Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas. Valstybės žinios, 2004, Nr. 171-6295.

² Bitinas A. *Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas*. Vilnius, 2011, p. 15.

³ Guogis A. *Socialinės politikos modeliai*. Vilnius, 2000, p. 7.

Socialinės apsaugos terminų žodyne terminas „socialinė parama“ reiškia pagalbą, teikiamą pinigais arba natūra asmenims, kurie neturi išteklių būtiniams poreikiams patenkinti.¹

Lietuvos Respublikos Vyriausybės pristatytoje Socialinės paramos koncepcijoje nustatyta, kad socialinė parama, tai socialinės ekonominės, teisinės ir organizacinės priemonės, kuriomis siekiama sudaryti būtinausias gyvenimo sąlygas asmenims (šeimoms), kurių darbo, socialinio draudimo ir kitokios pajamos dėl objektyvių, nuo jų nepriklausančių priežasčių yra nepakankamos, kad jie (jos) galėtų pasirūpinti savimi. Socialinė parama negali užtikrinti ilgalaikio ekonominio ir socialinio saugumo, ji tik padeda žmogui išgyventi ekstremaliomis sąlygomis. Socialinė parama turi būti tokia, kad asmuo (šeima) norėtų dirbti bei taupyti.²

Socialinės paramos schemos teikia pašalpas žmonėms, kuriems iš tikrųjų jų reikia. Paramos schemos finansuojamos valstybės lėšomis, todėl, prieš teikiant socialinę pašalpą potencialiam jos gavėjui, pirmiausiai gali būti patikrintos jo turimos pajamos.

Skirtumas tarp socialinio draudimo ir socialinės paramos turėtų būti aiškus: kiekvienas apsidraudęs žmogus, patekęs į socialinės rizikos situaciją, be jokio papildomo jo lėšų patikrinimo, t. y. nepriklausomai nuo to, ar jam iš tiesų ji reikalinga, turi teisę gauti socialinio draudimo išmoką. Tačiau kiekvienas, pretenduojantis gauti socialinę paramą, turi būti pasirengęs patikrinimui, ar jo pajamos atitinka visus reikalavimus tokiai paramai gauti. Tokio patikrinimo metu įvertinamos visos turimos lėšos. Tačiau gali būti, kad ilgainiui riba tarp socialinio draudimo ir socialinės paramos vis labiau nyks: šiais laikais pripažįstama kiekvieno žmogaus teisė į socialinę paramą, o socialinio draudimo išmokos vis dažniau skiriamos tik įvertinus turimas lėšas.³ Pažymėtina, kad šias abi pagalbos rūšis socialinį draudimą ir socialinę paramą galima būtų sujungti į vieną socialinės apsaugos sąvoką.

Konstitucinis teismas savo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarime⁴ pakartojo jau minėtas nuostatas ir pridėjo, kad socialinės apsaugos reguliavimas turi būti toks, kad būtų sudarytos prielaidos ir paskatos kiekvienam visuomenės nariui pačiam pasirūpinti savo

¹ Sveikatos ekonomikos centras. *Socialinės apsaugos terminų žodynas*. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2011-03-01]. Prieiga per internetą: <<http://www.sec.lt/pages/zodynas/index.html>> [žiūrėta 2011-03-01].

² Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas 1994 m. gegužės 9 d. Nr. 360 „Dėl socialinės paramos koncepcijos“. Valstybės žinios, 1994, Nr. 36-653.

³ Danny P. *Ivadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998, p. 16.

⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 lapkričio 25 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos diplomatinės tarnybos įstatymo 69 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2000 m. kovo 16 d. redakcija) 1 dalies 9 punkto ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 2 straipsnio (1999 m. gruodžio 16 d. redakcija) 5 dalies 5 punkto bei 23 straipsnio (1994 m. gruodžio 21 d., 2000 m. gruodžio 21 d., 2001 m. gegužės 8 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2002, Nr. 113-5057.

gerove, o ne pasikliauti vien valstybės laiduojama socialine apsauga. Tai reikėtų suprasti, kad asmuo, kaip visuomenės ląstelė, turi pirmiausia pats stengtis dėl savo ir savo šeimos gerovės ir tik labai išskirtiniais atvejais, numatytais įstatyme tikėtis valstybės pagalbos. Kitaip tariant negalėtų piktnaudžiauti valstybės palaikymu, bet stengtusi dėl savo ir savo šeimos gerbūvio, tuo pačiu ir prisidedant prie visuomenės gerbūvio.

Konstitucinis teismas savo 2004 m. kovo 5 d. nutarime¹ dar plačiau paaiškino. Jo teigimu asmens teisė į socialinę apsaugą interpretuotina atsižvelgiant į Konstitucijoje įtvirtintus socialinės darnos ir teisingumo imperatyvus, konstitucinius asmenų lygiateisiškumo ir proporcingumo principus. Asmeniui teikiama socialinė apsauga neturi virsti privilegija, ji neturi sudaryti prielaidų asmeniui pačiam nesiekti didesnių pajamų, savo pastangomis ieškoti galimybių užtikrinti sau ir savo šeimai žmogaus orumą atitinkančias gyvenimo sąlygas. Konstitucija nedraudžia įstatymų leidėjui įstatymų nustatyti tokių socialinės paramos teikimo pagrindų ir sąlygų, socialinės paramos dydžių, kad būtų skatinamos kiekvieno asmens pastangos pagal išgales pirmiausia pačiam pasirūpinti savo ir savo šeimos gerove ir tuo pačiu prisidėti prie visos visuomenės gerovės.

Konstitucinis Teismas savo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarime² konstatavo, kad Lietuvos valstybė yra socialiai orientuota, ji turi konstitucinę priedermę ir privalo priimti tam tikrų įsipareigojimų vykdymo našta. Valstybės socialinę orientaciją išreiškia ne tik Konstitucijos 52 straipsnio nuostatos – ji atsispindi įvairiose Konstitucijos nuostatose, įtvirtinančiose žmogaus ekonomines, socialines ir kultūrinės teises, taip pat pilietines ir politines teises, visuomenės ir valstybės santykius, socialinės apsaugos pagrindus, Tautos ūkio organizavimo ir reguliavimo principus, valstybės investicijų organizavimo ir veiklos pagrindus ir kt. Todėl įstatymų leidėjas ne tik gali, bet ir privalo

¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 5 d. nutarimas dėl socialinių pašalpų skyrimo ir mokėjimo nuostatų. Valstybės žinios, 2004 m. Nr. 38-1236. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 5 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos 1990 m. rugsėjo 27 d. nutarimo Nr. I-619 „Dėl Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymo taikymo“ 1 punkto, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. liepos 5 d. nutarimu Nr. 808 „Dėl socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų 6.1.4 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 6.1.5 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 7 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 9 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. balandžio 17 d. nutarimu Nr. 441 „Dėl socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų 5.1.1 punkto, 5.1.7 punkto (2000 m. balandžio 17 d. ir 2000 m. liepos 14 d. redakcijos), 5.1.8 punkto (2000 m. balandžio 17 d. ir 2000 m. liepos 14 d. redakcijos), 5.4, 5.5.2, 9 punktų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymo 10 straipsnio (1994 m. lapkričio 3 d. redakcija) 1 daliai. Valstybės žinios, 2004, Nr. 38-1236; atitaisymas 2004, Nr. 57.

² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2004 m. lapkričio 4 d. redakcija) 3 dalies, 8 straipsnio (2004 m. lapkričio 4 d. redakcija) 2 dalies, 34 straipsnio (2002 m. liepos 4 d., 2003 m. spalio 7 d. redakcijos) 3, 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2007, Nr. 102-4171.

nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris sudarytų prielaidas valstybei įgyvendinti jos konstitucinę priedermę laiduoti piliečiams teisę į socialinę apsaugą. Socialinės apsaugos reguliavimo turinį lemia įvairūs veiksniai, inter alia valstybės ir visuomenės ištekliai, materialinės ir finansinės galimybės.

Šiuolaikinėje visuomenėje socialinės apsaugos klausimai kaip ir jų sprendimai yra itin svarbūs kaip ir nacionalinėje teisėje taip ir tarptautiniame lygmenyje. Susiklosčius dabartinėms ekonominėms sąlygoms, žymiai padidėjo tarptautinė darbuotojų migracija. Tapo labai aktualus darbuotojų migrantų socialinės apsaugos klausimas. Kadangi aukščiau minėti tarptautiniai teisės aktai numato asmeniui teisę į socialinę apsaugą, tai darbuotojas vykdamas dirbti už savo šalies ribų, dažnai net su savo šeima, tikisi iš kitos valstybės gauti tinkamą socialinę apsaugą iškilus rizikos atvejams arba tiesiog nori jaustis socialiai apsaugotas. Tarptautinė bendruomenė aišku turėjo į tai reaguoti. Remiantis tarptautinės teisės aktais, socialinė apsauga teikiama net tik savo valstybės piliečiams, bet ir kitos valstybės piliečiams dirbantiems toje valstybėje. Maža to, ji turi būti teikiama ne tik tam darbuotojui, kitos valstybės piliečiui, bet ir jo šeimai, kuri kartu su juo atvyko į kitą šalį. Taigi, darytina prielaida, kad šiuo metu socialinė apsauga keičia įgyja naują kryptį ir orientuojasi į darbuotojų – migrantų socialinę apsaugą. Žymiausias priimtas teisės aktas šioje srityje yra Migrantų darbuotojų teisių ir jų šeimos narių tarptautinė konvencija. Yra keliamas tikslas sukurti darbuotojų migrantų judėjimo laisvę, tuo pačiu pakankamą ir jų šeimos narių socialinę apsaugą.¹ Toks darbuotojų – migrantų klausimo nagrinėjimas parodo visos mūsų socialinės apsaugos sistemos aktualumą ir svarbą šiuolaikinėje visuomenėje. Europos Komisija pastebėjo, kad nacionalinė socialinės apsaugos įstatymdavystė ne visada gali pateikti pilnus atsakymus į keliamus klausimus. Todėl mūsų socialinės apsaugos teisės tyrinėtojams, mokslininkams yra keliamas sunkus įgyvendinimui tikslas – sukoordinuoti socialinės apsaugos sistemą. Bet tai yra itin sunkus dalykas. Ir socialinės apsaugos sutartys, ir EB reglamentai yra skirti sureguliuoti tuos nacionalinių teisės aktų aspektus, kurie daro neigiamą poveikį darbuotojams, išvykstantiems dirbti už savo šalies ribų.² Toks skirtumas tarp valstybių socialinės apsaugos sistemų yra todėl, kad seniau vienos valstybės buvo pasirinkusios Bismarko sistemos modelį, o kitos – Beveridžio modelį.

Akcentuotina, kad socialinės apsaugos mokslas vystosi kartu su valstybės ekonomine, politine, kultūrine, socialine raida. Jos nuostatos turi nuolat keistis, kad atitiktų piliečių poreikiams.

¹ Tamošiūnaitė E. *Social security of migrant workers. Legal and social aspects of workers mobility*. Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 2007, p.76.

² *Europos ir tarptautinė socialinės apsaugos teisė*. Žinynas. Antverpeno universitetas, 1999, p. 15.

Apibendrinant galima teigti, kad socialinė apsauga, tai yra valstybės sukuriama ekonominė sistema, kurios tikslas yra padėti asmenims, susidūrusiems su taip vadinamomis socialinės rizikos atvejais, neturintiems darbo pajamų ar kitų pajamų, negalintiems pasirūpinti savimi ar savo šeima. Pabrėžtina, kad socialinės apsaugos sistema įgyvendinama per finansų sistemą.

2. SOCIALINĖS RIZIKOS SAMPRATA IR SISTEMA

Nagrinėjant socialinės apsaugos problemas, išskiriant rūšis, visada minimos socialinės rizikos, kurioms esant ir taikoma socialinė apsauga. Socialinė rizika yra neatsiejamas socialinės apsaugos elementas. Socialinės apsaugos tikslas, paskirtis ir yra apsaugoti žmogų nuo įvairių atsirandančių rizikų, nuo kurių jis pats negali apsiginti ir kurių atsiradimo nesitiki. Rizikos yra dažnas reiškinys, pasitaikantis įvairiose srityse ne tik tai socialinės apsaugos.

Taigi, norint geriau suprasti socialinės rizikos sampratą, pirmiausia reikia išanalizuoti pačią sąvoką; kokia yra rizikos reikšmė ir kokią vietą užima visos socialinės apsaugos sistemoje.

Pati rizikos sąvoka aiškinama taip, rizika [iš italų *risico, rischio*], tai visų pirma ryžimasis veiksmui, žinant, kad yra tam tikra tikimybė nepasiekti tikslo arba ryžimasis nesiimti apsunkinančių priemonių reikalingų galimiems neigiamiems atsitikimų aplinkybių padariniams neutralizuoti, tikintis, kad tų padarinių nebus. Antra, tai aplinkybės, kurioms apsisprendimas imtis tam tikro veiksmo, priemonės arba jų nesiimti (kai norint būti tikram dėl padarinių, reikėtų imtis) gali nepasiekti tikslo arba nepateisinti vilčių. Tikimybė, kad taip atsitiks, veikėjui atrodo per menka kad vertėtų atsisakyti tokio apsisprendimo.¹

Tuo tarpu Socialinės apsaugos žodyne iš karto pateikiama socialinės rizikos samprata taip: socialinė rizika, tai tikėtini įvykiai (dažniausiai tai pajamų praradimas dėl senatvės, nedarbo, ligos arba papildomos išlaidos vaikams auginti), nuo kurių padarinių yra numatytos socialinės apsaugos priemonės.²

Rusų autorė M. E. Maslova rizikos sąvoką išaiškino išskaidydama ją į kelis elementus. Jos teigimu, rizika atsiranda subjekto elgesyje arba jam atsisakant nuo veiksmų situacijoje kurioje suvokiamas pavojus, kuris gali neigiamai įtakoti jo gyvenimiškas galimybes. Rizika apima kartu ir nesėkmių grėsmę, pavojų, klaidos tikimybę, sėkmingos pabaigos viltį ir alternatyvaus pasirinkimo situacijas. Visi šie elementai sudaro rizikos situaciją, kuri suprantama kaip vienybė reiškinių ir individualiai – grupinis pasirinkimas, susijęs su kai kuriais vertinimo kriterijais ir metodais, kurių pagrindu ir priimamas alternatyvus sprendimas. Ši kategorija yra subjektyvaus charakterio, kadangi visu pirma, kiekvienas asmuo savaip įsivaizduoja rizikos laipsnį ir

¹ *Lietuviškoj tarybinė enciklopedija*. Kn. 9. Vilnius, 1982, p. 461.

² Sveikatos ekonomikos centras. *Socialinės apsaugos terminų žodynas*. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2011-03-01]. Prieiga per internetą: <<http://www.sec.lt/pages/zodynas/index.html>> [žiūrėta 2011-03-01].

priklausomai nuo to, jis įvykdo savo veiksmus arba neveikimą, antra, rizikos situacija pasirodo artimame ryšyje su neapibrėžtumo situacija, kurios laipsnį irgi yra sunku konstatuoti.¹

Minimos autorės manymu, rizikos situacijos nagrinėjimas tampa vis aktualesnis, kadangi čia ryškėja žmogaus galimybė arba negalėjimas, žmogaus noras arba jo nebuvimas įveikti krizines sunkias situacijas. Socialiniu požiūriu, sunki situacija suprantama kaip situacija, kuri objektyviai trikdo žmogaus gyvenimišką veiklą ir kurios jis negali savarankiškai įveikti, todėl jam reikalinga socialinė pagalba. Dažnai sunkios gyvenimiškos situacijos stimuliuoja tam tikrų elgesio formų atsiradimą, kurios yra kaip būdas reaguoti į pasikeitusias sąlygas.

Apart žmogaus veiklos rizikos situaciją numano sąlygos, kurios neigiamai įtakoja žmonių gyvenimiškas galimybes. Tokiose sąlygose išryškėja žmogaus galimybė pasipriešinti negatyvioms įtakoms, kurios nustato jo polinkį rizikai. Tam yra dar vienas rizikos situacijos struktūrinis elementas – rizikos faktoriai.

Faktorius, tai priežastis, varomoji jėga kokio nors reiškinio, proceso, nustatanti jo charakterį ar bruožus. Kadangi socialinė rizika realizuojama per įvairias formas ir priklauso nuo konkrečių žmogaus veiklos rūšių, taigi socialinės rizikos faktorius reikia nagrinėti priklausomai nuo įsakmios žmogaus veiklos. Po rizikos faktoriais suprantamos sąlygos, aplinkybės, konkrečios priežastys, labiau nei kitos atsakingos už ligos atsiradimą ir vystimąsi. Rizikos faktorių buvimas leidžia kalbėti ir apie kitą socialinės rizikos elementą – rizikos zoną. Rizikos zonos objektyviai egzistuoja bet kuriame sociume ir plečiasi krizinėse situacijose vystantis visuomenei. To priežastis yra kai ekonominis sluoksnis užsideda ant socialinio – kultūrinio sluoksnio, išryškėja nesutarimai ir klaidingi socialiniai sprendimai. Sienos, kurių ribose veikia rizikos faktoriai, savaime pristato rizikos zoną subjektams, kurie patiria jų poveikį.

Taigi, darant apibendrinimą, autorės Maslovos socialinė rizika suprantama, kaip žmogaus veikimas arba atsisakymas veikti rizikos situacijoje (pasirinkimas, neapibrėžtumas), reikalaujantis nuosavų veiksmų vertinimo, reikalingos socialinės kokybės išdirbtumo, o taip pat apskaitos ir socialinių faktorių poveikio reguliavimo, kuriems veikiant lieka tikimybė negatyvaus poveikio žmonių gyvenimiškai veiklai, kurių pasekmės gali negatyviai įtakoti žmonių gyvenimą ir sveikatą.² Rizikos kategorija yra

¹ Маслова М. Е. *Философский и социологический анализ понятия "социальный риск"*. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2011-02-28]. Prieiga per internetą:

<http://science.ncstu.ru/articles/hs/06/socio/10.pdf/file_download> [žiūrėta 2011-02-28].

² Ten pat.

struktūrinio pobūdžio ir apima rizikos situaciją; rizikos vertinimą; rizikos subjektų suvokimo laipsnį; rizikos faktorius; pasirinkimo situaciją; rizikos ribas ir rizikos zoną.

Galima sutikti su kito mokslininko A.Bitino teigimu, kad socialinė apsauga skirta apsaugoti asmenis nuo socialinių rizikų. Jis pateikia kitokią socialinės rizikos sampratą, kuri turbūt būtų priimtinausia.

Jo manymu, socialinė rizika – tai tikėtini įvykiai, nuo kurių padarinių yra numatytos socialinės apsaugos priemonės.¹

Reikėtų pastebėti, kad anksčiau ne visi socialinės apsaugos poreikiai buvo pripažįstami socialinės rizikos veiksniais. Kadangi viena tampa vis labiau aktualu, o kita vis mažiau.

Kaip pastebėjo jau minėtas autorius Danny P., kad bet koks socialinės apsaugos poreikio pripažinimas socialinės rizikos veiksniumi priklauso nuo įsitikinimų, visuotinai priimtinių visuomenei. Jie gali būti išreiškiami įstatymuose, nustatančiuose atitinkamų schemų sukūrimą siekiant padėti žmonėms, kuriems reikalinga socialinė apsauga.² Kadangi, mūsų visuomenės mentalitetas keičiasi vis sparčiau negu bet kada anksčiau, tai ir socialinės apsaugos poreikiai keičiasi sparčiai. Autorius pažymi, kad tam tikrų socialinės apsaugos poreikių pripažinimo socialinės rizikos veiksniais samprata ilgainiui keičiasi: vieni poreikiai tampa vis rečiau pripažįstami socialinės rizikos veiksniais, o kiti – vis dažniau.

Autorius aiškina, kad „rizika“ negali būti interpretuojama įprastine ateities reikšme, t. y. kaip neapibrėžtas įvykis, vykstantis nepriklausomai nuo tam tikro asmens valios. Kaip pavyzdį, autorius pateikia, sulaukti pensinio amžiaus. Jam kyla abejonių, ar tai galima vadinti rizikos veiksniumi. Šią autoriaus poziciją galima būtų palaikyti. Senatvė, tai yra savaime aiškus dalykas ir beveik kiekvienas dirbantysis sulaukęs pensinio amžiaus eina taip vadinamo užsitarnauto poilsio. O socialinės rizikos veiksnys yra labiau nepriklausantis nuo žmogaus valios, tai verčiau galėtų būti liga, nedarbas. O senatvę galima susieti ir su žmogaus biologine organizmo būseną kai asmeniui sulaukus tam tikro amžiaus sumažėja jo organizmo fizinis pajėgumas. Bet iš kitos pusės, valstybė turi pareigą pasirūpinti savo piliečiais, kai jie nebegali užsitikrinti minimalaus pragyvenimo lygio sau bei savo šeimos nariams. Tačiau, nepriskyrus senatvės vienai iš socialinių rizikų, ji vis tiek turėtų būti priskiriama socialinės apsaugos sistemai. Suprantama, kad ilgainiui kai kurios rizikos gali keistis, t. y. gali būti nebepripažįstamos socialinėmis rizikomis. Tai reikštų, kad reikėtų kurti naują sistemą, kuri turėtų apimti šiuos reiškinius,

¹ Bitinas A. *Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas*. Vilnius, 2011, p. 8.

² Danny P. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998, p. 45.

kurie ilgainiui gali tapti ne socialinės rizikos dalimi.¹ Kaip jau buvo pažymėta, atsiranda nauji veiksniai, kurie ilgainiui gali būti pripažįstami socialinėmis rizikomis. Autoriaus nuomone šias rizikas galima apjungti su jau esančiomis rizikomis ir tokiu atveju nebereikėtų panaikinti jau esančių rizikų, o tik kiek pasikeistų jų reikšmė. Kitaip tariant naujos rizikos vis tiek patenka į jau esančių rizikų rėmus. Bet jų supratimas ir taikymas taptų platesnis. Kaip pavyzdžiui, autorius A. Bitinas įvardija „skurdą“ kaip naują riziką. Bet, kadangi visos rizikos yra susijusios su tam tikromis socialinės apsaugos išmokomis, tai ši rizika galėtų būti priskiriama prie šeimos išmokos. Valstybė turi rūpintis savo visuomenės pagrindine ląstele – šeima ir neleisti jai atsidurti ties skurdo riba. Bet skurdo atveju, reikėtų griežtai apibrėžti kas tai yra skurdas, kokios yra jo ribos, koks išmokos dydis turėtų būti mokamas. Taigi naujo rizikos veiksnio pripažinimas socialine rizika priklauso nuo visuomenėje nusistovėjusių moralės principų ir susiklosčiusios valstybėje ekonominės socialinės padėties.

Danny P. kelia klausimą dėl teisės aktuose pripažintų socialinių rizikų aktualumo šiuolaikinėje visuomenėje. Jis nagrinėja klausimą ar kai kurie anksčiau pripažinti socialinės rizikos veiksniai galėtų būti pripažįstami ir dabar, ypač jei nacionalinių įstatymų leidėjai nusprendė panaikinti atitinkamas lengvatinių išmokų schemas. Šiuo atveju reikėtų prisiminti maitintojo netekimo rizikos veiksnį. Visuomenėje, kurioje aiškiai apibrėžtos vyro ir žmonos pareigos, kai vyras dirba ne namie, o žmona – namų šeimininkė, vienintelio šeimos pajamų šaltinio praradimas, šiuo atveju – vyro uždarbio netekimas, likusiam giminaičiui sudaro svarias prielaidas socialinės apsaugos būtinybei atsirasti. Tačiau visuomenėje, kurioje kiekvienas iš santuokos partnerių turi galimybę užsidirbti pajamas sau ir savo šeimai, sutuoktinio mirtis nereikalauja išskirtinės socialinės apsaugos, galbūt nebent pradžioje reikia padėti prisitaikyti prie naujos situacijos. Tačiau lieka neišspręstas klausimas, ar maitintojo netekimo rizikos veiksnys išlaikys laiko išbandymus. Autoriaus nuomone, kai kuriais aspektais socialinės apsaugos reikalingumas netekus maitintojo, per prisitaikymo pašalpą, pavyzdžiui, visiškai galėtų būti prilyginamas „bedarbio“ pašalpai.²

Visuomenėje iškyla daugybė reikmių socialinei apsaugai. Taip vyksta dėl mūsų ekonominio, socialinio, kultūrinio ir kt. spartaus vystimosi. Kiekvienas žmogaus socialiniam saugumui gresiantis pavojus tik papildo šių poreikių sąrašą. Tačiau tai nereiškia, kad socialinės apsaugos sistema šiuos poreikius kiekvienu atveju pripažįsta kaip naują socialinės rizikos veiksnį. Bet kuris galintis atsirasti naujas socialinės apsaugos

¹ Danny P. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998, p. 46.

² Ten pat.

poreikis dažnai patenka į jau egzistuojančios ir pripažintos socialinės rizikos rėmus. Socialinės apsaugos poreikis gali atsirasti ir už socialinės apsaugos sistemos ribų. Antra vertus, socialinės apsaugos poreikis gali būti toks ryškus ir specifinis, kad jį būtina pripažinti kaip naują ir visiškai pribrendusį socialinės rizikos veiksnį. Tokiu atveju būtų sunku nustatyti, kas turi skatinti socialinės apsaugos poreikio kaip socialinės rizikos pripažinimą. Bet kuriuo atveju įstatymų leidėjas turi suvaidinti svarbų vaidmenį, nes socialinės rizikos pripažinimas priklauso nuo tiksliai ir aiškiai suformuluotų įstatymų, numatančių įstatymo įgyvendinimo būdus bei priemones.¹

Danny P. kaip socialinės apsaugos poreikio pavyzdį, pateikia laukiantį pripažinimo socialinės rizikos veiksnį: būtina priežiūra asmenų, nepajėgiančių tvarkytis savarankiškai. Jis pažymi, kad daugelio šalių socialinės apsaugos sistemos iš dalies jau reaguoja į neįgalinčių pasirūpinti savimi socialinės apsaugos poreikį. Tokie asmenys patenka į schemas, susijusias su darbingumo netekimu ar senatvės bei ištarnauto laiko pensijomis, sveikatos priežiūros ar šeimos pašalpų, taip pat – į socialinės paramos schemas. Atitinkamai jie gali priklausyti visoms šioms grupėms. Reikėtų pastebėti, kad šis socialinės rizikos veiksnys gali būti priskirtinas prie senatvės rizikos, nors jis tinka ir daugeliams socialinės rizikos rūšims, dėl kurios aktualumo kaip rizikos gali kilti klausimas ateityje. Motyvuoti galima tuo, kad priežiūra dažniausiai reikalinga senyvo amžiaus žmonėms. Jeigu šią riziką apjungti su senatvės rizika, tai pastarosios aktualumo klausimas neturėtų kilti.

Kaip jau buvo minėta, socialinės apsaugos sąvoka pirmą kartą buvo pavartota 1935 m. JAV Socialinės apsaugos akte. Socialinės apsaugos sąvokos esmė buvo apibūdinti, kokios rizikos patenka į socialinę apsaugą ir kokios yra garantijos nuo socialinių rizikų. Šiame akte minima socialinė rizika suprantama kaip galimas ateities įvykis, kurio atsiradimas nebūtinai priklauso nuo apdraustojo valios. Mokslininko A. Bitino pastebėjimu, socialinė rizika gali būti teigiama (pavyzdžiui, apdraustojo išgijimas, vaiko gimimas ar kt.) arba neigiama (mirtis, nelaimingas atsitikimas ar kt.). Šiuolaikiniuose teisės aktuose (ypač tarptautinėse konvencijose) yra atsiradę naujų socialinių rizikų garantijų, susijusių su asmens darbine veikla, pavyzdžiui, teisė į tinkamą atlyginimą, minimalaus atlyginimo nustatymas, teisė į tinkamo dydžio pensiją.² Iš tikrųjų šiuolaikinėje visuomenėje pagrindinis dėmesys yra atkreipiamas į dirbantįjį asmenį, nuo kurio uždarbio priklauso jo ir jo šeimos gerovė. Jeigu dirbančiajam yra mokamas tinkamas atlyginimas, tai nuo kai kurių rizikų jis gali būti apsaugotas. Prieinama prie

¹ Danny P. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998, p. 47.

² Bitinas A. *Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas*. Vilnius, 2011, p. 10.

išvados, kad valstybė turi kaip įmanydama stengtis užkirsti kelią rizikai, sprendžiant jos atsiradimo pagrindo klausimus.

Kitas žymus mokslininkas A. Guogis nagrinėdamas socialinės globalizacijos problemas pastebėjo, kad dėl globalizacijos išaugo ir socialinė rizika. Jo manymu, socialinei rizikai nereikėtų priskirti siauresnio, tik su socialine apsauga susijusio, socialinės rizikos grupių apibrėžimo, kuriuo sakoma, kad atskirų socialinių rizikų atveju (senatvės, ligos, invalidumo, nelaimingo atsitikimo darbe, bedarbystės, našlystės) yra reikalinga tenkinti tam tikras kvalifikacines sąlygas apibrėžtų socialinių išmokų gavimui.¹ Ne tik dėl šių konkrečių socialinės rizikos rūšių ir priežasčių atsiranda socialinė atskirtis bei remtinios grupės, bet ir dėl padidėjusios socialinės rizikos kur kas platesne prasme.

 Socialinę riziką, A. Guogis apibrėžia kaip sisteminę pačios visuomenės saviveiklą, kurios tykoja grėsmės ir pavojai, nulemti industrinių ir gamybinių modernizacijos procesų. Daugeliu atvejų socialinę realybę globalizacijos sąlygomis galima interpretuoti kaip rizikos pasireiškimą, egzistuojantį visose gyvenimo sferose. Pritartina autoriaus pozicijai, kad socialinė rizika tampa kasdienine rutina ir pavojinga visai visuomenei.² Kadangi vis dažniau yra kalbama apie socialines rizikas ir jos pavojus. Įvairios organizacijos renka iš valstybių duomenis, jas apibendrina ir siūlo naujus sprendimus.

Tokiu atveju visuomenei aktualesniu uždaviniu tampa saugumo normos ir jų laikymasis. Minimas autorius numanydamas grėsmę pažymi, kad globalizacija, skatindama pelno normos didinimą ir beatodairišką pelno vaikymąsi, pradeda grasinti visuomenės sveikatai, žmogaus teisėms, išsilavinimui, pakankamam medicinos lygiui ir ekologiškai pusiausvyrai.

Globalizacija pradeda grasinti socialinei apsaugai ne tik siauresne, tradicinių socialinės rizikos grupių apsaugos prasme, bet ir platesnės rizikos apimties prasme. Socialinė ir sveikatos apsauga, žmogaus teisės, išsilavinimas ir ekologija pradeda užimti žemesnes nacionalinių prioritetų vietas. Globalizacijos sąlygomis prie to prisideda sumažėjęs visuomenės aktyvumas: vietinės iniciatyvos, savivalda ir socialiniai, visuomeniniai judėjimai turi tik menką politinę vertę. Nuo to ypač kenčia besivystančių valstybių politinės ir socialinės sistemos. Globalizacijos sąlygomis formuojasi nekontroliuojamos situacijos, kurios kelia grėsmę ne tik atskiram individui, bet ir bendruomenėms, ištisoms socialinėms grupėms, o galiausiai nacionalinėms valstybėms.

¹ Guogis A. „Globalizacinė rizika“ ir netradicinė metodologija. *Balsas*. [Interaktyvus]. 2007.09.04. [Žiūrėta 2011-03-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.balsas.lt/naujiena/154771/arvydas-guogis-globalizacine-rizika-ir-netradicine-metodologija>> [žiūrėta 2011-03-06].

² Ten pat.

Mat plečiasi rizika, kai globalinės problemos paliečia visus visuomenės narius nepriklausomai nuo socialinės padėties, klasės ar valdžios. Taip pat vyksta tokia globalizacija, kuri įtakoja tik tam tikras gyvenimo sritis (pvz., finansinių rinkų kaita, kariniai konfliktai, kuro kainų kilimas). Rizika taip pat institucionalizuojama, kai atsiranda atitinkamos organizacijos, kurios riziką supranta kaip asmeninio veikimo principą (pvz., investicinės rinkos, azartiniai lošimai, sportas, draudimas). Kartu globalizacijos sąlygomis sustiprėja veiklos bumerango principas (pvz., industrializacija sukelia ekologines problemas, naujas socialines ligas, kurias lemia netinkamas gyvenimo būdas ar profesijos). Globalizacijos rizikos faktoriai formuoja nestabilų, nenuspėjamą socialinio gyvenimo pobūdį.¹ Tai dar vienas svarbus faktorius į kurį valstybė turi atsižvelgti formuodama socialinės apsaugos sistemą ir sprendama iškilusias socialinės rizikos problemas.

Aptarus socialinės apsaugos sampratą galima išskirti socialinės rizikos rūšis ir aptarti sistemą.

Taigi, tyrinėtojas A. Bitinas išskiria tokias socialines rizikas: *senatvė* (asmuo dėl amžiaus negali užsidirbti pakankamai lėšų), *nedarbingumas* (dalinis arba visiškas darbingo amžiaus asmens negalėjimas dirbti), *nelaimingi atsitikimai darbe* (ūmus darbuotojo sveikatos sutrikdymas dėl trumpalaikio pavojingo, kenksmingo darbo aplinkos poveikio arba neatsargumo, dėl kurio darbuotojas netenka darbingumo), *profesinė liga* (teisės aktų nustatyta tvarka pripažintas asmens sveikatos sutrikimas dėl kenksmingų darbo aplinkos veiksnių), *nedarbas* (asmuo ne savo noru neturi mokamo darbo ir, būdamas darbingas, negali jo rasti), *motinystė* (medicininė priežiūra nėštumo ir motinystės metu), *vaikų auginimas* (dalies vaikų auginimo išlaidų kompensavimas tėvams arba asmenims, turintiems tokių išlaidų), *sveikata* (ligonių gydymas, rehabilitacija bei ligų profilaktika), *skurdas* (kai asmeniui trūksta materialinių, kultūrinių ir socialinių išteklių net žemiausiam reikiamam gyvenimo lygiui palaikyti), *mirtis* (mirtis gali būti pragyvenimo šaltinio netektis kitiems priklausomiems asmenims).²

Autorius Danny P. pripažįsta tokius socialinės rizikos atvejus: medicininė priežiūra, liga, nedarbas, senatvė, susižalojimas darbe, šeimos rūpesčiai, motinystė, invalidumas, mirtis.³

¹ Guogis A. *Globalizacijos įtakos socialiniai aspektai*. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2011-03-06]. Prieiga per internetą: <<http://neris.mii.lt/mt/straipsniai/200710/glo.doc>> [žiūrėta 2011-03-06].

² Bitinas A. *Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas*. Vilnius, 2011, p. 8.

³ Danny P. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998, p. 41.

Vokiečių autorių kolektyvas savo monografijoje nagrinėja sekančias socialines rizikas: liga, invalidumas, senatvė, šeimos maitintojo netekimas, nedarbas, nelaimingas atsitikimas, vaikų ir jaunuolių auklėjimas ir mokymas.¹

Pažymėtina, kad mokslininkai savo darbuose išskiria vienokias ar kitokias socialines rizikas, tačiau teisės aktuose yra išskiriami tik socialinės apsaugos atvejai. Bet aptarus socialinės rizikos sampratą, remiantis teisės aktuose įvardytomis socialinės apsaugos rūšimis galima išskirti socialines rizikas.

Pastebėtina, kad Europos socialinės apsaugos kodeksas atkartoja TDO Konvencijos Nr. 102 nuostatas. Maža to minėtas 2004 metų Reglamentas Nr. 883/2004 irgi pamini tuos pačius socialinės apsaugos taikymo atvejus. Šio Reglamento svarbą, reglamentuojant kai kurias Lietuvos socialinės apsaugos išmokas nagrinėjo V. Petrylaitė. Autorė pastebėjo, kad Reglamente pateiktas išsamus socialinių rizikų sąrašas, kuris gali būti vertinamas kaip trūkumas. Nes sunkumų kyla todėl, kad keičiant nacionalinius teisės aktus ir tobulinant socialinės apsaugos sistemas, atsiranda vis naujų išmokų, kurias sunku priskirti kuriai nors iš sąrašo nurodytų rizikos rūšių.² Bet šiuo atveju pagrindu pasirenkamas Europos socialinės apsaugos kodeksas. Minėta, kad socialinės apsaugos paskirtis yra apsaugoti asmenis nuo socialinių rizikų arba jų padarinių. Kaip jau galima buvo pastebėti, kiekvienas įvardijamas socialinės apsaugos atvejis, tai tam tikra išmoka, kuri yra mokama asmeniui esant vienai iš rizikų. Pavyzdžiui, jeigu Europos socialinės apsaugos kodekse 3 dalyje yra numatyta ligos išmoka, tai atitinkamai ji mokama asmeniui ligos atveju, kai jis laikinai praranda darbingumą ir jam reikalinga kvalifikuota medicininė pagalba. Taigi, remiantis tokia analogija galima išskirti minėtame teisės akte paslėptas socialines rizikas: 1) sveikata; 2) liga; 3) nedarbas; 4) senatvė; 5) nelaimingas atsitikimas darbe; 6) vaikų auginimas ir priežiūra; 7) motinystė; 8) invalidumas; 9) šeimos maitintojo netekimas.

Toks socialinių rizikų išskirimas laukia paaiškinimo. Pirmoji yra įvardijama sveikatos rizika. Sveikata, tai yra visos asmens sveikatos priežiūros, gydymo medicininių paslaugų teikimas, kuris apima ir sveikatos sutrikimo (ligos) atvejus ir paslaugas gimdymo metu. Ši rizika yra platesnio turinio. Tuo tarpu ligos rizika yra siauresnio turinio. Jos atveju yra kompensuojamos pajamos dėl laikino sveikatos sutrikimo ir asmeniui skiriamos piniginės išmokos. Socialinė rizika įvardijama kaip nedarbas atsiranda kai asmuo laikinai netenka darbo pajamų ir greitai nesugeba rasti tinkamo

¹ *Socialinė apsauga. Tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra*. Vilnius, 1998, p. 21.

[Interaktyvus]. [Žiūrėta 2010-11-25]. Prieiga per internetą:

<http://www.sec.lt/docs/pubs/socbook_97.pdf> [žiūrėta 2010-11-25].

² Petrylaitė V. Socialinės apsaugos sistemų koordinavimo srities nustatymo problematika reglamentuojant kai kurias Lietuvos socialinės apsaugos išmokas. *Jurisprudencija. Mokslo darbai*, 2008, Nr. 8(110), p. 91.

darbo. Tai atitinkamai valstybė apsiima saugoti tokį asmenį ir moka jam bedarbio išmoką. Dėl senatvės kaip socialinės rizikos jau buvo kalbėta. Sulaukus tam tikro nustatyto amžiaus asmuo iš valstybės gauna išmoką, dažnai vadinama pensija. Esant nelaimingo atsitikimo darbe rizikai, tai yra draudiminis įvykis, kaip ir visi čia aptariami, yra mokama atitinkama nelaimingo atsitikimo darbe išmoka. Europos socialinės apsaugos kodekse numatyta yra šeimos išmoka. Ji mokama kai valstybė numato atsakomybę už vaikų išlaikymą. Ši išmoka suprantama kaip valstybės pagalba šeimai auginant ir prižiūrint vaikus. Todėl, kad atsispindėtų socialinės rizikos esmė, ji vadinama ne šeimos, nes tokiu atveju būtų netinkamai suvokiama jos paskirtis, o vaikų auginimo ir priežiūros. Dėl kitos socialinės rizikos įvardijamos kaip „motinystė“ tarp mokslininkų kyla abejonių, ar tai galima vadinti rizika. Tokiu atveju, valstybė tiesiog apsiima saugoti savo piliečius, suteikdama jiems kuo geresnes gyvenimo sąlygas. Kaip pažymi Danny P., kad priežasties požiūriu, motinystė siejasi su ypatinga nedarbingumo forma, t. y. poreikiu prižiūrėti sveikatą. Kaip ir kitais atvejais, specifinės priežastys, reikalaujančios išskirtinės sveikatos priežiūros, nulemia atitinkamos palankesnės schemos sukūrimą. Paprastai tai reiškia nemokamą medicininę priežiūrą nėštumo ir motinystės metu.¹ Minimas autorius pažymi, kad kartais skatinama kurti atskirą motinystės socialinį draudimą, nors jis gali būti įtrauktas ir į kitas nedarbingumo ar sveikatos priežiūros draudimo schemas. Kita invalidumo rizika siejama atitinkamai su valstybės mokama invalidumo išmoka. Paskutinioji rizika įvardyta kaip šeimos maitintojo mirtis. Minėtame teisės akte yra numatyta atitinkama našlių ir našlaičių išmoka, kuri yra mokama našlei ar vaikams (-ui) mirus šeimos maitintojui, tai yra netenkant išlaikymo, pajamų šaltinio. Todėl protinga yra įvardyti šią riziką kaip šeimos maitintojo netekimo rizika. Toks pavadinimas atsispindi šios rizikos esmę. Aptarus tokį socialinių rizikų išskirimą pabrėžtina, kad socialinės rizikos pagrindu yra kuriamos socialinės apsaugos priemonės. Atsirandant vis naujoms rizikoms turi būti sukuriama ir atitinkama socialinė išmoka.

Atkreipiant dėmesį į Lietuvos teisę, jau minėtame Valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatyme irgi nėra išskirtos socialinės rizikos, o taip pat kaip ir Europos socialinės apsaugos kodekse yra numatyti atvejai kada taikoma socialinės apsaugos priemonė. Šie atvejai buvo aptarti pirmojoje dalyje. Remiantis įstatyme numatytais atvejais išskirtinos tokios socialinės rizikos: 1) senatvė; 2) invalidumas ir laikinas nedarbingumas (liga); 3) šeimos maitintojo netekimas; 4) sveikata; 5) vaikų auginimas ir priežiūra; 6) nedarbas; 7) skurdas.

¹ Danny P. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998, p. 45.

Atskirai kiekviena socialinė rizika neaptariama. Pažymėtina, kad šiame sąrašė nėra įvardytos nelaimingo atsitikimo darbe ir profesinės ligos rizikos. Tai galima paaiškinti tuo, kad šis straipsnis turėjo pakeitimų 1993 metais ir ši minima rizika nebuvo įstatymų pripažinta. Šiuo metu ji yra pripažinta socialine rizika ir yra mokama atitinkama išmoka.

Pastebėtina, kad paskutinioji rizika įvardijama kaip skurdas. Įstatyme yra nurodyta, kad socialinė apsauga teikiama asmenims, kuriems būtina valstybės parama. Valstybės socialinės paramos koncepcijoje yra numatyta, kad parama teikiama tik tiems asmenims, kuriems jos tikrai reikia, kurie negali be jos išsiversti. Valstybinė parama yra tokia, kad asmenys ją gaunantys galėtų tenkinti būtiniausius savo poreikius (maisto, drabužių, būsto, asmeninės higienos). Remiantis tokiu išaiškinimu yra įvardijama skurdo rizika. Pabrėžtina, kad šitokia rizika nėra minima Europos socialinės apsaugos kodekse.

Taigi, darant apibendrinimą galima teigti, kad socialinės rizikos institutas yra sukuriamas tam, kad įgyvendinti socialinės apsaugos sistemą. Per socialines rizikas yra apibrėžiamos ribos, konkretizuojama kokiais atvejais yra teikiama socialinė apsauga. Socialinės rizikos įneša tikslumą, aiškumą socialinėje apsaugoje. Socialinės rizikos yra stipriai susijusios su socialinės apsaugos išmokomis. Socialinės apsaugos išmoka yra mokama tik esant socialinei rizikai. Jeigu nėra socialinės rizikos tai nėra ir atitinkamos socialinės išmokos. Tačiau, ilgainiui atsiranda vis naujos socialinės rizikos, todėl turi būti kuriamos ir atitinkamos naujos socialinės išmokos.

3. SOCIALINĖS RIZIKOS RYŠYS SU SOCIALINĖS APSAUGOS IŠMOKOMIS

3.1. Senatvė

Senatvės socialinę riziką aprašyti yra kur kas sunkiau, negu galėtų atrodyti. Tai yra kone svarbiausia rizika, kuriai skiriama daugiausiai dėmesio. Ši rizika remiasi prielaida, kad žmogus dėl senyvo amžiaus nebegali užsidirbti pakankami lėšų. Tuo atveju socialinė apsauga teikia pajamų kompensavimą tiems, kurie pasiekia tam tikrą amžiaus ribą (senatvės pensija), arba tiems, kurie nutraukia savo profesinę veiklą sulaukę tam tikro amžiaus (ištarnauto laiko senatvės pensija). Danny P. pažymi, kad senatvė turi keletą specifinių ypatumų, darančių įtaką socialinės rizikos atlyginimo būdai. Šiuo atžvilgiu gana būdingi yra ilgalaikiai sprendimai dėl senatvės pensijų. Juos priima dabartiniai politikai – jie užkrauna atsakomybę ateities kartoms, kada jų pačių jau nebus. Tai aiškiai rodo solidarumo tarp kartų reikalingumą. Kita vertus, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad tradiciškai pagyvenusi karta yra silpnesnė visuomenės socialinė politinė grandis, nors šiais laikais čia gali būti pastebimų pokyčių. Negalima pamiršti, kad senėjimo procesas turi įtakos senatvės pensijų schemoms. Darbo rinkoje siekiant sukurti daugiau laisvų vietų gausiam jaunų nedirbančių žmonių būriui, daugelyje šalių sudaroma galimybė priešlaikinei senatvės pensijai gauti.¹ Taigi, aišku, kad senatvės rizika visada siejama su socialinės apsaugos išmoka – senatvės pensija.

Senatvės pensija, pagal Lietuvos apsaugos sistemą yra socialinio draudimo dalis. Reikėtų pažymėti, kad socialinės apsaugos reforma Lietuvoje prasidėjo 1990 m. ir pirmiausia palietė valstybinį socialinį draudimą. Buvo priimtas Valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas, kuris nustatė dvi pagrindines socialinės apsaugos formas: privalomą valstybinį socialinį draudimą ir aprūpinimą valstybės biudžeto lėšomis. Tiksliai apibrėžtos tų formų funkcionavimo sferos, finansavimo šaltiniai, jų valdymo struktūros.² Lietuvos pensijų sistema buvo konstruojama pagal Bismarko socialinės apsaugos tradicijos kontinentinės Europos pensijos sistemos modelį. Lietuvos pensijos sistemos modelį galima priskirti Rytų Europos pensijų sistemos modeliui, kadangi Lietuvos pensijų sistema pasižymi neproporcingu socialinio draudimo įmokų ir pensijų pakeičiamumo normos santykiu: socialinio draudimo įmokos didelės, pensijų pakeičiamumo norma – santykinai nedidelė. Lietuvos pensijų sistemos finansavimo šaltinis - socialinio draudimo įmokos, kurių dydis ir atskiri dydžiai

¹ Danny P. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998, p. 60.

² Nekrošius I. Kunca V. Lietuvos socialinio draudimo sistema ir jos plėtojimo kryptys. *Teisės problemos*, 1994, Nr. 3, p. 17.

kiekvieno socialinio draudimo rūšiai kasmet tvirtinami Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo biudžeto rodikliu patvirtinimo įstatymu.¹ Pensijų sistemos raidą yra plačiai išnagrinėjęs R. Lazutka savo straipsnyje „Pensijų raida Lietuvoje“. Autorius pažymi, kad pensijų sistemos Lietuvoje buvo kuriamos nenuosekliai dėl ilgamečio šalies Nepriklausomybės praradimo.² Taip pat, 2000 m. LR Vyriausybės priimtoje pensijų sistemos reformos koncepcijoje, nustatyta, kad reformos tikslas yra pakeisti pensijų sistemos finansavimo būdą taip, kad asmuo sulaukęs pensinio amžiaus gautų didesnes pajamas.³

Kaip minėta senatvės rizika, kaip ir senatvės pensija yra siejama su tam tikru amžiumi. Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 21 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad senatvės pensijos amžius nustatomas: moterims – 60 metų, vyrams – 62 metai ir 6 mėnesiai.⁴ Minimalus valstybinio socialinio pensijų draudimo stažas senatvės pensijai gauti yra 15 metų, o būtinasis – 30 metų. Asmuo gali gauti ir išankstinę senatvės pensiją. Jei gauti skiriamos kitokios sąlygos: asmuo turi būti apdraustas socialiniu draudimu ne mažiau negu 30 metų, turi būti užsiregistravęs teritorinėje darbo biržoje per paskutinius 12 mėnesių, ir iki pensinio amžiaus jam liko ne daugiau negu 5 metai o taip pat jis neturi gauti jokių papildomų lėšų ar kitokios pensijos ar pašalpos. Remiantis Tarptautinės socialinės apsaugos sistemos MISSOC duomenimis galima apžvelgti kitų valstybių pensinio amžiaus ribą. Pavyzdžiui, Belgijoje senatvės pensijai gauti nustatoma 65 metų amžiaus riba tiek moterims tiek vyrams. Išankstinei pensijai gauti – 60 metų amžiaus riba tiek moterims tiek vyrams. Vokietijoje nustatyta bene didžiausia senatvės pensijai gauti amžiaus riba – 67 metai (65 metai su sąlyga, jeigu 45 metus buvo mokėtos draudimo įmokos). Bet išankstinė pensija gali būti nuo 60 metų moterims, gimusioms iki 1952 metų, jei privalomojo draudimo įmokos buvo mokamos daugiau nei 10 metų nuo 40 metų amžiaus. Graikijoje pensinis amžius išskiriamas pagal dvi grupes: apdraustieji iki 1993 metų ir apdraustieji nuo 1993 metų. Pirmuoju atveju pensinis amžius vyrams 65 metai, moterims – 60 metų. Antruoju atveju ir vyrams ir moterims 65 metai. O išankstinei pensijai gauti skiriama amžiaus riba priklauso nuo išdirbtų dienų skaičiaus, pavyzdžiui, išankstinė pensija gali būti skiriama nuo 55 metų amžiaus, jeigu per 35 metus yra išdirbta 10,500 darbo dienų. Mūsų kaimynai lenkai irgi yra nustatę 65 metų amžiaus vyrams ir 60

¹ Bitinas A. Lietuvos pensijų sistemos modelis ir pensijų garantijų perspektyvos. *Jurisprudencija. Mokslo darbai*, 2008, Nr. 8 (110), p. 19.

² Lazutka R. Pensijų raida Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*, 2007, T. 18, Nr. 2, p. 64.

³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. balandžio 26 d. nutarimas Nr. 465 „Dėl pensijų sistemos reformos koncepcijos“. Valstybės žinios, 2000, Nr. 36-998.

⁴ Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas. Valstybės žinios, 1994, Nr. 59-1153; 2005, Nr. 71-2555.

metų amžiaus moterims senatvės pensijai įgyti ribą. Bet išankstinė pensija yra skiriama atsižvelgiant į darbo kvalifikacinį periodą ir kenksmingas sąlygas. Tačiau Slovakijoje yra nustatyta 62 metų amžiaus riba ir moterims ir vyrams. O išankstinė pensija gali būti skiriama jeigu yra minimalus įmokų mokėjimo laikotarpis – 15 metų. Didžiojoje Britanijoje, kaip ir Lenkijoje, nustatyta pensinio amžiaus riba yra 65 metai vyrams ir 60 metų moterims. O išankstinės pensijos jie neturi.¹ Palyginus su kitomis Europos Sąjungos valstybėmis, galima konstatuoti, kad Lietuvoje yra mažesnis pensinis amžius negu kitose valstybėse. Jeigu moterims skiriamas amžius yra 60 metų, tai vyrams yra 65 metai, o ne kaip Lietuvoje – 62,5. Tačiau, pastebėtina, kad didžiausias pensinis amžius yra skiriamas tik Vokietijoje – 67 metai.

Kitas aptartinas klausimas tai pensijų kaupimo fondai. Tai plačiai paplitęs reiškinys susiformavęs ir naudojamas įvairiose šalyse. Pensijų kaupimo įstatyme numatyta, kad teisę tapti pensijų kaupimo dalyviu turi asmenys, kurie turi draudžiamųjų pajamų, nuo kurių privalomai skaičiuojamos valstybinio socialinio draudimo įmokos.² Įstatyme numatyta, kad teisę gauti pensijų išmoką iš pensijų fondų dalyviai įgyja tik sulaukę senatvės pensijos amžiaus. O asmenims, dalyvavusiems pensijų kaupime, valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų dydis proporcingai mažinamas. Pažymėtina, kad Papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatyme irgi numatyta, kad teisė į pensijų išmokas įgyjama pensijų fondo dalyviui sulaukus pensijų fondo taisyklėse nurodyto pensinio amžiaus. Jis negali būti daugiau kaip 5 metais mažesnis už pensinį amžių, nustatytą valstybinei socialinio draudimo senatvės pensijai gauti.³

J. Maculevičius pažymi, kad Lenkijoje tokie kaupimo fondai veikia jau kelerius metus ir dauguma mokslininkų juos vertina neigiamai. Dauguma mokslininkų nurodo, kad tarp indėlininko ir privataus kaupimo fondo susiklostantys santykiai peržengia socialinės apsaugos teisės ribas ir pereina į civilinės teisės reguliavimo sferą. Šiuose fonduose kaupti skirtos lėšos paimamos ne iš kur nors kitur, o iš „Sodros“, dėl to „Sodros“ biudžeto lėšos gerokai „apkarpomos“ ir taip, be abejonės, skriaudžiami dabartiniai pensininkai, besirengiantys į pensiją asmenys ir minimalius atlyginimus uždirbantys darbuotojai. Slypintis dar vienas pavojus – tai visiškas indėlininko beteisiškumas. Indėlininkui nesuteikiama jokių garantijų, susijusių su sukaupto pensijų fondo didėjimu priklausomai nuo sukaupto metinio indėlio. Nėra aišku, ar investuojant tik

¹ Socialinės apsaugos sistemos MISSOC socialinės apsaugos lyginamosios lentelės. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2011-03-01]. Prieiga per internetą:

<http://ec.europa.eu/employment_social/missoc/db/public/compareTables.do> [žiūrėta 2011-03-01].

² Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas. Valstybės žinios, 2004, Nr. 75-3472.

³ Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas. Valstybės žinios, 1999, Nr. 55-1765.

į saugius rinkos produktus užteks lėšų pačiai kaupimo veiklai užtikrinti, ar neatsitiks taip, kad išėjęs į pensiją žmogus atgaus į pensijų kaupimą investuotus pinigus, tačiau jau paveiktus infliacijos.¹

Kitas probleminis aspektas keliantis nemažai diskusijų, tai pensinio amžiaus žmonių gaunamos draudžiamosios pajamos. Įstatyme buvo ribojama pensininkų, turinčių draudžiamųjų pajamų, didesnių kaip 1,5 minimalios mėnesinės algos, paskirta ir mokama senatvės pensija, tai yra buvo mokama tik pagrindinė jos dalis. Tačiau Konstitucinis Teismas 2002 m. lapkričio 25 d. nutarime nustatė, kad Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 23 straipsnio (1994 m. gruodžio 21 d. redakcija) 2 dalyje nustatytu teisiniu reguliavimu ribojama jaunesnių kaip 65 metų pensininkų, turinčių būtinąjį valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą ir turinčių draudžiamųjų pajamų, didesnių kaip 1,5 minimalios mėnesinės algos, kuriems senatvės pensija buvo paskirta ir mokama (tiek pagrindinė, tiek papildoma dalys), teisė gauti visą paskirtą ir iki tol mokėtą senatvės pensiją. Ši įstatymo nuostata pažeidžia tokių asmenų teisę į atitinkamo dydžio piniginę išmoką, t. y. teisę į nuosavybę. Konstitucinis Teismas dar pažymėjo, kad jeigu asmeniui senatvės pensija buvo paskirta ir mokama, tai ji turi būti mokama ir toliau, t. y. negalima nutraukti jos mokėjimo arba mažinti mokamos pensijos dydžio. Teismas išaiškino, kad tokiu nustatytu teisiniu reguliavimu sukuriama tokia teisinė situacija, kai asmeniui tenka rinktis: ar turėti didesnių kaip 1,5 minimalios mėnesinės algos draudžiamųjų pajamų ir gauti tik pagrindinę senatvės pensijos dalį, ar gauti visą paskirtą senatvės pensiją turint ne didesnių kaip 1,5 minimalios mėnesinės algos draudžiamųjų pajamų. Šiuo atveju asmeniui yra suvaržoma galimybė laisvai pasirinkti darbą bei verslą.² Tokia Konstitucinio Teismo nuostata yra kritikuojama mokslininkų. Pavyzdžiui, A. Vaičiūčio nuomone, konstitucinė teisė į pensiją ar kitą socialinę išmoką visų pirma gina tuos asmenis, kurie dėl amžiaus, ligos ar kitos priežasties negali užsidirbti. O tų asmenų, kurie patys dirba, gauna atlyginimą ir taip dalyvauja darbo rinkoje bei mokėdami mokesčius remia negalinčius dirbti, lūkesčiai gauti dar ir socialines išmokas yra riboti arba, kitaip sakant, - neprivalo būti konstituciškai ginami.³ Autoriaus nuomone šie asmenys yra neproporcingai privilegijuoti kitų visuomenės grupių atžvilgiu. Iš vienos pusės su autoriumi galima

¹ Maculevičius J. Socialinės apsaugos teisės reformos keliai ir klystkeliai amžių sandūroje. *Darbo ir socialinės apsaugos teisė XXI amžiuje: iššūkiai ir perspektyvos*: Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 2007, p. 580.

² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 lapkričio 25 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos diplomatinės tarnybos įstatymo 69 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2000 m. kovo 16 d. redakcija) 1 dalies 9 punkto ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 2 straipsnio (1999 m. gruodžio 16 d. redakcija) 5 dalies 5 punkto bei 23 straipsnio (1994 m. gruodžio 21 d., 2000 m. gruodžio 21 d., 2001 m. gegužės 8 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2002, Nr. 113-5057.

³ Vaičiūtis V. A. Teisė į pensiją ir Konstitucinio Teismo praktika. *Teisė*, 2010, Nr. 77, p. 34.

sutikti. Nes senatvės pensijos skyrimo esmė yra pragyvenimo lėšų teikimas asmeniui, kuris yra nedarbingas dėl savo amžiaus. Kadangi senatvė yra siejama ne tik tai su amžiumi, bet ir su asmens organizmo fizine būkle, t. y. fizinis nepajėgumas. Bet iš kitos pusės, asmuo dirbo, mokėjo socialinio draudimo įmokas ir sulaukęs įstatyme numatyto amžiaus turi konstitucinę teisę gauti senatvės ar kitokią pensiją. Tai galėtų kilti klausimas svarstyti ateities kartoms, ar iš viso leisti dirbti asmenims, sulaukusiems tam tikro amžiaus, gaunantiems senatvės pensiją.

Kitas svarstyti klausimas yra valstybinių pensijų skyrimo klausimas. Nes šalia valstybinių socialinio draudimo pensijų yra ir valstybinės pensijos. Valstybines pensijas irgi galima priskirti prie senatvės rizikos, nes kai kurios yra mokamos tik sulaukus pensinio amžiaus. Valstybinių pensijų įstatyme¹ numatytos tokios valstybinės pensijos: 1) Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos; 2) nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos; 3) pareigūnų ir karių valstybinės pensijos; 4) mokslininkų valstybinės pensijos; 5) teisėjų valstybinės pensijos. Skirtumas nuo socialinio draudimo pensijų tas, kad valstybinės pensijos mokamos iš valstybės biudžeto. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad valstybė, nustatydamą, kad tam tikri asmenys, turi teisę gauti įstatyme nustatytą valstybinę pensiją, prisiima įsipareigojimą tokią pensiją paskirti ir mokėti. O asmeniui priklauso teisė reikalauti, kad valstybė vykdytų įstatymu prisiimtą įsipareigojimą ir mokėtų nustatyto dydžio išmokas.²

Beveik visos šios pensijos gaunamos tik sulaukus pensinio amžiaus. Valstybinių pensijų įstatyme numatyta, kad pirmojo ir antrojo laipsnių valstybines pensijas gauna asmenys sukakę pensijos amžių. Valstybinė pensija aukščiausiems valstybės pareigūnams irgi skiriama sulaukus pensijos amžiaus. Teisėjų valstybinių pensijų įstatyme³ numatyta, kad teisėjų valstybinė pensija skiriama asmenims, dirbusiems Konstitucinio Teismo, bendrosios kompetencijos ir specializuotų teismų teisėjais bei nuo Lietuvos paskirtais ar išrinktais bet kokio tarptautinio teismo teisėjais, jeigu sukako nustatytą senatvės pensijos amžių ir yra įgiję ne mažesnę kaip 5 metų teisėjo darbo stažą. Teisėjų valstybinę pensiją

¹ Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas. Valstybės žinios, 1994, Nr. 101-2018.

² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo pakeitimo ir papildymo“ nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimu Nr. 1156 patvirtintų Valstybinių socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų 84 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 45 straipsnio 4 daliai (1994 m. liepos 18 d. redakcija). Valstybės žinios, 2003, Nr. 115-5221.

³ Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3088.

skiria Nacionalinė teismų administracija direktoriaus įsakymu.¹ Mokslininkų valstybinių pensijų laikinajame įstatyme² numatyta, kad mokslininkų valstybinė pensija skiriama ir mokama asmenims, kurie sukako senatvės pensijos amžių arba yra pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais, netekusiais 60 procentų ir daugiau darbingumo; turi ne mažesnę kaip 10 metų daktaro ar habilituoto daktaro darbo stažą.

Pažymėtina, kad kiek kitaip yra su pareigūnų ir karių valstybinėmis pensijomis. Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo³ 3 straipsnyje numatyta, kad pareigūnų ir karių valstybinė pensija skiriama ir išmokama išėjusiems iš tarnybos pareigūnams ir kariams: ištarnavusiems vidaus reikalų, valstybės saugumo, krašto apsaugos sistemose, Specialiųjų tyrimų tarnyboje, Kalėjimų departamente ar jam pavaldžiose įstaigose ir valstybės įmonėse, muitinės sistemoje (dirbusiems muitinės mobiliosiose grupėse ar muitinės postuose arba atlikusiems operatyvinę veiklą ir (arba) ikiteisminį tyrimą) 20 ir daugiau metų; ištarnavusiems prokuratūroje 20 ir daugiau metų ir sukakusiems Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo nustatytą senatvės pensijos amžių. Pastebėtina, kad tik prokuratūroje ištarnavusiems asmenims valstybinė pensija mokama sulaukus senatvės amžiaus, o kitiems tik ištarnavus tam tikrą laikotarpį. Nors pareigūnų ir karių valstybinės pensijos kiek ir skiriasi nuo minėtų valstybinių pensijų, bet jos yra šios sistemos dalis. Pagal pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymą, ši pensija yra mokama už tarnybą. Kalbant apie pareigūnų ir karių pensijas, diskusijas kelia pareigūnų pensijos, kurios mokamos ištarnavusiems prokuratūroje 20 ir daugiau metų ir tik sulaukus senatvės pensijos amžiaus. V. Petrylaitės nuomone, atitinkamos pareigūno pensijos gavimas yra tiesiogiai susiejamas su sąlyga, kuri yra tipinė socialiniu draudimu pagrįstos socialinės apsaugos schemos dalis. Toks tiesioginis pareigūno, ištarnavusio prokuratūroje 20 ir daugiau metų, teisės į pareigūno pensiją susiejimas su socialinio draudimo kategorija – pensiniu amžiumi – nėra visiškai pagrįstas ir logiškas. Tokią išvadą galima daryti atsižvelgiant į tai, kad senatvės pensijos amžius socialinio draudimo schemoje yra siejamas ne su tam tikru, specialiu darbu ar pareigomis, bet yra nustatomas vienodas visiems valstybės gyventojams ir teoriškai reiškia, jog asmuo gali nebedirbti ir išeiti į užtarnautą poilsį.⁴ Su V. Petrylaitės nuomone galima sutikti. Tikrai atrodo nepagrįsta, kai prokuratūroje tarnavusiems pareigūnams reikia sulaukti senatvės pensijos amžiaus tik

¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. sausio 21 d. nutarimas Nr. 68 „Dėl teisėjų valstybinių pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2003, Nr. 8-289.

² Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis įstatymas. Valstybės žinios, 1995, Nr. 1-4.

³ Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas. Valstybės žinios, 1994, Nr. 99-1958.

⁴ Petrylaitė V. Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų reglamentavimo ypatumai. *Verslo ir teisės aktualijos*, 2008, Nr. 2, p. 111.

tam, kad gauti valstybinę pareigūnų ir karių pensiją. Tai pernelyg griežta ir nesąžininga šios pareigūnų kategorijos atžvilgiu, kadangi kiti pareigūnai turi teisę gauti valstybinę pareigūnų ir karių pensiją išstarnavę 20 ir daugiau metų, nepriklausomai nuo jų amžiaus.

Apibendrinant, galima teigti, kad senatvė tai pagrindinė socialinė rizika, o senatvės pensija tai kone svarbiausia socialinės apsaugos išmoka. Ši socialinės apsaugos sistemos dalis turi būti nuolat prižiūrima ir tinkamai reformuojama.

3.2. Liga

Žmonės gali susirgti ir tapti nedarbingais tam tikrą laikotarpį. Dėl to jie gali prarasti visas ar dalį pajamų, jeigu visą tą laiką jiems teko gyventi iš savo darbo pajamų. Liga išskiriama kaip socialinė rizika ir socialinės apsaugos tikslas yra kompensuoti šiems žmonėms pajamas, kitaip tariant suteikti pašalpą ligos atveju. Vėl iškyla socialinės apsaugos sistemoje svarbus valstybės vaidmuo. Valstybė apsiima apsaugoti savo piliečius jų nedarbingumo atveju.

Apie nedarbingumą kalbama tik tuo atveju, kai yra įmanoma tiksliai nustatyti, kiek sumažėjo žmogaus galimybė užsidirbti, t. y. kai galima pademonstruoti, jog besikreipiantis žmogus dėl ligos toliau nebegali gauti tokio uždarbio, kaip kitas toks pat žmogus, tačiau be sveikatos sutrikimų.¹ Būtina įvertinti, kiek besikreipiantis asmuo, nukentėjęs dėl sveikatos sutrikimo, vis dar gali užsidirbti savo profesinėje srityje ar bet kurioje kitoje profesinėje veikloje, kuri pagrįstai gali būti jam pasiūlyta.

Žmonėms, laikinai nedarbingiems yra skiriama ligos pašalpa. Nes tikima, kad šie žmonės visiškai atgaus sugebėjimą dirbti ir pasveikę toliau galės užsidirbti pragyvenimo lėšų. Bet tą laikotarpį kol jie pasveiks, valstybė turi padėti teikdama finansinę pagalbą.

Europos socialinės apsaugos kodekso 14 straipsnis numato, kad ligos socialinė rizika apima dėl sveikatos sutrikimo atsiradusį nedarbingumą, kurios pasekmė – laikinas darbo pajamų netekimas. Matyti, kad šią riziką nuo pavyzdžiui, neįgalumo rizikos, skiria svarbus bruožas – netekto darbingumo trumpalaikiškumas.

Lietuvos Respublikoje ligos pašalpos skyrimo ir mokėjimo tvarką numato Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl ligos ir motinystės socialinio draudimo pašalpų nuostatų patvirtinimo“². Minėto įstatymo 5 straipsnio 2 dalis numato, kad ligos pašalpos skiriamos turintiems teisę jas gauti asmenims šiais atvejais: 1) apdraustiesiems asmenims, tapusiems laikinai

¹ Danny P. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998, p. 71.

² Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. sausio 25 d. nutarimas Nr. 86 „Dėl ligos ir motinystės socialinio draudimo pašalpų nuostatų patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2001, Nr. 10-284.

nedarbingiems dėl ligos arba traumos ir dėl to praradusiems darbo pajamų; 2) sergantiems šeimos nariams slaugyti; 3) dėl užkrečiamųjų ligų protrūkių arba epidemijų nušalintiems nuo darbo; 4) apdraustiesiems asmenims, kurie gydomi sveikatos priežiūros įstaigoje, teikiančioje ortopedines ir (ar) protezavimo paslaugas; 5) vaikų priežiūrai, jeigu vaikų įstaigose nustatytas infekcijų plitimą ribojantis režimas; 6) vaiko priežiūrai, jeigu asmuo, kuriam suteiktos nėštumo ir gimdymo atostogos ar atostogos vaikui prižiūrėti, kol jam sueis treji metai, dėl savo ligos ar traumos negali šio vaiko prižiūrėti; 7) apdraustiesiems asmenims, tapusiems laikinai nedarbingiems dėl audinių, ląstelių ar organų paėmimo transplantacijai donorystės tikslu.¹ Taigi, kad pagal Lietuvos įstatymus ligos rizikos turinys yra gerokai išplečiamas. Tai yra apsauga (ligos pašalpa) yra skiriama ne tik tais atvejais, kai pats asmuo tampa nedarbingu dėl ligos, bet taip pat kai yra nedarbingi jo šeimos nariai ir jiems reikia priežiūros.

Teisę gauti ligos pašalpą turi apdraustieji asmenys: 1) jeigu jie tampa laikinai nedarbingi ir dėl to praranda darbo pajamų, taip pat jeigu tuo laikotarpiu jie negauna ligos pašalpos pagal Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymą; 2) jeigu jie prieš laikinojo nedarbingumo nustatymo dieną turi ne trumpesnę kaip 3 mėnesių per paskutinius 12 mėnesių arba ne trumpesnę kaip 6 mėnesių per paskutinius 24 mėnesius ligos ir motinystės socialinio draudimo stažą; 3) iki 26 metų, jeigu jie iki laikinojo nedarbingumo pradžios neįgijo nustatyto stažo dėl to, kad nurodytais laikotarpiais mokėsi nustatyta tvarka įregistruotose bendrojo lavinimo ar profesinėse mokyklose pagal dieninę mokymo formą bei aukštosiose mokyklose pagal dieninę arba nuolatinę studijų formą nustatyta tvarka ir pertrauka nuo mokslo pabaigos (pagal mokslo baigimą įrodantį dokumentą), kol jie tapo apdraustaisiais asmenimis, neviršija 3 mėnesių; 4) jeigu jie iki laikinojo nedarbingumo pradžios neįgijo nustatyto stažo dėl to, kad nurodytais laikotarpiais buvo draudžiami kaip asmenys, išvardyti Valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio 2 dalies 1 ar 2 punkte, ir pertrauka nuo jų statuso pasikeitimo neviršija 3 mėnesių; 5) ligos pašalpa skiriama, jeigu teisė ją gauti atsirado darbo laikotarpiu, įskaitant bandomąjį laikotarpį, ir atleidimo iš darbo dieną; 6) ligos pašalpą taip pat turi teisę gauti asmenys, gaunantys pajamas pagal autorines sutartis, jeigu jie turi nustatytą stažą, o laikinasis nedarbingumas prasidėjo laikotarpiu, kuriuo šie asmenys laikomi apdraustaisiais. Ligos socialinio draudimo stažą sudaro: laikotarpiai, per kuriuos mokamos arba pagal įstatymus turėjo būti mokamos valstybinio socialinio draudimo įmokos ligos socialiniam draudimui, taip pat per kuriuos apdraustasis asmuo gavo ligos (įskaitant darbdavio mokamas 2 pirmąsias ligos dienas), profesinės

¹ Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės įstatymas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 111-3574.

reabilitacijos, pašalpas, ligos dėl nelaimingo atsitikimo darbe arba profesinės ligos pašalpas, nedarbo draudimo išmokas. Savarankiškai dirbančių asmenų ar asmenų, kurie gauna pajamas iš sporto ar atlikėjo veiklos arba pagal autorines sutartis, socialinio draudimo stažas nustatomas pagal sumokėtas socialinio draudimo įmokas.

Minėtame įstatyme numatyta, kad pagrindas skirti ligos pašalpą yra nedarbingumo pažymėjimas, išduotas pagal sveikatos apsaugos ir socialinės apsaugos ir darbo ministrų patvirtintas Nedarbingumo pažymėjimų bei nėštumo ir gimdymo atostogų pažymėjimų davimo taisyklės. Ligos pašalpą už pirmąsias 2 kalendorines ligos dienas, sutampančias su darbuotojo darbo grafiku (išskyrus šeimos nario slaugos pašalpą), apmoka darbdavys. Darbdavio apmokama ligos pašalpa negali būti mažesnė negu 80 procentų ir didesnė negu 100 procentų pašalpos gavėjo vidutinio uždarbio, apskaičiuoto Vyriausybės nustatyta tvarka.

Ligos pašalpa iš Valstybinio socialinio draudimo fondo lėšų nuo trečiosios iki septintosios (įskaitytinai) laikinojo nedarbingumo dienos mokama 40 procentų, o nuo aštuntosios laikinojo nedarbingumo dienos – 80 proc. pašalpos gavėjo kompensuojamojo uždarbio dydžio. Šie dydžiai nėra taikomi asmenims, kurie dėl audinių, ląstelių ar organų paėmimo transplantacijai donorystės tikslu, tampa nedarbingi ir asmenims, slaugantiems šeimos narį, ar vaiką. Ligos pašalpa, tapus laikinai nedarbingam dėl audinių, ląstelių ar organų paėmimo transplantacijai donorystės tikslu, mokama 100 procentų pašalpos gavėjo kompensuojamojo uždarbio. Ligos pašalpa sergančiam šeimos nariui slaugyti arba vaikui prižiūrėti, mokama iš Valstybinio socialinio draudimo fondo lėšų, lygi 85 procentams pašalpos gavėjo kompensuojamojo uždarbio dydžio. Ligos pašalpa, mokama iš Valstybinio socialinio draudimo fondo lėšų, per mėnesį negali būti mažesnė už nedarbingumo atsiradimo mėnesį galiojusių einamųjų metų draudžiamųjų pajamų ketvirtadalį.

Ligos pašalpa nemokama, jeigu kompetentingos institucijos nustato, kad: 1) apdraustasis asmuo tapo laikinai nedarbingas dėl traumos, kurią gavo darydamas nusikalstamą veiką; 2) apdraustasis asmuo sužalojo savo sveikatą arba apsimetė sergančiu;

3) apdraustasis asmuo tapo nedarbingas dėl neblaivumo (girtumo) ar dėl piktnaudžiavimo psichiką veikiančiomis medžiagomis. Taigi, šie atvejai leidžia teigti, kad socialinės rizikos buvimas ne visada garantuoja, kad asmeniui bus teikiamos socialinės apsaugos priemonės. Įstatymų leidėjas pasilieka teisę nustatyti tokius objektyvius, pagrįstus atvejus, kai asmuo dėl savo paties veiksmų netenka apsaugos priemonių.

Asmenims, pažeidusiems gydytojo nustatytą gydymo ir slaugos režimą, paskirtu laiku be pateisinamos priežasties neatvykusiems pas gydytoją arba, kaip teisės aktų

nustatyta, pasitikrinti darbingumo, ligos pašalpa gali būti neskiriama arba jos mokėjimas nutraukiamas nuo pažeidimo padarymo dienos Vyriausybės tvirtinamų Ligos ir motinystės socialinio draudimo pašalpų nuostatų nustatyta tvarka.

Remiantis MISSOC teikiamomis 2010 metų duomenimis, galima paanalizuoti kokio dydžio ligos pašalpas ir kokį laikotarpį moka darbdavys kai kuriose Europos Sąjungos valstybėse. Pavyzdžiui, Belgijoje darbdavys iki pirmųjų 7 nedarbingumo dienų moka 100 % gaunamo uždarbio, nuo 8 dienos iki 14 dienos – 60 %, nuo 15 dienos iki 30 nedarbingumo dienos skiriama taip vadinama papildoma pagalba pinigais. Lenkijoje pirmąsias 33 nedarbingumo kalendorines dienas darbdavys moka 80 % gaunamo uždarbio. Nuo sekančios dienos nedarbingumo laikotarpį apmoka Socialinės apsaugos institutas (ZUS), kuris moka 100 % gaunamo uždarbio. Slovakijoje iki 3 kalendorinių dienų mokama 25 % taip vadinamos bazinės apmokestinamos sumos. Nuo 4 kalendorinės dienos iki 10 kalendorinės dienos darbdavys moka 55 % bazinės apmokestinamos sumos. Vokietijoje įstatymų nustatytas mokėjimas yra iki 6 savaičių. Didžiojoje Britanijoje ligos pašalpą moka darbdavys nuo 4 kalendorinės dienos iki maksimaliai 28 savaitės. Ligos pašalpos dydis yra 96 Eur per savaitę.

Galima teigti, kad kai kuriose užsienio valstybėse ligos pašalpos dydis priklauso nuo gaunamo uždarbio dydžio (t. y. tam tikras procentas atskaičiuojamas nuo mėnesinio darbo užmokesčio), bet kai kuriose valstybėse ligos pašalpa priklauso nuo tam tikros nustatytos bazinės sumos arba yra tiesiog fiksuoto dydžio.

3.3. Nelaimingas atsitikimas darbe ar profesinė liga

Kalbant apie nelaimingo atsitikimo darbe ir profesinės ligos riziką, reikia turėti omenyje, kad atsitikus šiai rizikai asmuo praranda visiškai ar iš dalies pragyvenimo lėšas. Svarbiausia, kad atsitikus tokiam įvykiui asmuo tampa nedarbingu laikinai arba net visam laikui arba net miršta. Tokiu atveju valstybė turi socialiai apsaugoti savo pilietį, bet pirmiausia ji stengiasi, kad toks nelaimingas atsitikimas neįvyktų. Tačiau jam įvykus, asmeniui turi būti teikiama pagalba. Todėl valstybėse yra įgyvendinama nelaimingo atsitikimo darbe ir profesinės ligos socialinio draudimo sistema. Į šią sistemą įeina taip pat nelaimingi atsitikimai pakeliui į darbą ar iš darbo.

Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatyme paaiškinta, kad nelaimingas atsitikimas darbe, tai įvykis darbe, įskaitant eismo įvykį darbo laiku, nustatyta tvarka iširtas ir pripažintas nelaimingu atsitikimu darbe, kurio padarinys – darbuotojo trauma (lengva, sunki, mirtina). Įvykis darbe, kai darbuotojas mirė

dėl ligos, nesusijusios su darbu, nepriskiriamas prie nelaimingo atsitikimo darbe. Nelaimingas atsitikimas pakeliui į darbą ar iš darbo, tai įvykis, įskaitant eismo įvykį darbuotojui vykstant į darbą ar iš darbo, įvykęs darbuotojo darbo dienomis kelyje tarp darbovietės ir: 1) gyvenamosios vietos; 2) ne darbovietėje esančios vietos, kurioje darbuotojui išmokamas darbo užmokestis; 3) vietos ne darbovietės teritorijoje, kurioje darbuotojas gali būti pertraukos pailsėti ir pavalgyti metu. O profesinė liga, tai ūmus ar lėtinis darbuotojo sveikatos sutrikimas, kurį sukėlė vienas ar daugiau kenksmingų ir (ar) pavojingų darbo aplinkos veiksnių, nustatyta tvarka pripažintas profesine liga.¹ Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinės ligos riziką reglamentuoja ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. kovo 22 d. nutarimas Nr. 309 „Dėl nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išmokų nuostatų patvirtinimo“².

Visi draudiminiai įvykiai, kai atsitinka nelaimingas atsitikimas darbe ar profesinė liga, yra numatyti minėto įstatymo 6 straipsnyje.

Draudiminiais įvykiais nepripažįstami nelaimingi atsitikimai darbe, pakeliui į darbą ar iš darbo arba nustatytos ūmios profesinės ligos, kai:

1) apdraustasis nukentėjo dėl savo veikos, kurioje ikiteisminio tyrimo institucija arba teismas nustatė nusikalstamos veikos požymius arba kad ši veika yra susijusi su administraciniu teisės pažeidimu, išskyrus darbo saugos ar darbo higienos norminių teisės aktų pažeidimus;

2) apdraustasis sąmoningai (tyčia) siekė, kad įvyktų nelaimingas atsitikimas;

3) apdraustasis sirgo liga, nesusijusia su darbu;

4) apdraustasis savavališkai (be darbdavio žinios) dirbo sau (savo interesais);

5) prieš apdraustąjį buvo panaudotas smurtas, jeigu smurto aplinkybės ir motyvai nesusiję su darbu, išskyrus atvejus, kai nelaimingas atsitikimas įvyksta pakeliui į darbą ar iš darbo.

Kai asmeniui atsitinka numatytas draudiminis įvykis ir jis netenka dalies ar viso darbingumo, jam išmokama: 1) ligos dėl nelaimingo atsitikimo darbe, pakeliui į darbą ar iš darbo arba profesinės ligos pašalpa; 2) netekto darbingumo vienkartinė kompensacija; 3) netekto darbingumo periodinė kompensacija.

Ligos pašalpa mokama už visą laikotarpį, patvirtintą nustatyta tvarka išduotu nedarbingumo pažymėjimu, nuo pirmos laikinojo nedarbingumo dienos iki darbingumo atgavimo dienos arba darbingumo lygio nustatymo dienos, taip pat ir už gydymosi laiką sveikatos priežiūros įstaigoje, teikiančioje ortopedines ir (ar) protezavimo paslaugas.

¹ Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas. Valstybės žinios, 1999, Nr. 110-3207.

² Valstybės žinios, 2004, Nr. 51-1706.

Asmeniui tapus laikinai nedarbingu dėl paūmėjusios profesinės ligos ar dėl nelaimingo atsitikimo darbe, pakeliui į darbą ar iš darbo pasekmių kasmetinių atostogų metu, ligos pašalpa mokama už visas laikinojo nedarbingumo dienas, patvirtintas nedarbingumo pažymėjimu. Asmeniui tapus laikinai nedarbingu dėl paūmėjusios profesinės ligos ar dėl nelaimingo atsitikimo darbe, pakeliui į darbą ar iš darbo pasekmių nemokamų atostogų metu arba nušalinus darbuotoją nuo darbo, pašalpa mokama nuo tos dienos, kurią darbuotojas turėjo pradėti dirbti pasibaigus nemokamų atostogų ar nušalinimo nuo darbo laikotarpiui. Ši aptariama ligos pašalpa (jos mokėjimo sąlygos) skiriasi nuo ligos pašalpos, mokamos pagal Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymą. Skiriasi ir mokamų pašalpų dydžiai. Aptariama rizika laikoma svarbesne, nes jos atveju taikoma didesnė socialinė apsauga. Gal tai lemia ypatingos aplinkybės, kuriomis ši rizika atsiranda. Nes turimi omenyje būtent darbuotojai, vykdantys darbdavio pavestas užduotis, o ne veikiantys savo iniciatyva, kasdieninio gyvenimo situacijoje.

Jeigu nukentėjusysis dėl draudiminio įvykio terminuotai netenka iki 20 procentų darbingumo, jam išmokama netekto darbingumo vienkartinė kompensacija, kurios dydis yra 10 procentų jo 24 mėnesių kompensuojamojo uždarbio, taikomo vienkartinei kompensacijai apskaičiuoti. Jeigu nukentėjusysis dėl draudiminio įvykio terminuotai netenka daugiau kaip 20, bet mažiau kaip 30 procentų darbingumo, jam išmokama netekto darbingumo vienkartinė kompensacija, kurios dydis yra 20 procentų jo 24 mėnesių kompensuojamojo uždarbio, taikomo vienkartinei kompensacijai apskaičiuoti.

Jeigu nustatoma, kad nukentėjusysis dėl draudiminio įvykio neteko 30 ir daugiau procentų darbingumo, jam mokama netekto darbingumo periodinė kompensacija. Netekto darbingumo periodinė kompensacija nukentėjusiajam mokama kas mėnesį.

Ligos pašalpa skiriama nuo laikinojo nedarbingumo nustatymo dienos, jeigu dėl jos kreipiamasi ne vėliau kaip per 3 metus nuo laikinojo nedarbingumo pabaigos. Netekto darbingumo vienkartinė kompensacija skiriama, jeigu dėl jos kreipiamasi per 3 metus nuo tos dienos, kai NDNT nustato darbingumo netekimą. Netekto darbingumo periodinė kompensacija skiriama nuo NDNT darbingumo netekimo nustatymo dienos, jeigu dėl jos kreipiamasi per 3 metus nuo teisės į šią išmoką atsiradimo dienos. Jeigu asmuo dėl netekto darbingumo periodinės kompensacijos kreipiasi praėjus 3 metams, išmoka už praėjusį laiką mokama už 12 mėnesių, skaičiuojant atgal nuo kreipimosi dienos.

Palyginimui galima panagrinti kokio dydžio išmokos yra mokamos užsienio valstybėse jeigu dėl nelaimingo atsitikimo darbe, asmeniui yra nustatomas laikinas nedarbingumas. Remiantis MISSOC 2010 metų duomenimis, galima pastebėti, kad ši išmoka siejama su ligos išmoka. Pavyzdžiui, Slovakijoje ši išmoka vadinama žalos

priemokos išmoka, kur priemoka tai ligos išmoka. Per pirmąsias 3 dienas asmeniui mokama 55 % dydžio dienos bazinės apmokestinamos sumos išmoka. Per kitą nedarbingumo laikotarpį mokama 25 % dydžio dienos bazinės apmokestinamos sumos išmoka. Dienos bazinė apmokestinama suma, tai dienos uždarbio vidurkis per kalendorinius metus prieš žalos atsitikimą. Pas kaimynus lenkus yra mokama 100 % rėmimo algos per mėnesį priklausomai nuo ligos pašalpos. Graikijoje išmokos suma irgi priklauso ligos išmokai. Iki 15 dienų – visiškos lubos ligos išmokai ir išlaikytinio priedas 15.99 Eur per dieną. Nuo 16 dienos – visiškos lubos ligos išmokai ir išlaikytinio priedas 29.39 Eur per dieną. Vokietijoje žalos išmokos apskaičiuojamos pagal principą kaip nustatyta ligos draudimo įstatyme; tai suma – 80 % vidutinio mėnesio uždarbio gauto tą mėnesį prieš įvykį. Bet suma negali viršyti bendros algos. Didžiojoje Britanijoje nelaimingo atsitikimo išmokos schema yra komplikuočiau. Išmokos tarifas priklauso nuo neįgalumo laipsnio „t“. Jeigu „t“ nuo 1 % iki 13 %, tai nieko nemokama išskyrus plaučių dulkių atveju (tuo atveju jei „t“ 1 % - 10 %, tai mokama 18 Eur per savaitę, jei „t“ 11 % - 19 %, tai mokama 35 Eur per savaitę). Kitoms ligoms „t“ turi būti 14 % ir dar priklauso nuo amžiaus. Išmokos suma mokama per savaitę 10 % pelno derinant su invalidumo lygiu. Jeigu iki 18 metų tai nuo 20 % (35 Eur) iki 100 % (177 Eur). Jeigu virš 18 metų, tai nuo 20 % (22 Eur) iki 100 % (109 Eur).

Apibendrinant galima sakyti, kad nelaimingo atsitikimo darbe ir profesinės ligos išmoka tai ligos išmoka, kuri priklauso nuo netekto darbingumo lygio ir mokama esant pripažintam draudimui įvykiui.

3.4. Motinystė (tėvystė)

Motinystės (tėvystės) išskirimo socialine rizika tikslas ne apsaugoti nuo tam tikro įvykio, bet padėti šeimai esant tam tikrai specifiniam situacijai. Nes motinystė (tėvystė) siejama su ypatinga nedarbingumo forma. Motinystės (tėvystės) atveju motina arba tėvas prižiūri vaiką jam gimus ir dėl to negali kurį laiką dirbti, taigi praranda darbo pajamas (ar dalį pajamų). Nors asmuo yra darbingas (išskyrus paskutinius nėštumo laikotarpius ir gimdymą ir kurį laiką po gimdymo), valstybė jam teikia specialų finansavimą esant vaiko priežiūros būtinybei. Tuo pačiu skatindama savo piliečius turėti daugiau vaikų, suteikiant jiems palankesnes vaiko priežiūros sąlygas. Tai yra suteikiant pakankamai ilgą ir kuo didesniu lygiu kompensuojamas atostogas, susijusias su nėštumu ir gimdymu bei vaiko priežiūra. Tokia vykdoma valstybės politika buvo siekiama padidinti demografinius rodiklius. Šiam atvejui buvo priimta eilė palankių sprendimų. Tik reikia pastebėti, kad

palankūs sprendimai buvo priimti ekonominio pakilimo laikotarpiu. Bet jų tesėjimas tapo sudėtingesnis sunkios ekonominės krizės metu. Aišku, visi palankūs sprendimai buvo priimti finansavimo srityje, kai galima buvo skirti daugiau lėšų minimos rizikos finansavimui. Tačiau, kai kurie autoriai pažymi, kad vieno nereikia pamiršti, kad principinis socialinės draudimo sistemos dalykas yra visuomenės narių solidarumas. Šis principas reikalauja, jog asmuo dabar prisidėtų prie socialinio draudimo sistemos finansavimo, kad turėtų galimybę gauti tinkamą išmoką tuo atveju kai jis arba ji pateks į socialinės rizikos atvejį.¹

Taigi nėštumo ir gimdymo, tėvystės bei vaiko priežiūros atostogų metu skiriamos atitinkamos pašalpos. Motinystės pašalpa nėštumo ir gimdymo atostogų laikotarpiu turi teisę gauti apdraustieji ligos ir motinystės socialiniu draudimu. Ligos ir motinystės įstatymo 17 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad moterims, suėjus 30 ir daugiau nėštumo savaičių, motinystės pašalpa mokama už 126 kalendorines dienas. Komplikuoto gimdymo atveju ir kai gimė daugiau negu vienas vaikas, pašalpa mokama papildomai už 14 kalendorinių dienų. Moterims, kurios iki gimdymo datos (suėjus 30 ir daugiau nėštumo savaičių) nepasinaudojo teise į nėštumo ir gimdymo atostogas, motinystės pašalpa mokama už 56 kalendorines dienas po gimdymo. Mokama 100 procentų pašalpos gavėjo kompensuojamojo uždarbio dydžio. Tėvystės pašalpa turi teisę gauti apdraustieji ligos ir motinystės socialiniu draudimu, asmuo išleistas tėvystės atostogų kol vaikui sueis vienas mėnuo, per paskutinius 24 mėnesius iki pirmosios tėvystės atostogų dienos turi ne trumpesnę kaip 7 mėnesių ligos ir motinystės socialinio draudimo stažą. Tėvystės pašalpa mokama 100 procentų pašalpos gavėjo kompensuojamojo uždarbio dydžio.

Plačiau aptartina motinystės (tėvystės) pašalpa, nes tai labiausiai aktuali išmoka, kurios atžvilgiu mokėjimo sąlygos patyrė daugiausia pokyčių. Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatyme numatyta, kad minėtą pašalpa turi teisę gauti vienas iš tėvų (įtėvių) ar globėjas, kuris: 1) apdraustas ligos ir motinystės socialiniu; 2) išleistas vaiko priežiūros atostogų; 3) per paskutinius 24 mėnesius iki pirmosios vaiko priežiūros atostogų dienos turi ne trumpesnę kaip 7 mėnesių ligos ir motinystės socialinio draudimo stažą. Nuo 2009 m. liepos 1 d. – ne trumpesnę kaip 9 mėnesių per paskutinius 24 mėnesius, nuo 2009 m. spalio 1 d. – ne trumpesnę kaip 12 mėnesių per paskutinius 24 mėnesius ligos ir motinystės socialinio draudimo stažą. Teisę gauti motinystės (tėvystės) pašalpa taip pat turi apdraustieji asmenys iki 26 metų (vienas iš tėvų (įtėvių) ar globėjas), jeigu jie iki vaiko priežiūros atostogų pradžios neįgijo nustatyto stažo dėl to, kad

¹ Maciulevič J. Petrylaitė V. Social security of employed persons in the event of maternity and paternity: Lithuanian experience and new challenges. *Studia z zakresu prawa pracy*, 2009, p. 334.

nurodytuoju laikotarpiu mokėsi bendrojo lavinimo ar profesinėse mokyklose pagal dieninę mokymo formą bei aukštosiose mokyklose pagal dieninę arba nuolatinę studijų formą ir pertrauka nuo mokslo pabaigos (pagal mokslo baigimą įrodantį dokumentą), kol jie tapo apdraustaisiais asmenimis, neviršija 3 mėnesių. Teisę gauti motinystės (tėvystės) pašalpą taip pat turi tie apdraustieji asmenys, kurie iki vaiko priežiūros atostogų pradžios neįgijo nustatyto stažo nes nurodytais laikotarpiais buvo draudžiami kaip asmenys, išvardyti Valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio 2 dalies 1 ar 2 punkte. Motinystės (tėvystės) pašalpa mokama vaiko priežiūros atostogų laikotarpiu nuo nėštumo ir gimdymo atostogų pabaigos iki tol, kol vaikui sueis dveji metai. O nuo 2011 metų liepos 1 d. kol vaikui sueis vieneri metai arba dveji metai. Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatyme nustatyta, kad motinystės (tėvystės) pašalpos dydis nuo nėštumo ir gimdymo atostogų pabaigos, kol vaikui sueis vieni metai, yra 90 procentų, o kol vaikui sueis dveji metai, – 75 procentai pašalpos gavėjo kompensuojamojo uždarbio dydžio. Kompensuojamasis uždarbis, tai apdraustojo asmens draudžiamųjų pajamų suma, pagal kurią apskaičiuojamos ligos ir motinystės socialinio draudimo pašalpos. O nuo 2011 metų liepos 1 d., jeigu apdraustasis pasirenka gauti pašalpą vienerius metus, tai jos dydis nuo nėštumo ir gimdymo atostogų pabaigos, kol vaikui sueis vieni metai, yra 100 procentų pašalpos gavėjo kompensuojamojo uždarbio dydžio. Jeigu apdraustasis pasirenka gauti motinystės (tėvystės) pašalpą, kol vaikui sueis dveji metai, tai pašalpos dydis nuo nėštumo ir gimdymo atostogų pabaigos, kol vaikui sueis vieni metai, yra 70 procentų, o kol vaikui sueis dveji metai, – 40 procentų pašalpos gavėjo kompensuojamojo uždarbio dydžio.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 metų sausio 25 d. nutarimo Nr. 86 „Dėl ligos ir motinystės socialinio draudimo pašalpų nuostatų patvirtinimo“¹ 46 punkte nustatyta, kad asmuo, gaunantis motinystės (tėvystės) pašalpą, įgyja teisę gauti motinystės (tėvystės) pašalpą ir už kitą vaiką, jam mokamos abi šios motinystės (tėvystės) pašalpos. Ši nuostata ne visai sutinka su šios rizikos esme, t. y. esant šiai rizikai kompensuojamos prarastos pajamos. Tuo tarpu, nepriklausomai nuo to kiek vaikų yra auginama vienu metu, prarastų pajamų dydis faktiškai nesikeičia. Taigi svarstytina, ar ši įstatymo leidėjo nustatyta ypatingai palanki sąlyga nėra nepagrįsta, kadangi kaip minėta šios rizikos atveju yra tik kompensuojamos asmens prarastos darbinės pajamos. Kai asmuo dirba ne vienoje darbovietėje, motinystės (tėvystės) pašalpa jam apskaičiuojama pagal gautą kompensuojamąjį uždarbį visose darbovietėse. Motinystės (tėvystės) pašalpa savarankiškai dirbantiems asmenims ir asmenims, gaunantiems pajamas iš sporto ar atlikėjo veiklos arba pagal autorines sutartis, apskaičiuojama pagal kompensuojamąjį

¹ Lietuvos žinios, 2001, Nr. 10-284.

uždarbį. Jeigu motinystės (tėvystės) pašalpa negali būti skiriama dėl tam tikrų priežasčių, tai mokama tik vaiko pašalpa.

Remiantis socialinės apsaugos sistemos MISSOC duomenimis galima apžvelgti Europos Sąjungos valstybių motinystės (tėvystės) išmokų sistemas. Pavyzdžiui Belgijoje, motinystės atostogos trunka 15 savaičių: 6 savaitės iki gimdymo ir 9 savaitės po gimdymo. Pirmąsias 30 dienų (po gimdymo) mokama 82 % darbo užmokesčio (be nustatytų lubų). Nuo 31 d. mokama 75 % darbo užmokesčio (iki nustatytų lubų). Specialios normos yra taikomos bedarbiams ir neįgaliesiems. Belgijos socialinės apsaugos sistemoje skiriamos tėvystės atostogos, kurios trunka tik 10 dienų.

Vokietijoje motinystės (tėvystės) socialinės apsaugos sistema priklauso sveikatos priežiūros sistemai. Į ją įeina medicinos priežiūra, akušerio priežiūra, gimdymo namų paslaugos, priežiūra namuose, pagalba šeimai ir kt. Panašiai, kaip ir Belgijos sistemoje skiriamos 6 savaitės prieš gimdymo atostogos ir 8 savaitės po gimdymo atostogos (12 savaičių skiriama, jeigu yra priešlaikinis gimdymas). Motinystės išmoka tai apdraustojo asmens vidutinis darbo užmokestis su sumažinta teisės išmoka ne daugiau kaip 13 Eur per dieną. Skirtumas kuriam papildyti moka darbdavys (šiam sulaikius mokėjimą, papildomą priedą moka valstybė). Moterys – darbuotojos be teisėto sveikatos draudimo gauna maksimaliai 210 Eur taip pat darbdavio priedą. Susidaro įspūdis, kad motinystės atveju, moteris yra apsaugota ir sveikatos draudimu, valstybės ir darbdavio papildomomis išmokomis. Pastebėtina, kad Vokietijoje nėra išskiriama tėvystės atostogų.

Graikijoje motinystės išmokų rūšys, tai kompensuojamų gimdymo išmokų padengimas ir „in vitro“ apvaisinimo išlaidos. Motinystės atostogoms skiriama 119 dienų: 56 dienos iki gimdymo ir 63 dienos po gimdymo. Per tas dienas moteriai mokama: 1) 50% iš apskaičiuoto darbo dienos užmokesčio tos draudimo klasės, kuriai ji priklauso, remiantis vidutiniu darbo užmokesčiu per paskutinius praėjusių metų 30 dienų; 2) vaiko išmoka, tai 10% pirmiau nurodytos sumos. Maksimali jos suma yra 47,47 Eur. Specialiosios motinystės atostogos gali būti pratęstos iki 6 mėnesių. Yra skiriama speciali motinystės apsaugos pašalpa. Motinystės atostogų pratęsimo atveju išmokas moka darbdavys. Jei moteris pilnai per metus išdirbo 10 darbo dienų, tai darbdavys moka jai darbo užmokestį per 15 motinystės atostogų dienų. Jei moteris išdirbo pilnus metus, tai darbdavys apmoka jai 30 motinystės atostogų dienų. Darbdavys taip pat gali išskaičiuoti įmanomas sumas, kai moteris gauna išmokas iš savo draudimo fondo per tą patį laikotarpį. Per tą laikotarpį senatvės įmokos yra kredituojamos iš Darbo Biuro.

Lenkijoje motinystės išmokų rūšys yra tokios: prevencija ir pagalba nėštumo metu, prieš ir po gimdymo priežiūra ir priežiūra ligoninėje. Motinystės atostogų trukmė yra

įvairi, ji priklauso nuo gimusių vaikų skaičiaus; jeigu gimė vienas vaikas tai teikiama 20 savaičių motinystės atostogų, jeigu 2 vaikai – 31 savaitė, jei 3 – 33 savaitės, jei keturi dvyniai – 35 savaitės. Pastebėtina, kad darbdavys nemoka jokių papildomų priedų. Motinystės pašalpa yra 100 % darbo užmokesčio per mėnesį. Pažymėtina, kad Lenkijos motinystės pašalpos sistema yra ligos pašalpos sistemos dalis.

Skirtingai nuo aukščiau aptartų valstybių Didžiojoje Britanijoje motinystės atostogų trukmė 39 savaitės. Per pirmąsias 6 savaites moteriai yra mokama 90 % jos vidutinio uždarbio, o vėliau 152 Eur per savaitę arba 90 % jos vidutinio uždarbio jeigu tai ne mažiau negu 152 Eur. Skirtingai nuo kitų aptartų valstybių, čia skiriama ir tėvystės išmoka. Tėvystės atostogos gali būti 1 ar 2 savaites po vaiko gimimo. Per šį laikotarpį asmeniui mokama 152 Eur ar 90 % vidutinio uždarbio jeigu tai ne mažiau negu 152 Eur. Pažymėtina, kad motinystės (tėvystės) institutas priklauso Nacionalinei Sveikatos Priežiūros tarnybai, kuri yra kaip atskiras institutas nuo sveikatos priežiūros sistemos. Tai reiškia, kad sukurta atskira institucija, kuri sprendžianti tiek išmokų tiek su tuo susijusių paslaugų klausimus.¹

Apibendrinant galima pasakyti, kad įvairiose valstybėse motinystės (tėvystės) klausimas yra įvairiai sprendžiamas. Kai kur tai sveikatos priežiūros sistemos dalis (Vokietija, Belgija, Lenkija), kai kur kuriamas atskiras institutas, kuris sprendžia šiuos klausimus (Didžioji Britanija). Vienose valstybėse šalia valstybinės išmokos yra papildomai mokama darbdavio išmoka (Graikija, Vokietija). Nors valstybių patirtis yra įvairi, tačiau visur stengiamasi suteikti būtiniausią įvairialypią pagalbą. Tačiau pažymėtina, kad mūsų valstybėje yra vienos iš ilgiausių vaiko priežiūros atostogos ir asmenims, auginantiems vaikus, sukuriamos kuo palankiausios sąlygos finansavimo srityje.

3.5. Neįgalumas

Konstitucinis Teismas savo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarime pažymėjo, kad valstybė turi pareigą saugoti asmenis nuo grėsmių sveikatai (sumažinti sveikatai keliamą pavojų, o tam tikrais atvejais, kai tai įmanoma, užkirsti jam kelią), pagerinti žmogaus, visuomenės gebėjimą įveikti kilusį pavojų sveikatai, susirgus užtikrinti medicininių paslaugų

¹ Socialinės apsaugos sistemos MISSOC socialinės apsaugos lyginamosios lentelės. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2011-03-01]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/employment_social/missoc/db/public/compareTables.do?lang=en > [Žiūrėta 2011-03-01].

prieinamumą.¹ Taigi, valstybė turi rūpintis kiekvienu savo piliečiu ir ypač atkreipti dėmesį į asmenis su negalia.

Neįgalumas paprastai apibūdinamas kaip nedarbingumas, tai yra kaip praradimas galimybės savo fiziniais ir psichiniais sugebėjimais iš darbinės veiklos gauti arba sugebėti gauti pajamas. Tiesa, neįgalumas gali būti nustatomas nuo pat gimimo, taigi tokiais atvejais taikomos socialinės apsaugos priemonės yra skirtos ne kompensuoti prarastas darbinės pajamas, bet suteikti finansinę paramą tiesiog užtikrinant bent minimalų tokių asmenų pragyvenimo lygį. Neįgalumas kaip socialinė rizika yra svarbus tada, kai yra susijęs su teise gauti valstybinių ar privačių draudimo sistemų paslaugų. Šios paslaugos gali atlikti skirtingas funkcijas: 1) palengvinti arba sušvelninti neįgalaus asmens būseną (slaugant sunkius arba labai sunkius invalidus arba teikiant sveikatos priežiūros paslaugas lėtinėmis ligomis sergantiems ligoniams); 2) išgydyti neįgalųjį asmenį visiškai arba iš dalies (taikant medicininės arba profesinės reabilitacijos priemones); 3) pagerinti neįgalaus asmens finansinę padėtį ir sudaryti jiems galimybes dalyvauti visuomeniniame gyvenime (pvz., lengvatos naudojantis visuomeniniu transportu, mokesčių lengvatos už telefoną, radiją ir televiziją arba dalyvavimas visuomeniniuose renginiuose).² Svarbiausia turbūt yra finansinė valstybės parama ir tokiam asmeniui ji labiausiai reikalinga. Jeigu asmuo dėl savo sveikatos būklės negali pasirūpinti savimi arba negali užsidirbti pakankamai pragyvenimo lėšų, tai dažniausiai iš valstybės jis tikisi finansinės paramos – neįgalumo pensijos. Bet, jeigu paskirtų neįgalumo pensijų skaičius per didelis, o finansinės išlaidos už paslaugas taip pat didelės, tai įstatymo numatyti neįgalumo požymiai gali būti interpretuojami siauriau ir tada mažiau atvejų gali būti pripažįstama kaip neįgalumas. Beveik visose sistemose, kuriose neįgalumas laikomas svarbiu pašalpai skirti faktu, egzistuoja vadinamasis prašymo principas. Nukentėjusysis turi pateikti prašymą gauti pensiją. Tik pateikus prašymą, prasideda procedūra, kurią baigus gali būti nustatytas neįgalumas. Pradėjus neįgalumo nustatymo procedūrą, galima tam tikromis aplinkybėmis nustatyti savijautos sutrikimus, kurie nukentėjusiam anksčiau nebuvo žinomi arba kurie dabar gali patvirtinti invalidumo faktą.³

Vokiečių autoriai pastebėjo, kad didėjant ekonomikos problemoms padaugėja prašymų gauti invalidumo pensiją dėl struktūrinių ar dėl individualių priežasčių. Daugeliu

¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 30 straipsnio (2005 m. gegužės 19 d. redakcija), 32 straipsnio 4 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2009, Nr. 106-4434.

² *Socialinė apsauga. Tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra*. Vilnius, 1998, p. 47.

[Interaktyvus]. [Žiūrėta 2010-11-25]. Prieiga per internetą:

<http://www.sec.lt/docs/pubs/socbook_97.pdf> [žiūrėta 2010-11-25].

³ Ten pat, p. 49.

atveju, esant geresnėms gyvenimo sąlygoms, tie asmenys ir toliau būtų dirbę, nekreipdami dėmesio į savo nepalankią psichologinę – socialinę būseną, arba būtų susiradę mažiau kenksmingą darbo vietą ir ten tęsę savo darbinę veiklą. Minimi ir kiti faktoriai lemiantys padidėjusio prašymų pateikimo skaičiaus: grasinimai atleisti iš darbo, besikaupianti įtampa darbe ir šeimoje, netikrumas dėl darbo vietos, baimė būti atleistam iš darbo ir kt. Prašymą pateikusio asmens atkaklumas arba jo sugebėjimas įtikinti lemia procedūros baigtį. Taigi procedūros rezultatas gali būti palygintas su kompromiso išsiterėjimu tarp keleto šalių.

Europos socialinės apsaugos kodekso 54 straipsnyje numatyta, kad socialinė rizika invalidumas apima asmens nepajėgumą užsiimti bet kokia veikla, už kurią gaunamos pajamos, kai šis nepajėgumas yra ilgalaikis arba neišnyksta po ilgos išmokos mokėjimo nutraukimo. Nors minimame tarptautiniame teisės akte ir minimos nuostatos neįgalumo atveju, bet reikėtų pastebėti, kad iki šiol nėra neįgaliųjų teisėms užtikrinti parengtos specialios įpareigojanti teisinį pobūdį turinčios konvencijos. Jų teisių apsauga kildinama iš tų pačių teisinių pamatų kaip ir visų kitų asmenų žmogaus teisių apsauga.¹

Taigi, viena iš socialinių apsaugų esant neįgalumui yra skiriama socialinio draudimo sistemos išmoka – netekto darbingumo (invalidumo) pensija bei socialinė paramos pašalpos. Neįgaliųjų pensijų ir pašalpų dydį, jų mokėjimo tvarką, kitas sąlygas nustato Valstybinių socialinio draudimo pensijų, Valstybinių pensijų, Valstybinių šalpos išmokų įstatymai, Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas ir kiti teisės aktai. Remiantis Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 28 straipsnio 1 dalimi, teisę gauti valstybinę socialinio draudimo netekto darbingumo pensiją turi asmenys, kuriems Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo nustatyta tvarka nustatytas darbingumo lygis ir kurie pripažinti nedarbingais arba iš dalies darbingais. Konstitucinis Teismas savo 2009 metų rugsėjo 2 d. nutarime patvirtino ir konstatavo, kad teisę gauti netekto darbingumo pensiją asmuo turi esant šioms sąlygoms: 1) jam pagal Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymą nustatytas toks darbingumo lygis, dėl kurio jis yra pripažintas nedarbingu arba iš dalies darbingu; 2) jis turi įstatyme nustatytą (tam tikru atveju minimalų – 2 mėnesių) valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą. Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo 19 straipsnyje nustatyta, kad neįgalumo lygis nustatomas asmenims iki 18 metų, išskyrus asmenis, kurie yra (buvo) draudžiami valstybiniu socialiniu draudimu. Neįgalumas gali būti trijų lygių – sunkus, vidutinis ir lengvas. Neįgalumo lygis nustatomas kompleksiskai vertinant asmens sveikatos būklę, galimybes būti savarankiškam kasdienėje veikloje,

¹ Snarskytė I. Neįgalių asmenų darbo teisinis reglamentavimas: kai kurie aspektai. *Jurisprudencija. Mokslo darbai*, 2007, Nr. 3(93), p. 77.

galimybes ugdytis, aplinkos veiksnių įtaką ir kitus svarbius aspektus.¹ O darbingumas įvertinamas procentais ir jo lygis nustatomas 5 punktų intervalais, t. y.: 1) jei asmeniui nustatoma 0–25 procentų darbingumo, asmuo laikomas nedarbingu; 2) jei asmeniui nustatoma 30–55 procentų darbingumo, asmuo laikomas iš dalies darbingu; 3) jei asmeniui nustatoma 60–100 procentų darbingumo, asmuo laikomas darbingu.

Asmenims, kurie pripažinti nedarbingais arba iš dalies darbingais, nustatomas minimalus valstybinio socialinio pensijų draudimo stažas netekto darbingumo pensijai: kol asmeniui sukanka 22 metai, – 2 mėnesiai, sukakus 22 metams, minimalus stažas kasmet didinamas 2 mėnesiais per metus, sukakus 38 metams, minimalus stažas kasmet didinamas šešiais mėnesiais per metus, bet negali viršyti minimalaus stažo, nustatyto senatvės pensijai. Būtinasis valstybinio socialinio pensijų draudimo stažas netekto darbingumo pensijai nustatomas taip: kol asmeniui sukanka 24 metai, – vieni metai, sukakus 24 metams, būtinasis stažas kasmet didinamas 4 mėnesiais per metus, sukakus 38 metams, būtinasis stažas kasmet didinamas vienais metais per metus, bet negali viršyti būtinojo stažo, nustatyto senatvės pensijai. Asmenų, netekusių 75–100 procentų darbingumo, turinčių būtinąjį valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą netekto darbingumo pensijai, pagrindinė netekto darbingumo pensijos dalis yra lygi 150 procentų valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos, o asmenų, netekusių 60–70 procentų darbingumo, – 110 procentų valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos. Jei asmuo turi mažesnę nei būtinąjį stažą, pagrindinė jo netekto darbingumo pensijos dalis apskaičiuojama dauginant 150 procentų valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos dydį asmenims, netekusiems 75–100 procentų darbingumo, ir 110 procentų valstybinės socialinio draudimo bazinės pensijos dydį asmenims, netekusiems 60–70 procentų darbingumo, iš turimo stažo ir dalijant iš būtinojo stažo.

Remiantis Statistikos Departamento duomenimis teigtina, kad per pastaruosius dvejus metus netekto darbingumo pensijų dydis sumažėjo, o pensijų gavėjų skaičius padidėjo. 2009 m. vyrų skaičius siekė 58,4 tūkstančio, o 2010 m. – 67,6 tūkstančio, o moterų skaičius 2009 m. 62,5 tūkstančio, 2010 m. – 69,4 tūkstančio. Tai galėtų patvirtinti nuostatą, kad esant ekonominei krizei žmonės labiau siekia gauti pašalpą iš valstybės negu susirasti darbo. Be to, vyrams skiriamas netekto darbingumo pensijos dydis aukštesnis negu moterims, bet pastebėtina, kad 2010 m. išmokos dydis sumažėjo: 2009 m.

¹ Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas. Valstybės žinios, 1991, Nr. 36-969; 2004, Nr. 83-2983.

vyrams vidutiniškai mokamos pensijos dydis siekė 648,20 litų, 2010 m. sumažėjo iki 614,39 litų, o moterims 2009 m. mokėta vidutiniškai 553,16 litų, o 2010 m. – 532,93 litų.¹

Socialinio draudimo netekto darbingumo pensijos yra tik vienas iš socialinės apsaugos priemonių, taikomų neįgaliesiems asmenims, elementų. Lietuvos teisės aktai numato ir kitas socialines garantijas, socialinės paramos išmokų, tam tikrų lengvatų ir kompensacijų forma. Sveikatos draudimo įstatymo 10 straipsnio 4 dalis numato, kad 50 procentų bazinės kompensuojamųjų vaistų, įrašytų į Kompensuojamųjų vaistų sąrašą, ir medicinos pagalbos priemonių, įrašytų į Kompensuojamųjų medicinos pagalbos priemonių sąrašą, kainos gydant ambulatoriškai kompensuojama ir gaunantiems netekto darbingumo pensiją arba iš dalies darbingiems asmenims, kuriems nustatytas 30–40 procentų darbingumo lygis.

Be to, Neįgalųjų socialinės integracijos įstatymo 5 straipsnio 1 punkte yra numatyta, kad neįgaliesiems yra socialinės medicininės, profesinės ir socialinės reabilitacijos paslaugų teikimas, specialiųjų poreikių tenkinimas specialiosios pagalbos priemonėmis, neįgalųjų užimtumo rėmimas, socialinės paramos teikimas, Valstybinio socialinio draudimo fondo pensijų ir išmokų skyrimas ir mokėjimas, Privalomojo sveikatos draudimo fondo išmokų skyrimas ir mokėjimas, ugdymo paslaugų teikimas, lygių galimybių dalyvauti kultūros, sporto ir kitose visuomenės gyvenimo srityse užtikrinimas.

Žmonėms su negalia yra teikiamos ir socialinės paslaugos. Socialinių paslaugų įstatyme numatyta, kad socialinės paslaugos yra paslaugos, kuriomis suteikiama pagalba asmeniui (šeimai), dėl amžiaus, neįgalumo, socialinių problemų iš dalies ar visiškai neturinčiam, neįgijusiam arba praradusiam gebėjimus ar galimybes savarankiškai rūpintis asmeniniu (šėimos) gyvenimu ir dalyvauti visuomenės gyvenime. Yra išskiriamos bendrosios ir specialiosios socialinės paslaugos. Bendrosioms socialinėms paslaugoms priskiriamos informavimo, konsultavimo, tarpininkavimo ir atstovavimo, sociokultūrinės paslaugos, transporto organizavimo, maitinimo organizavimo, aprūpinimo būtiniaisiais drabužiais ir avalyne bei kitos paslaugos. Specialiosioms paslaugoms priskiriama: 1) socialinė priežiūra (socialinei priežiūrai priskiriamos pagalbos į namus, socialinių įgūdžių ugdymo ir palaikymo, laikino apnakvindinimo bei kitos paslaugos); 2) socialinė globa (socialinė globa yra visuma paslaugų, kuriomis asmeniui teikiama kompleksinė pagalba, kuriai reikia nuolatinės specialistų priežiūros, socialinė globa pagal trukmę skirstoma į dienos, trumpalaikę ir ilgalaikę). Transporto lengvatų įstatymo 5 straipsnio 1 dalyje

¹ Statistikos Departamentas. Valstybinio socialinio draudimo invalidumo pensijos gavėjai. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2011-03-20]. Prieiga per internetą: <<http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=2180>> [žiūrėta 2011-03-20].

numatyta, kad asmenys, kuriems nustatytas neįgalumo lygis turi teisę įsigyti vienkartinį važiavimo tolimojo reguliaraus susisiekimo autobusais, vienkartinį arba terminuotą vardinį važiavimo vietinio (miesto ir priemiestinio) reguliaraus susisiekimo autobusais ir troleibusais, keleiviniais traukiniais, reguliaraus susisiekimo laivais ir keltais bilieta su 80 procentų nuolaida.¹ Asmenys su negalia taip pat gauna ir šalpos išmokas, tai neįgalūs vaikai, asmenys pripažinti nedarbingais ar iš dalies nedarbingais. Vaikams, kuriems nustatytas sunkus neįgalumas, mokama 2 valstybinių socialinio draudimo bazinių pensijų dydžio šalpa, kuriems nustatytas vidutinis neįgalumas, – 1,5 bazinės pensijos dydžio šalpa, kuriems nustatytas lengvas neįgalumas, – bazinės pensijos dydžio šalpa.²

Apibendrinant, galima pasakyti, kad ir valstybė, ir visuomenė turi stengtis rūpintis ir visaip padėti šios aptariamoms socialinės rizikos asmenims. Ši pagalba teikiama ne tik per finansų sistemą, bet ir integruojant asmenis su negalia į visuomenę per kultūros, sporto bei kitas sritis.

3.6. Šeimos maitintojo netekimas

Kalbant apie šeimos maitintojo netekimo socialinę riziką, reikia turėti omenyje šeimos maitintojo mirtį. Vieno šeimos nario mirtis gali būti pragyvenimo šaltinio netektis kitiems žmonėms. Kaip ir kitoms aptariamoms socialinėms rizikoms, šiai rizikai atsitikus, likę šeimos nariai lieka be pragyvenimo lėšų ir jiems reikalinga valstybės pagalba. Todėl ji pripažįstama kaip socialinės rizikos veiksnys kitiems paliktiems išlaikytiniams. Aiškus yra šios rizikos atsiradimo pagrindas – pragyvenimo šaltinio netekimas mirus šeimos nariui. Tai reiškia, kad miręs šeimos narys (sutuoktinis) buvo vienintelis dirbantysis, kuris savo gaunamu uždarbiu turėjo išlaikyti visą šeimą. Bet šiuolaikinėje visuomenėje dažniausiai abu sutuoktiniai yra dirbantys, jeigu mes kalbame ne apie pensinio amžiaus asmenis. Tokiu atveju, kai lieka vienas dirbantysis sutuoktinis, spręstinas klausimas ar šeima turi užtektinai pragyvenimo lėšų. Nes pagrindinis maitintojo netekimo pašalpų tikslas yra garantuoti pajamų kompensavimą mirusiojo giminėms, kurie gyveno iš mirusiojo darbo pajamų.

Danny P. pastebi, kad tokių pašalpų mokėjimas gali būti tęsiamas tol, kol netekusieji maitintojo negali užsidirbti patys. Mirusio asmens pajamų kompensavimas jo išlaikomam partneriui apribojamas santykinai trumpu laikotarpiu po mirties, t. y. pašalpos mokamos pereinamuoju laikotarpiu, kol likęs sutuoktinis susiranda darbo. Todėl ši

¹ Lietuvos Respublikos transporto lengvatų įstatymas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 32-890.

² Lietuvos Respublikos valstybinių šalpos išmokų įstatymas. Valstybės žinios, 1994, Nr. 96-1873; 2004, Nr. 21-619.

pašalpa dažnai vadinama prisitaikymo pašalpa.¹ Tačiau, praktiškai ši taisyklė dažniau taikoma našlaičių, tai yra nepilnamečių mirusiojo vaikų, atžvilgiu, tuo tarpu našlių pensijos paprastai mokamos iki gyvos galvos.

Pašalpa netekus maitintojo suteikiama tik esant tam tikroms sąlygoms. Pirmoji keliamą sąlyga yra giminystės ryšys tarp mirusiojo ir likusio partnerio. Dažniausiai reikalaujama, kad partneriai būtų buvę oficialiai susituokę. Kitas svarbus veiksnys yra amžius. Pašalpa netekus maitintojo našliui ar našlei skiriama tik sulaukus tam tikro amžiaus, kai tikėtina, kad pastarasis dėl savo amžiaus nebegalės grįžti į darbo rinką ir susirasti darbo.

Našlaičiai taip pat turi teisę į pašalpas. Ši pašalpa mokama iki tol, kol našlaitis tampa pajėgus susirasti darbo.

Remiantis Europos socialinės apsaugos kodekso 60 straipsniu, maitintojo netekimo rizika apima išlaikymo netekimą, kurį patiria našlė ar vaikas, mirus šeimos maitintojui. Pagal nacionalinės teisės aktus, našlės teisė į išmoką gali būti sąlygota jos negalėjimu išlaikyti save. Minėto kodekso 61 straipsnis numato, kad šias išmokas gali gauti šeimos maitintojo našlės ir vaikai.

Remiantis Lietuvos Respublikos įstatymais, Lietuvos Respublikoje yra skiriama našlių ir našlaičių pensija esant šeimos maitintojo netekimo rizikai.

Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 34 straipsnis numato, kad teisę gauti našlių pensiją ar našlaičių pensiją turi asmens sutuoktinis bei vaikai (įvaikiai) jeigu asmuo mirties (pripažinimo nežinia kur esančiu) dieną atitiko šias sąlygas: 1) buvo įgijęs teisę gauti valstybinę socialinio draudimo netekto darbingumo (jei asmuo mirė iki 2005 m. liepos 1 d. – invalidumo) pensiją ar senatvės pensiją (priklausomai nuo mirusiojo amžiaus) arba gavo vieną iš šių pensijų – netekto darbingumo (invalidumo) ar senatvės; 2) minimalų valstybinio socialinio pensijų draudimo ar jam prilyginamą stažą atitinkamos rūšies pensijai ar senatvės pensijai, paskirtai ir (ar) mokėtai, bei Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka reabilituotus politinius kalinius ir tremtinius, dalį stažo įgijusius neteisėto kalinimo metu ar tremtyje.

Minėto įstatymo 35 straipsnis numato, kad teisę gauti našlių pensiją turi šie asmenys: 1) sukakę senatvės pensijos amžių našlė arba našlys, neatsižvelgiant į jų amžių sutuoktinio mirties metu; 2) pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais (iki 2005 m. liepos 1 d. – invalidais) našlė arba našlys, jeigu jie atitinka vieną iš šių sąlygų: a) buvo pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais (iki 2005 m. liepos 1 d. – invalidais) iki sutuoktinio mirties arba pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais (iki 2005 m. liepos

¹ Danny P. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998, p. 68.

1 d. – invalidais) per 5 metus po sutuoktinio mirties; b) buvo pripažinti nedarbingais ar iš dalies darbingais (iki 2005 m. liepos 1 d. – invalidais) tuo metu, kai slaugė namuose mirusiojo vaikus (įvaikius) iki 18 metų, pripažintus neįgaliaisiais (iki 2005 m. liepos 1 d. – invalidais), taip pat mirusiojo vaikus (įvaikius), kuriems nustatyta 75–100 procentų netekto darbingumo (iki 2005 m. liepos 1 d. – I invalidumo grupė), jeigu šie vaikai (įvaikiai) buvo pripažinti neįgaliaisiais (iki 2005 m. liepos 1 d. – invalidais) iki jiems sukankant 18 metų.

Našlei ar našliui, turinčiam teisę gauti našlių pensiją, našlių pensija skiriama valstybinės socialinio draudimo našlių pensijos bazinio dydžio. Valstybinės socialinio draudimo našlių pensijos bazinį dydį tvirtina Vyriausybė Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos teikimu. Šis dydis negali būti mažesnis nei 70 Lt.

Minėto įstatymo 38 straipsnyje numatyta, kad teisę gauti našlaičių pensiją turi mirusiojo vaikai ir įvaikiai iki 18 metų, taip pat vyresni, jeigu jie pripažinti neįgaliaisiais (iki 2005 m. liepos 1 d. – invalidais) iki 18 metų ir jeigu jie nuo 18 metų nuolat yra nedarbingi ar iš dalies darbingi (invalidai), taip pat mirusiojo vaikai ir įvaikiai, kurie iki 2005 m. liepos 1 d. buvo pripažinti invalidais nuo vaikystės po 18 metų sukakties dienos, tačiau ne vėliau kaip iki dienos, kurią jiems sukako 24 metai, ir jeigu jie nuo pripažinimo invalidais dienos nuolat yra nedarbingi ar iš dalies darbingi (invalidai).

Taip pat nustatyta tvarka Lietuvos Respublikoje įregistruotų aukštųjų, profesinių ir bendrojo lavinimo mokyklų dieninių skyrių studentai ir mokiniai, sukakę 18 metų, turi teisę gauti našlaičių pensiją iki šių mokyklų baigimo (išskyrus bendrojo lavinimo mokyklų dieninių skyrių mokinius, kurie turi teisę gauti našlaičių pensiją iki tų metų, kuriais jie baigia mokytis šiose mokyklose, rugpjūčio 31. LR Vyriausybės nutarime Nr. 1156 „Dėl Valstybinių socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ numatyta, kad kai pilnametis našlaitis mokosi Pensijų įstatymo 38 straipsnio 2 dalyje nurodytos mokyklos (išskyrus bendrojo lavinimo mokyklą) dieniniame skyriuje, našlaičių pensija jam mokama iki atitinkamų metų rugpjūčio 31 d., bet ne ilgiau kaip iki šios mokyklos baigimo ir ne ilgiau kaip iki jam sukanka 24 metai. Našlaitis, prasidėjęs kiekvieniems mokslo metams (arba prieš mokslo metų pradžią), privalo socialinio draudimo skyriui pateikti mokyklos išduotą pažymą apie mokymąsi. Našlaičiui, nepateikusiam pažymos, našlaičių pensijos mokėjimas sustabdomas nuo atitinkamų metų rugsėjo 1 dienos. Gavus pažymą, paskirtos našlaičių pensijos mokėjimas atnaujinamas nuo jos sustabdymo dienos ir pratęsiamas iki kitų metų rugpjūčio 31 dienos. Tais atvejais, kai socialinio draudimo skyrius pagal Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos su mokyklomis sudarytas duomenų teikimo sutartis tiesiogiai gauna informaciją apie

našlaičio mokymąsi, jis našlaičiui praneša, kad pažymos apie mokymąsi pateikti nereikia. Jeigu našlaitis, baigęs Pensijų įstatymo 38 straipsnio 2 dalyje nurodytos mokyklos dieninių skyrių, vėl pradeda mokytis tos pačios ar kitos mokyklos dieniniame skyriuje, našlaičių pensija pradeda mokėti nuo mokslo metų toje mokykloje pradžios.¹

Asmeniui, turinčiam teisę gauti našlaičių pensiją, ši pensija skiriama 50 procentų mirusiam asmeniui galėjusios priklausyti valstybinės socialinio draudimo netekto darbingumo pensijos dydžio, nustatyto asmenims, netekusiems 60–70 procentų darbingumo (iki 2005 m. liepos 1 d. – II grupės invalidumo pensijos dydžio), jeigu miręs asmuo nebuvo sukakęs senatvės pensijos amžiaus, arba mirusiajam galėjusios priklausyti valstybinės socialinio draudimo senatvės pensijos dydžio, jeigu jis jau buvo sukakęs senatvės pensijos amžių. Tokio dydžio našlaičių pensija skiriama, jeigu teisę gauti našlaičių pensiją turi vienas vaikas (įvaikis). Jei tokią teisę turi du ir daugiau vaikų (įvaikių), kiekvienam skiriama po lygiai, bet ne daugiau kaip 100 procentų viso apskaičiuotos netekto darbingumo (invalidumo) ar senatvės pensijos dydžio. Jeigu, paskyrus našlaičių pensiją, dėl jos skyrimo ar mokėjimo atnaujinimo kreipiasi kitas našlaitis (našlaičiai) ir dėl to mažėja netekto darbingumo (invalidumo) ar senatvės pensijos dalis, tenkanti vienam našlaičiui, našlaičių pensija perskaičiuojama nuo pirmos dienos mėnesio, einančio po to mėnesio, kurį gautas naujas prašymas su visais reikiama dokumentais.

Remiantis socialinės apsaugos sistemos MISSOC duomenimis, analizuojant Europos Sąjungos valstybių našlaičių pensijas, galima pasakyti, kad kai kurių valstybių išmokos mokamos kaip ir Lietuvoje priklausomai nuo senatvės pensijos arba netekto darbingumo pensijos dydžio. Pavyzdžiui Slovakijoje našlaičių pensija skiriama 40 % senatvės pensijos ar netekto darbingumo pensijos dydžio. Mūsų kaimynai lenkai neturi atskiros našlaičių pensijos. Našlaičių pensija tai šeimos išmokos dalis, kurios dydis priklauso nuo šeimos narių skaičiaus ir kuri skiriama procentais nuo senatvės pensijos ir netekto darbingumo pensijos: jei 1 asmuo tai 85 %, jei 2 asmenys – 90 %, jei 3 asmenys ir daugiau – 95 %. Vokietijoje kiek kitaip. Jei vaikas neteko vieno iš tėvų, tai jam skiriama našlaičio pensija 10 % mirusio tėvo senatvės pensijos. Jei vaikas neteko abiejų tėvų tai jam skiriama 20 % abiejų tėvų pensijos dydžio našlaičio pensija. Šalia tos našlaičio pensijos dar papildomai skiriamas priedas. Graikijoje yra išskirtos grupės našlaičių, kurių tėvas (tėvai) mirė iki 1993 metų ir po 1993 metų. Jei iki 1993 metų vaikas neteko vieno tėvo, tai jam skiriamos našlaičio pensijos dydis yra 20 % tėvo pensijos (kol jam sueis 18

¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas Nr. 1156 „Dėl Valstybinių socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“. Valstybės žinios, 1994, Nr. 91-1781.

metų arba 24 metai kai jis studijuoja), jei vaikas neteko abiejų tėvų, tai skiriama našlaičio pensija 60 % tėvų senatvės pensijos. Jei po 1993 metų vaikas neteko vieno tėvo, tai jam skiriamos našlaičio pensijos dydis yra 25 % tėvo pensijos, jei neteko abiejų tėvų – 50 % tėvų pensijos dydžio našlaičio pensija. Bet pavyzdžiui, Belgijoje yra fiksuoto dydžio našlaičių pensija. Ji siekia 320.40 Eur ir dar papildomai priedai, kurie priklauso nuo amžiaus. Vaikui iki 5 metų 25,50 Eur, nuo 5 metų iki 11 metų – 54,12 Eur, nuo 11 iki 17 metų – 75,77 Eur. Didžiojoje Britanijoje vaikui netekus vieno iš tėvų mokama 14 Eur per savaitę, o netekus abiejų tėvų skiriama 17 Eur per savaitę.¹

Taigi, esant šiai socialinei rizikai valstybės pagalba yra būtina, ypač tais atvejais, kai yra likę vaikai, kuriais reikia rūpintis vienam iš tėvų, arba jų globą prisiima valstybė, kai nelieka nė vieno iš tėvų. Todėl šiuo atveju mokamos pensijos, pašalpos yra kone svarbiausios pragyvenimo lėšos vaikams. Galima pritarti Danny P. nuomonei, kad šiandieninėmis sąlygomis našlių (sutuoktinių, partnerių) pensija nebetenka savo aktualumo, nes šiais laikais paprastai abu sutuoktiniai dalyvauja darbo rinkoje, gauna darbo pajamų ar pensinių išmokų. Todėl sutuoktinio mirtis nereikalauja išskirtinės socialinės apsaugos, galbūt nebent pradžioje reikia padėti prisitaikyti prie naujos situacijos.²

3.7. Nedarbas

Nedarbas, viena iš opiausių problemų pasaulyje. Nė viena valstybė šios problemos iki šiol nėra iki galo išsprendusi ir tikriausiai neišspręs. Ypač dabar, kai nedarbo lygis žymiai padidėjo per ekonominės krizės laikmetį. Autorius B. Gruževskis aiškina, kad nedarbas, mažindamas pajamas, keisdamas žmogaus nuostatas ir dienos ritmą, didindamas psichologinę įtampą ir nepasitikėjimą, mažina jų socialinį ir ekonominį aktyvumą, o neretai lemia ir socialinę atskirtį, kuri yra nesuderinama su žmogaus socialine raida. Taigi teigtina, kad nedarbas yra vienas iš pagrindinių veiksnių, ribojančių žmogaus pasirinkimo galimybes, darančių įtaką materialiajai bedarbio ir jo šeimos padėčiai.³

Vokiečių autorių kolektyvas pažymėjo, jog nedarbas, kokį turime šiandien, kaip viena iš asmens gyvenimo rizikų, atsirado tik išsivysčius šiuolaikinei pramonei

¹ Socialinės apsaugos sistemos MISSOC socialinės apsaugos lyginamosios lentelės. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2011-03-01]. Prieiga per internetą:

< http://ec.europa.eu/employment_social/missoc/db/public/compareTables.do?lang=en > [žiūrėta 2011-02-10].

² Danny P. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998, p. 46.

³ Gruževskis B. *Žmogaus socialinė raida. Užimtumas*. Vilnius, 2002, p. 71.

visuomenei kartu su jai būdinga darbo organizacija. Nedarbas ne tik kelia grėsmę pavienio žmogaus egzistavimui, mažina ištisų gyventojų grupių perkamąją galią, bet ir atneša nuostolius dėl nemokamų arba mažesnių įmokų bei mokesčių valstybinėms įstaigoms, socialinėms sistemoms bei jų plėtojimui. Autoriai pastebi, kad šias problemas mėginama įveikti netgi koordinuojant veiksmus visos Europos mastu. Visuomenės informavimo priemonės kalba apie didžiulės darbo rinkos krizės paūmėjimą.¹

Dr. V. Tiažkijus pastebi, kad svarbiausia problema yra nedarbo mastas, kadangi pasiekęs tam tikrą lygį, nedarbas tampa visuomenės problema, nes: 1) yra sunki našta krašto ekonomikai, dirbantys visuomenės nariai turi išlaikyti bedarbius, didėja negamybinės visuomenės išlaidos, mažėja prekių konkurencingumas, skursta kita visuomenės dalis; 2) nedirbantys žmonės palūžta kaip asmenybės, iš pradžių netekdami profesinės kvalifikacijos, vėliau, net ir atsiradus darbo vietai, bedarbiui sunku į ją patekti, jis praranda pasitikėjimą savo jėgomis, gali net socialiai degraduoti; 3) nedarbui išsigalėjus, padidėja ekonominių krizių, taip pat visuomenės neramumų tikimybė.² Autorius pabrėžia, kad kaip bebūtų, valstybė negali nusigręžti nuo nedarbo rizikos ir palikti šią problemą tvarkyti vien rinkos jėgoms. Valstybė turi daryti įtaką, kad jos piliečiai mokytųsi reikalingų profesijų, atitinkančių darbo rinkos poreikius, kad būdami darbingo amžiaus galėtų tikrai susirasti mokamą darbą, o jį praradę gautų finansinę paramą ir turėtų lėšų gyventi. Kitaip tariant, valstybė turi stengtis, kad kuo mažiau būtų bedarbių, o atsitikus jau tokiai rizikai, piliečiui tapus bedarbiu, užtikrinti jam pragyvenimo lėšų pirmajam laikotarpiui ir ne tik tai padėti, bet ir skatinti jį vėl surasti darbą.

Taigi, remiantis Darbo kodekso 91 straipsniu, bedarbiais laikomi nedirbantys darbingo amžiaus darbingi asmenys, nesimokantys pagal dieninę mokymo formą, įstatymų nustatyta tvarka įsiregistravę teritorinėje darbo biržoje kaip ieškantys darbo ir pasirengę dalyvauti aktyvios darbo rinkos politikos priemonėse.³ Užimtumo rėmimo įstatymo 2 straipsnyje yra pateiktas toks bedarbių apibrėžimas: tai nedirbantys darbingo amžiaus darbingi asmenys, kurie nesimoko pagal dieninę ar nuolatinę mokymo formą, taip pat individualių įmonių, kurioms Juridinių asmenų registre yra suteiktas likviduojamos įmonės statusas, savininkai, įstatymų nustatyta tvarka įsiregistravę teritorinėje darbo biržoje kaip darbo ieškantys asmenys ir pasirengę dalyvauti aktyvios

¹ *Socialinė apsauga. Tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra*. Vilnius, 1998, p. 69.

[Interaktyvus]. [Žiūrėta 2010-11-25]. Prieiga per internetą:
<http://www.sec.lt/docs/pubs/socbook_97.pdf> [žiūrėta 2010-11-25].

² Tiažkijus V. *Darbo teisė: teorija ir praktika*. T. 1. Vilnius, 2005, p. 288.

³ Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 64-2569.

darbo rinkos politikos priemonėse.¹ Remiantis bedarbių apibrėžimu, dr. V. Tiažkijus pateikia tokius bedarbio požymius: 1) asmuo yra darbingas ir darbingo amžiaus; 2) nedirba ir negauna uždarbio dėl ne nuo jo priklausančių priežasčių; 3) yra užsiregistravęs darbo biržoje kaip ieškantis darbo; 4) nesimoko dieninėse mokymo įstaigose; 5) yra pasirengęs dirbti pasiūlytą darbą ar mokytis profesijos; 6) neturi pakankamai pragyvenimo lėšų.² Pažymėtina, kad darbingais pripažįstami tik asmenys, turintys darbinį teisinį subjektiškumą. Jis suprantamas pagal amžių ir sveikatos būklę. Darbingas pagal amžių yra asmuo, sulaukęs minimalaus teisės aktų nustatyto amžiaus (šiuo atveju 16 metų) ir nėra sukakęs amžiaus, reikalingo senatvės pensijai gauti; darbingas pagal sveikatos būklę yra asmuo, nesergantis liga arba neturintis neįgalumo, kuris lemtų nedarbingumą.

Taigi, nedirbančiais laikomi asmenys, neturintys darbo ir negaunantys darbo užmokesčio (preziumuojama pagal darbo sutartį) dėl ne nuo jų priklausančių priežasčių, taip pat pensinio amžiaus asmenys, užsiregistravę darbo biržoje nepriklausomai nuo to, jie turi bedarbio statusą, ar ne.³ Apibendrinant galima teigti, kad bedarbis, tai dėl ne nuo jo priklausančių priežasčių, praradęs pragyvenimo lėšas, darbingas ir darbingo amžiaus, nebesimokantis dieninėse mokymo įstaigose, ieškantis darbo asmuo. Tokiam asmeniui valstybės pagalba yra būtina. Nes netekęs darbo, asmuo negalės suteikti savo šeimai minimalių pragyvenimo lėšų. Tuo pačiu gali pasikeisti jo santykiai ir su šeima, t. y. šeimos viduje, ir su visuomene, jis gali pradėti jaustis nebereikalinga, net kenksminga visuomenės ląstele ir galiausiai degraduoti. Todėl ši rizika įvardijama kaip socialinė rizika. Nes šiuo atveju asmuo gali pats nesusitvarkyti ir jam reikia valstybės paramos ir palaikymo.

Remiantis Statistikos Departamento duomenimis, Lietuvoje didžiausias nedarbo lygis buvo pasiektas 2010 metais. Iš viso užsiregistravusių bedarbių skaičius išaugo iki 312,1 tūkstančio, Vilniaus apskrityje – 81,9 tūkstančio.⁴ Tokie skaičiai valstybei yra ženklūs. Aišku viena, kad valstybė turi aktyviai veikti ir neleisti, kad tie skaičiai didėtų. Remiantis registruotų bedarbių Lietuvoje lentele, pastebima tokia tendencija, kad per dešimt metų mažėjus bedarbių skaičiui didėjo bedarbių įdarbinimo skaičius. Iš to išplaukia prielaida, kad valstybė pradėjo diegti produktyvias programas, kurios davė teigiamų rezultatų. Bet nereikia pamiršti, kad tai buvo ekonomikos pakėlimo metai.

¹ Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymas. Valstybės žinios, 2006, Nr. 73-2762.

² Tiažkijus V. *Darbo teisė: teorija ir praktika*. T. 1. Vilnius, 2005, p. 288.

³ Ten pat, p. 290.

⁴ Statistikos Departamento duomenys. Registruoti bedarbiai (Darbo biržos duomenys). [Interaktyvus].

[Žiūrėta 2011-03-20]. Prieiga per internetą: <<http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=2669>> [žiūrėta 2011-03-20].

Pastebėtina, kad žymiai padidėjo bedarbių skaičius 2009 metais. Tai irgi galima susieti su ekonominiais rodikliais. Remiantis duomenimis Statistikos Departamento, teigtina, kad nedarbo lygis 2010 metais siekė 17,8 %, tame tarpe tarp vyrų 21,2 %, o tarp moterų 14,4 %. Taigi nedarbo lygis tarp vyrų yra didesnis negu tarp moterų. Maža to užimtumas tarp vyrų 2010 metais siekė 640,2 tūkstančio, o tarp moterų 703,5 tūkstančio. Pastebima užimtumo mažėjimo tendencija, tai yra vis sunkiau įdarbinti bedarbius. Valstybei tenka didelė atsakomybė kovojant su nedarbu, nes ji išsipareigoja padėti savo piliečiams esant nedarbui. Tačiau net valstybė gali tapti nebepajėgi išlaikyti bedarius, jeigu jų skaičius taps nekontroliuojamas.

Kaip jau buvo minėta antrojoje dalyje, esant tam tikrai socialinei rizikai mokama atitinkama socialinės apsaugos išmoka ar teikiamos paslaugos. Taigi esant nedarbo socialinei rizikai turi būti mokama nedarbo išmoka. Europos socialinės apsaugos kodekso 19 straipsnis numato, kad bedarbiams turi būti numatyta bedarbio išmoka. Ši socialinės apsaugos rūšis apima laikinąjį darbo pajamų netekimą, kai darbingas asmuo nesugeba rasti tinkamo darbo. Minėto Kodekso 23 straipsnis mini, kad bedarbio išmoka mokama tik tuo atveju, kai yra įgytas minimalus darbo stažas. Nedarbo socialinio draudimo įstatymas numato, kad bedarbio išmoką gali gauti asmuo apsidraudęs nedarbo socialiniu draudimu.¹ Šio įstatymo 4 straipsnyje yra numatyti asmenys, kurie draudžiami nedarbo draudimu. Teisę gauti nedarbo išmoką turi bedarbiais teritorinėje darbo biržoje įsiregistravę asmenys, kuriems teritorinė darbo birža nepasiūlė tinkamo darbo ar aktyvios darbo rinkos politikos priemonių ir jeigu jie: 1) iki įsiregistravimo teritorinėje darbo biržoje turi ne mažesnę kaip 18 mėnesių nedarbo draudimo stažą per paskutinius 36 mėnesius; 2) įstatymų nustatyta tvarka buvo atleisti iš darbo ar valstybės tarnautojų pareigų nesant darbuotojo ar valstybės tarnautojo kaltės, dėl nepriklausančių nuo darbuotojo ar valstybės tarnautojo aplinkybių ir darbdavio bankroto atveju; 3) baigė privalomąją nuolatinę pradinę karo tarnybą ar alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą arba buvo atleisti iš šių tarnybų išstarnavę ne mažiau kaip pusę nustatyto laiko.

Bedarbiai turi teisę gauti nedarbo draudimo išmoką, kai jie įsiregistruoja teritorinėje darbo biržoje, ne vėliau kaip per 6 kalendorinius mėnesius po atleidimo iš darbo ar valstybės tarnautojų pareigų bei paleidimo iš privalomosios nuolatinės pradinės karo tarnybos ar alternatyviosios krašto apsaugos tarnybos.

Nedarbo išmoka skiriama nuo aštuntos po įsiregistravimo teritorinėje darbo biržoje dienos, išskyrus atvejus: kai bedarbiams, atleistiems iš darbo dėl darbuotojo kaltės, nedarbo draudimo išmoka skiriama praėjus 3 kalendoriniams mėnesiams nuo

¹ Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas. Valstybės žinios, 2004, Nr. 4-26.

įsiregistravimo teritorinėje darbo biržoje dienos; kai bedarbiui, atleistam iš darbo (tarnybos) ir gavusiam išeitinę išmoką arba šalių susitarimu kompensaciją, nedarbo draudimo išmoka skiriama ne anksčiau kaip praėjus tiek kalendorinių mėnesių po darbo sutarties nutraukimo (atleidimo iš tarnybos), už kiek mėnesių vidutinio darbo užmokesčio dydžio išeitinė išmoka arba kompensacija jam buvo išmokėta ir bedarbiams, gaunantiems ligos, profesinės reabilitacijos, motinystės, tėvystės ar motinystės (tėvystės) socialinio draudimo pašalpą, paskirtą iki įsiregistravimo teritorinėje darbo biržoje dienos, nedarbo draudimo išmoka skiriama ne anksčiau, negu baigiasi šių pašalpų mokėjimo laikas. Ši išmoka mokama ne rečiau kaip kartą per mėnesį. Jos mokėjimo trukmė priklauso nuo bedarbio nedarbo draudimo stažo, įgyto iki įsiregistravimo teritorinėje darbo biržoje dienos. Jei nedarbo draudimo stažas mažesnis negu 25 metai, nedarbo draudimo išmoka mokama 6 mėnesius, jei jis yra nuo 25 iki 30 metų – 7 mėnesius, jei nuo 30 iki 35 metų – 8 mėnesius, jei 35 metai ir daugiau – 9 mėnesius. Nedarbo išmoka apskaičiuojama kaip pastovios ir kintamos dalių suma. Pastovią nedarbo draudimo išmokos dalį sudaro mokėjimo mėnesį galiojančių valstybės remiamų pajamų dydis.

Kintama nedarbo draudimo išmokos dalis apskaičiuojama taip: apskaičiuojamos bedarbio kiekvieno mėnesio draudžiamosios pajamos imant 36 mėnesius, praėjusius iki užpraeito kalendorinio ketvirčio pabaigos nuo bedarbio įsiregistravimo teritorinėje darbo biržoje dienos. Jeigu kurį nors mėnesį draudžiamųjų pajamų nėra, jos laikomos lygios nuliui; apskaičiuojamas šių draudžiamųjų pajamų, padalytų iš atitinkamą mėnesį buvusių einamųjų metų draudžiamųjų pajamų, vidurkis; gautas vidurkis dauginamas iš nedarbo draudimo išmokos skyrimo mėnesį esamų einamųjų metų draudžiamųjų pajamų; ir šios sumos 40 procentų sudaro kintamą nedarbo draudimo išmokos dalį. Pirmus 3 mėnesius mokama visa nedarbo išmoka, likusį nustatytą nedarbo išmokos mokėjimo laikotarpį – pastovi nedarbo draudimo išmokos dalis ir pusė kintamos nedarbo išmokos dalies. Kiekvienu iš nurodytų laikotarpių mokama nedarbo draudimo išmoka negali būti didesnė kaip 70 procentų paskutinių Vyriausybės patvirtintų einamųjų metų draudžiamųjų pajamų dydžio. Remiantis LR Vyriausybės 2011 metų vasario 23 d. nutarimu Nr. 210, einamųjų metų draudžiamųjų pajamų dydis yra 1 170 litų.¹ O nustatyta maksimali bedarbio išmoka siekia 650 litų, minimali – 350 litų. Kaip 2010 metų IV ketvirčio vidutinis darbo užmokestis siekė 1649,8 litų. Kaip žinoma, minimalioji mėnesinė alga yra 800 litų. Taigi kyla klausimas ar gaunant tokią maksimalią bedarbio pašalpą, kuri yra mažesnė negu minimalioji mėnesinė alga, galima pragyventi mėnesį laiko. Nors asmuo dirbo ir

¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2011 m. vasario 23 d. nutarimas Nr. 210 „Dėl einamųjų 2011 metų draudžiamųjų pajamų ribinio motinystės (tėvystės) socialinio draudimo pašalpos ir ribinio valstybinės pensijos dydžių patvirtinimo“ Valstybės žinios, 2011, Nr. 24-1160.

apsidraudė nuo nedarbo, atsitikus tokiai rizikai jis gauna ne išmoką o pašalpą. Taip valstybė skatina asmenį kuo greičiau surasti darbą.

Asmenims, gaunantiems valstybinės socialinio draudimo, šalpos ar valstybinės pensijas (išskyrus našlių, našlaičių ir maitintojo netekimo pensijas), taip pat netekto darbingumo periodines kompensacijas dėl nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų, taip pat profesinės reabilitacijos, motinystės, tėvystės ar motinystės (tėvystės) socialinio draudimo pašalpas, iš nedarbo draudimo lėšų mokama tik nedarbo draudimo išmokos dalis, viršijanti gaunamą pensijų, kompensacijų ar pašalpų sumą. Pastebėtina, kad bedarbio išmoka tai ne vienintelė teikiama socialinės apsaugos garantija bedarbiui. Remiantis Sveikatos draudimo įstatymo 6 straipsnio 4 dalyje numatyta, kad privalomuoju sveikatos draudimu, draudžiami valstybės lėšomis, nedirbantys darbingo amžiaus asmenys, užsiregistravę darbo biržoje, taip pat nedirbantys darbingo amžiaus asmenys, turintys įstatymų nustatytą būtinąjį valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą valstybinei socialinio draudimo senatvės pensijai gauti.¹ Kitaip tariant bedarbis, esant ligos rizikai gali kreiptis medicinos pagalbos tokiomis pat sąlygomis kaip ir turintis darbą asmuo ir mokantis sveikatos draudimo įmokas. Iš vienos pusės tokia bedarbio teisė būtų nesąžininga lyginant su dirbančių asmeniu, nes vienas moka sveikatos draudimo įmokas, o kitas nemoka ir laisvai gali naudotis sveikatos priežiūros paslaugomis. Bet valstybė kiekvienam savo piliečiui laiduoja teisę gauti medicininę pagalbą. Tačiau įdomi situacija yra su valstybinio socialinio pensijų draudimo stažo apskaičiavimu. Remiantis Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 8 straipsnio 2 dalies 2 punktu, valstybinio socialinio pensijų draudimo stažą sudaro laikas, per kurį asmuo gauna nedarbo socialinio draudimo išmoką, mokama pagal Nedarbo socialinio draudimo įstatymą. Tai suprantama, kad kai bedarbis negauna nedarbo socialinio draudimo išmokos, jam socialinio draudimo pensijos stažas neskaičiuojamas. Tai tam asmeniui, išiktam socialinės rizikos, geriausia yra gauti pusmetį nedarbo socialinę išmoką ir greitai surasti darbą, kad neprarasti socialinio pensijų draudimo stažą.

Apibendrinant galima teigti, kad nedarbas priklauso nuo ekonomikos lygio. Nedarbas mažina žmogaus socialinį ekonominį aktyvumą ir lemia jo socialinę atskirtį. Valstybės kova su nedarbu yra būtina, nes ji privalo padėti savo piliečiui praradusiam pragyvenimo lėšas ir kaip įmanoma efektyviau stengtis šalinti nedarbo atsiradimo priežastis.

¹ Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymas. Valstybės žinios, 1996, Nr. 55-1287.

IŠVADOS

1. Iki šiol nėra vieningos, iki galo susiformavusios socialinės apsaugos sampratos. Tačiau išanalizavus daugelį įvairių autorių ir teisės aktų pateikiamų socialinės apsaugos sampratų, galima matyti, kad visas jas sieja keletas vienodų elementų. Vienas iš tokių elementų, vienokia ar kitokia forma sutinkamų visuose socialinės apsaugos apibrėžimuose yra gyvenimo atvejai, aplinkybės, kurių metu asmuo susiduria su darbinių pajamų netekimu, sumažėjimu ar papildomomis išlaidomis. Tokie atvejai ir vadinami socialine rizika. Tai, kad socialinės rizikos elementas pačioje socialinės apsaugos sampratoje sutinkamas itin dažnai, leidžia įvertinti jo reikšmę socialinės apsaugos organizavimui. Iš vienos pusės, pačios socialinės rizikos pripažinimas kaip tokios reiškia, kad valstybė imasi atitinkamų priemonių apsaugoti asmenis, atsidūrusius tam tikroje rizikoje. Iš kitos pusės, įstatymų nustatytos socialinės apsaugos priemonės (pašalpų, paslaugų, lengvatų ir kompensacijų sistema) ir jų pagrįstumas bei tikslingumas gali būti įvertinti konkrečios rizikos šviesoje, tai yra kiek tokios priemonės užtikrina asmens apsaugą nuo rizikos pavojų.

2. Senatvės rizika yra bene viena svarbiausių rizikų, kuriai šiuolaikiniame pasaulyje skiriama daug dėmesio. Ši rizika remiasi prielaida, kad dėl senyvo amžiaus, tai yra fiziologinių savybių, asmuo yra nepajėgus tęsti darbinės veiklos, taigi praranda visas ar dalį savo pajamų. Išanalizavus Lietuvos socialinės apsaugos priemones, yra akivaizdu, kad be pagrindinio instrumento – socialinio draudimo senatvės pensijos, sistemoje egzistuoja ir tokios išmokos, kurios nors ir neturi tiesioginio tikslo pakeisti darbinės pajamas sulaukus senatvės, tačiau labai glaudžiai siejasi su nustatyto senatvės pensijos amžiumi, tai yra valstybinės pensijos, kurių viena iš gavimo sąlygų yra senatvės pensijos amžiaus sukakimas.

3. Ligos rizikos atveju yra kompensuojamos dėl laikino nedarbingumo prarastos pajamos. Lietuvoje šiuo atveju skiriama ligos pašlapa, kuri yra skiriama ne tik paties asmens nedarbingumo atveju, bet ir tuomet, kai asmuo negali vykdyti darbinės veiklos dėl kitų asmenų (savo šeimos narių) ligos. Taigi, Lietuvoje šios rizikos ribos yra gana plačios. Be to, šiai rizikai ypač būdingas laikinumas, kadangi tuo atveju, kai dėl sveikatos būsenos nedarbingumas užsitęsia ilgą laiką ar tampa nuolatinis, asmeniui yra pradedamos taikyti kitos socialinės apsaugos priemonės, priskirtinos visiškai kitai rizikai – neįgalumui.

4. Nelaimingo atsitikimo darbe ar profesinės ligos rizikos specifiškumą lemia tai, kad ši rizika yra susijusi ne tik su darbo vieta, darbovieta, bet ji apima ir draudiminiuosius įvykius pakeliui į darbą ar iš darbo. Asmeniui praradus visiškai ar iš dalies pragyvenimo

lėšas, kaip ir ligos rizikos atveju, mokama ligos pašalpa. Tačiau, nelaimingo atsitikimo ar profesinės ligos rizika laikytina svarbesne, nes jos atveju apdraustajam taikoma didesnė socialinė apsauga. Manytina, kad tai lemia ypatingos aplinkybės, kuriomis ši rizika atsiranda. Kadangi turimi omenyje būtent darbuotojai, vykdančys darbdavio pavestas užduotis darbo vietoje ir ne tik, o ne veikiantys savo iniciatyva, kasdieninio gyvenimo situacijoje.

5. Motinystės (tėvystės) socialinė rizika siejama su ypatinga nedarbingumo forma, kai vienas iš tėvų kurį laiką nedirba, nes prižiūri vaiką jam gimus, dėl to praranda darbo pajamas (ar dalį pajamų). Valstybės užduotis yra finansiškai paremti tokį asmenį. Įvairių atostogų metu, t. y. nėštumo ir gimdymo, tėvystės bei vaiko priežiūros atostogų metu skiriamos atitinkamos pašalpos. Teisės akte nustatyta nuostata, kad asmuo, gaunantis motinystės (tėvystės) pašalpą, įgyja teisę gauti motinystės (tėvystės) pašalpą ir už kitą vaiką, t. y. abi šios motinystės (tėvystės) pašalpas, kiek neatitinka motinystės (tėvystės) rizikos esmės. Esant šiai rizikai yra kompensuojamos prarastos pajamos. Tuo tarpu, nepriklausomai nuo to kiek vaikų yra auginama vienu metu, prarastų pajamų dydis faktiškai nesikeičia. Svarstyтина, ar ši įstatymo leidėjo nustatyta ypatingai palanki sąlyga nėra nepagrįsta, kadangi šios rizikos atveju yra kompensuojamos tik asmens prarastos darbinės pajamos.

6. Neįgalumo socialinės rizikos atveju asmuo yra nepajėgus užsiimti bet kokia veikla, už kurią gaunamos pajamos. Įvertinus asmens neįgalumo lygį bei darbingumo lygį skiriama netekto darbingumo (invalidumo) pensija bei socialinės paramos pašalpa. Didėjant ekonomikos problemoms, auga, prašymų gauti netekto darbingumo (invalidumo) pensijos, skaičius. Tai sąlygoja įvairūs individualūs ir struktūriniai veiksniai: grasinimai atleisti iš darbo, besikaupianti įtampa darbe ir šeimoje, netikrumas dėl darbo vietos, baimė būti atleistam iš darbo ir prarasti dalį ar visas pragyvenimo lėšas, taip pat ir visuomenės sveikatos būklės blogėjimas apskritai. Plačiausia valstybės parama yra teikiama būtent šios rizikos asmenims, nes jie yra labiausiai nuskriausta visuomenės dalis ir turi būti integruojami į ją per kultūros, sporto ir kitas sritis.

7. Šeimos maitintojo netekimo rizika reiškia šeimos nario mirtį, kurios atveju visi šeimos nariai netenka šeimos pragyvenimo šaltinio. T. y., miręs šeimos narys (sutuoktinis) buvo vienintelis dirbantysis, kuris savo gaunamu uždarbiu turėjo išlaikyti visą šeimą. Tokiu atveju skiriama našlių ir našlaičių pensija. Našlių pensija mokama tik sulaukus pensinio amžiaus, o našlaičių pensija mokama sulaukus pilnametystės arba iki 24 m., kai asmuo pagal nustatytą tvarką studijuoja dieninių studijų forma aukštojoje mokykloje. Šiandieninėmis sąlygomis našlių (sutuoktinių, partnerių) pensija nebetenka

savo aktualumo ir ilgainiui gali būti jos atsisakyta, nes šiais laikais paprastai abu sutuoktiniai dalyvauja darbo rinkoje, gauna darbo pajamų ar pensinių išmokų. Todėl sutuoktinio mirtis nereikalauja išskirtinės socialinės apsaugos. Nes šios rizikos esmė yra padėti šeimai, kai ji netenka visų savo pajamų, kai mirusysis buvo vieninteliu dirbančiuoju. Tai galbūt pradžioje reikėtų padėti prisitaikyti prie naujos situacijos.

8. Nedarbo rizika yra viena aktualiausių problemų pasaulyje, priklausanti nuo ekonominių pokyčių. Nedarbui pasiekus tam tikrą lygį, jis tampa visuomenės problema. Nedarbingais laikomi asmenys, neturintys darbo ir negaunantys darbo užmokesčio (preziumuojama pagal darbo sutartį) dėl ne nuo jų priklausančių priežasčių. Šiuo atveju mokama nedarbo išmoka, kurios tikslas yra padėti asmeniui netekus pragyvenimo šaltinio. Tačiau jos dydis ir trumpalaikiškumas turi skatinti asmenį būti aktyviam ir ieškoti naujo darbo. Valstybė prisiima atsakomybę padėti asmeniui prisitaikyti prie iškilusios padėties, bet neleidžia jam ilgai naudotis, piktnaudžiauti jos teikiama parama.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. NORMINĖ LITERATŪRA

1.1. Tarptautiniai teisės aktai

1. 1952 m. Tarptautinės Darbo Organizacijos Konvencija Nr. 102 „Dėl minimalių socialinės apsaugos garantijų“. Международная Организация Труда. Конвенции и рекомендации. 1919-1956. Женева, 1991. Т.1.

2. 2004 m. balandžio 29 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EEB) Nr. 883/2004 dėl socialinės apsaugos sistemų koordinavimo. Europos Sąjungos oficialusis leidinys, L 166/1, p. 72.

3. 1964 m. Europos socialinės apsaugos kodeksas. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2011-02-24]. Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos tinklapis. Prieiga per internetą: < <http://www.socmin.lt/index.php?-2091355220> > [žiūrėta 2011-02-24].

4. Europos socialinė chartija (pataisyta). Valstybės žinios, 2001, Nr. 49-1704.

5. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 77-3290.

6. Europos laikinasis susitarimas „Dėl kitų nei senatvės, invalidumo ir maitintojo netekimo socialinės apsaugos sistemų“. Valstybės žinios, 1999, Nr. 62-2038.

1.2. Lietuvos Respublikos teisės aktai

1.2.1. Lietuvos Respublikos įstatymai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.

2. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 64-2569.

3. Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymas. Valstybės žinios, 2006, Nr. 73-2762.

4. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas. Valstybės žinios, 1994, Nr. 59-1153; 2005, Nr. 71-2555.

5. Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas. Valstybės žinios, 2004, Nr. 75-3472.

6. Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas. Valstybės žinios, 1999, Nr. 55-1765.

7. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas. Valstybės žinios, 1994, Nr. 101-2018.

8. Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3088.

9. Lietuvos Respublikos mokslininkų valstybinių pensijų laikinasis įstatymas. Valstybės žinios, 1995, Nr. 1-4.
10. Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas. Valstybės žinios, 1994, Nr. 99-1958.
11. Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės įstatymas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 111-3574.
12. Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas. Valstybės žinios, 2004, Nr. 4-26.
13. Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas. Valstybės žinios, 1999, Nr. 110-3207.
14. Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas. Valstybės žinios, 1991, Nr. 36-969; 2004, Nr. 83-2983.
15. Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymas. Valstybės žinios, 1996, Nr. 55-1287.
16. Lietuvos Respublikos transporto lengvatų įstatymas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 32-890.
17. Lietuvos Respublikos valstybinių šalpos išmokų įstatymas. Valstybės žinios, 1994, Nr. 96-1873, pakeitimas 2004, Nr. 21-619.
18. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas. Valstybės žinios, 1991, Nr. 16-411.

1.2.2. Lietuvos Respublikos poįstatyminiai teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. gegužės 9 d. nutarimas Nr. 360 „Dėl socialinės paramos koncepcijos“. Valstybės žinios, 1994, Nr. 36-653.
2. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas Nr. 1156 „Dėl valstybinių socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“. Valstybės žinios, 1994, Nr. 91-1781.
3. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. balandžio 26 d. nutarimas Nr. 465 „Dėl pensijų sistemos reformos koncepcijos“. Valstybės žinios, 2000, Nr. 36-998.
4. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. sausio 25 d. nutarimas Nr. 86 „Dėl ligos ir motinystės socialinio draudimo pašalpų nuostatų patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2001, Nr. 10-284.
5. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. sausio 21 d. nutarimas Nr. 68 „Dėl teisėjų valstybinių pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2003, Nr. 8-289.

6. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. kovo 22 d. nutarimas Nr. 309 „Dėl nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išmokų nuostatų patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2004, Nr. 51-1706.

7. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. gruodžio 24 d. nutarimas Nr. 1656 „Dėl nedarbo socialinio draudimo išmokų nuostatų patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2004, Nr. 186-6930.

8. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2011 m. vasario 23 d. nutarimas Nr. 210 „Dėl einamųjų 2011 metų draudžiamųjų pajamų ribinio motinystės (tėvystės) socialinio draudimo pašalpos ir ribinio valstybinės pensijos dydžių patvirtinimo“ Valstybės žinios, 2011, Nr. 24-1160.

2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gruodžio 18 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. vasario 20 d. nutarimu Nr. 266 patvirtintų Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sudarymo ir vykdymo taisyklių 19 punkto 11 papunkčio atitikimo Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 1 straipsniui. Valstybės žinios, 1997, Nr. 117-3032.

2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 lapkričio 25 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos diplomatinės tarnybos įstatymo 69 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2000 m. kovo 16 d. redakcija) 1 dalies 9 punkto ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 2 straipsnio (1999 m. gruodžio 16 d. redakcija) 5 dalies 5 punkto bei 23 straipsnio (1994 m. gruodžio 21 d., 2000 m. gruodžio 21 d., 2001 m. gegužės 8 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2002, Nr. 113-5057.

3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo pakeitimo ir papildymo“ nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimu Nr. 1156 patvirtintų Valstybinių socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų 84 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 45 straipsnio 4 daliai (1994 m. liepos 18 d. redakcija) . Valstybės žinios, 2003, Nr. 115-5221.

4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 5 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos 1990 m. rugsėjo 27 d. nutarimo Nr. I-619 „Dėl Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymo taikymo“ 1 punkto, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. liepos 5 d. nutarimu Nr. 808 „Dėl socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų 6.1.4 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 6.1.5 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 7 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 9 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. balandžio 17 d. nutarimu Nr. 441 „Dėl socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų 5.1.1 punkto, 5.1.7 punkto (2000 m. balandžio 17 d. ir 2000 m. liepos 14 d. redakcijos), 5.1.8 punkto (2000 m. balandžio 17 d. ir 2000 m. liepos 14 d. redakcijos), 5.4, 5.5.2, 9 punktų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymo 10 straipsnio (1994 m. lapkričio 3 d. redakcija) 1 daliai. Valstybės žinios, 2004, Nr. 38-1236; atitaisymas 2004, Nr. 57.

5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2004 m. lapkričio 4 d. redakcija) 3 dalies, 8 straipsnio (2004 m. lapkričio 4 d. redakcija) 2 dalies, 34 straipsnio (2002 m. liepos 4 d., 2003 m. spalio 7 d. redakcijos) 3, 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2007, Nr. 102-4171.

6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 30 straipsnio (2005 m. gegužės 19 d. redakcija), 32 straipsnio 4 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2009, Nr. 106-4434.

3. SPECIALIOJI LITERATŪRA

3.1. Spausdintinės monografijos ir kitos knygos bei jų dalys

1. BITINAS, A. *Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas*. Monografija. Vilnius, 2011.
2. DANNY, PIETERS *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998.
3. *Europos tarptautinė ir socialinės apsaugos teisė: žinynas*. Antverpenas. Antverpeno universiteto socialinės teisės skyrius, 1999.
4. GRUŽEVSKIS, B. *Žmogaus socialinė raida. Užimtumas*. Vilnius, 2002.

5. GUOGIS, A. *Socialinės politikos modeliai*. Vilnius, 2000.
6. NEKROŠIUS, I. *Tarybinė socialinio aprūpinimo teisė*. Vilnius, 1983.
7. *Socialinė apsauga. Tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra*. Vilnius, 1998. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2010-11-25]. Prieiga per internetą: <http://www.sec.lt/docs/pubs/socbook_97.pdf> [žiūrėta 2010-11-25].
8. TIAŽKIJUS, V. *Darbo teisė: teorija ir praktika*. Monografija. Vilnius, 2005.

3.2. Straipsniai iš žurnalų ir kitų spausdintinių tęstinių leidinių

1. BITINAS, A. Lietuvos pensijų sistemos modelis ir pensijų garantijų perspektyvos. *Jurisprudencija. Mokslo darbai*, 2008, Nr. 8 (110), p. 18-26.
2. GUOGIS, A. „Globalizacinė rizika“ ir netradicinė metodologija. *Balsas*. [Interaktyvus] 2007-09-04. [žiūrėta 2011-03-06]. Prieiga per internetą: <<http://www.balsas.lt/naujiena/154771/arvydas-guogis-globalizacine-rizika-ir-netradicine-metodologija>> [žiūrėta 2011-03-06].
3. GUOGIS, A. *Globalizacijos įtakos socialiniai aspektai*. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2011-03-06]. Prieiga per internetą: <<http://neris.mii.lt/mt/straipsniai/200710/glo.doc>> [žiūrėta 2011-03-06].
4. LAZUTKA, R. Pensijų raida Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*, 2007, T. 18, Nr. 2, p. 64-80.
5. MACULEVIČIUS J. Socialinės apsaugos teisės reformos keliai ir klystkeliai amžių sandūroje. *Darbo ir socialinės apsaugos teisė XXI amžiuje: iššūkiai ir perspektyvos*: Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 2007, p. 578-588.
6. MACULEVIČ, J.; PETRYLAITĖ, V. Social security of employed persons in the event of maternity and paternity: Lithuanian experience and new challenges. *Studia z zakresu prawa pracy*, 2009, p. 331-338.
7. MACHOULSKAIA, E. The modern system of social security of Russia and trends in social security law. *Darbo ir socialinės apsaugos teisė XXI amžiuje: iššūkiai ir perspektyvos*. Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 2006, p. 570-576.
8. NEKROŠIUS, I.; DAVULIS, T. Vertinga Europos socialinės teisės studija. *Teisė*, 2001, Nr. 39, p. 164-168.
9. NEKROŠIUS, I.; KUNCA, V. Lietuvos socialinio draudimo sistema ir jos plėtojimo kryptys. *Teisės problemos*, 1994, Nr. 3, p. 16-22.
10. PETRYLAITĖ, V. Pareigūnų ir karių valstybinių pensijų reglamentavimo ypatumai. *Verslo ir teisės aktualijos*, 2008, Nr. 2, p. 109-118.

11. PETRYLAITĖ, V. Socialinės apsaugos sistemų koordinavimo srities nustatymo problematika reglamentuojant kai kurias Lietuvos socialinės apsaugos išmokas. *Jurisprudencija. Mokslo darbai*, 2008, Nr. 8(110), p. 89-94.

12. SNARSKYTĖ, I. Neigalių asmenų darbo teisinis reglamentavimas: kai kurie aspektai. *Jurisprudencija. Mokslo darbai*, 2007, Nr. 3(93), p. 77-82.

13. SZARFENBERG, R. *Zabezpieczenie społeczne*. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2010-11-11]. Prieiga per internetą: <<http://www.ips.uw.edu.pl/rszarf/zabezpieczenie/w1.htm>> [žiūrėta 2010-11-11].

14. SZARFENBERG, R. *Prawo do zabezpieczenia społecznego*. [Interaktyvus] [Žiūrėta 2010-11-11]. Prieiga per internetą: <www.ips.uw.edu.pl/rszarf/> [žiūrėta 2010-11-11].

15. TAMOŠIŪNAITĖ, E. *Social security of migrant workers. Legal and social aspects of workers mobility*. Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 2007, p. 76-86.

16. VAIČAITIS, A. Teisė į pensiją ir Konstitucinio Teismo praktika. *Teisė*, 2010, Nr. 77, p. 34-49.

17. МАСЛОВА, М. Е. *Философский и социологический анализ понятия "социальный риск"*. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2011-02-28]. Prieiga per internetą: <http://science.ncstu.ru/articles/hs/06/socio/10.pdf/file_download> [žiūrėta 2011-02-28].

3.3. Informacinė literatūra

1. *Lietuviškoj tarybinė enciklopedija*. Kn. 9. Vilnius, 1982, p. 461.

2. Sveikatos ekonomikos centras. *Socialinės apsaugos terminų žodynas*. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2011-03-01]. Prieiga per internetą: <http://www.sec.lt/pages/zodynas/index_.html> [žiūrėta 2011-03-01].

4. Elektroniniai duomenys

1. Tarptautinė socialinės apsaugos organizacija ISSA. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2011-03-03]. Prieiga per internetą: <<http://translate.google.lt/translate?hl=lt&langpair=en%7Clt&u=http://www.issa.int/>> [žiūrėta 2011-03-03].

2. Socialinės apsaugos sistemos MISSOC socialinės apsaugos lyginamosios lentelės. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2011-03-01]. Prieiga per internetą:

<http://ec.europa.eu/employment_social/missoc/db/public/compareTables.do> [žiūrėta 2011-03-01].

3. Statistikos Departamentas. Registruoti bedarbiai (Darbo biržos duomenys). [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2011-03-20]. Prieiga per internetą:

<<http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=2669>> [žiūrėta 2011-03-20].

4. Statistikos Departamentas. Valstybinio socialinio draudimo invalidumo pensijos gavėjai. [Interaktyvus]. [Žiūrėta 2011-03-20]. Prieiga per internetą:

<<http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=2180>> [žiūrėta 2011-03-20].

Socialinė rizika: samprata ir ryšys su socialinės apsaugos išmokomis

Santrauka

Socialinės apsaugos sistema susiformavo XX a., kai esant ekonominiam socialiniam pakilimui, vis labiau tapo svarbu apsaugoti darbuotoją nuo keliamų socialinių rizikų pasekmių. Socialinę apsaugą galima apibūdinti kaip ne tik valstybės priemone taikoma socialinės rizikos atveju, bet ir kaip garantas, įstatyme numatytų atveju šeimai nelikti be pragyvenimo lėšų. Socialinė apsauga yra stipriai įtakojama ekonominiais rodikliais, todėl sulėtėjus ekonomikai, padidėjus socialinės apsaugos išlaidoms, valstybės turi reformuoti socialinės apsaugos sistemą. Esant tokiems ekonominiams pokyčiams, socialinės apsaugos sistema tampa nuolat kintanti ir nestabili, nors nepraranda savo esmės ir siekia savo tikslų. Socialinės rizikos kaip socialinis institutas, su apibrėžtomis ribomis, skirtas socialinės apsaugos sistemai įgyvendinti. Socialinė rizika – tai tikėtini įvykiai, nuo kurių padarinių yra numatytos socialinės apsaugos priemonės. Išskiriamos tokios tradicinės socialinės rizikos: *senatvė* (asmuo dėl amžiaus negali užsidirbti pakankamai lėšų), *neįgalumas* (dalinis arba visiškas darbingo amžiaus asmens negalėjimas dirbti), *nelaimingi atsitikimai darbe ar profesinė liga* (ūmus darbuotojo sveikatos sutrikdymas dėl trumpalaikio pavojingo, kenksmingo darbo aplinkos poveikio arba neatsargumo, dėl kurio darbuotojas netenka darbingumo), *nedarbas* (asmuo ne savo noru neturi mokamo darbo ir, būdamas darbingas, negali jo rasti), *motinystė* (medicininė priežiūra nėštumo ir motinystės metu), *sveikata* (ligonių gydymas, rehabilitacija bei ligų profilaktika), *šeimos maitintojo netekimas* (mirtis gali būti pragyvenimo šaltinio netektis kitiems priklausomiems asmenims). Socialinių rizikų pagalba galima išskirti pagrindinius ir svarbiausius atvejus, kai asmuo netenka pragyvenimo lėšų. Esant vienai iš minėtų rizikų yra taikoma atitinkama socialinė išmoka, pavyzdžiui, maitintojo netekimo atveju, mokama našlių pensija ir našlaičių pašalpa. Labiausiai dėmesio visuomenės diskusijose sulaukia senatvės socialinio draudimo ir valstybinės pensijos, motinystės pašalpos, nedarbo pašalpos, išmokos ligos atveju. Nes susiklosčius dabartiniai ekonominiai socialinei padėčiai, šios sritys yra labiausiai pažeidžiamos ir laukia reformų. Valstybės įgyvendinama socialinės apsaugos schema negarantuoja išmokų rizikos daugumai jos dalyvių. Tai rodo socialinės apsaugos išmokų dydžių sumažinimas. ES valstybių socialinės apsaugos išmokų rodikliai žymiai skiriasi nuo Lietuvos socialinės apsaugos išmokų rodiklių. Toks skirtumas lemiamas nevienodomis socialinės apsaugos sistemų organizavimo ir valdymo formomis. Taip pat skirtingoms socialinės apsaugos sistemos dalims priskiriamos socialinės rizikos.

Social risk: the conception and relation with social security benefits

Summary

Social Security System was formed in the twentieth century, when a social economic upturn, has become increasingly important to protect workers from risks posed by the social consequences. Social protection can be characterized as not only the state measure of social risk, but also as a guarantor, the law provided for the family to remove the case without means of subsistence. Social security is strongly influenced by economic indicators, the slowdown of the economy, increasing social security costs, countries have to reform the social security system. With these economic changes, social security system is constantly changing and unstable, although not lose its essence and achieve its goals. Social risks as a social institute, with defined boundaries, is intended for realized social security system. Social risk - the likelihood of events, from which results are provided for social security measures. Such a distinction is made between traditional social risks: *old age* (the age a person can not earn enough money), *invalidity* (partial or total working-age person inability to work), *employment injuries and occupational diseases* (acute worker health-threatening disruption of short-term, harmful effects of the working environment or negligence, for which the employee ceases to work), *unemployment* (as a working person does not have gainful employment and can not find it), *maternity benefits* (medical care during pregnancy and motherhood), *health* (patients treatment, rehabilitation and prevention of disease), *family survivors* (death may be the loss of livelihood for other dependents). Social risks can help identify the basic and most important cases in which a person loses the means of subsistence. When there is case of one of these risks are aimed one of the relative social security benefit. For example, in case of family survivors, shall be paid a survivor pension and orphan allowance. Most attention in public discussions attains old age social insurance and public pensions, maternity benefits, unemployment benefits and sickness benefits. As a result of existing social and economic situation in these areas are most vulnerable and waiting for reforms. Implementation of state social security scheme does not guarantee the benefits of risk for most of its participants. This shows the size of social security benefits cut. EU states social security benefits is significantly different from the Lithuanian social security benefit rates. This difference determines for different social security systems of organization and management. Also, a different part of the social security system includes social risk.